

มณฑปแบบสุโขทัยในศรีสังฆนาลัย

โดย

นาย ทรงยศ วีระทวีมาศ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

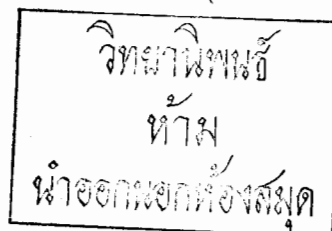
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2533

Sukhodaya mandapa in Sri-Sajjanalaya

by

Songyot Weerataweemat

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment

of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Architecture and Related Arts

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

1990

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง "มณฑลแบบสุโขทัย
ในศรีสัชชนาลัย" เสนอโดย นายทรงยศ วีระทวีมาศ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

(ลงชื่อ)

(อาจารย์ ดร. สมเจตน์ ไวยากรณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ๑๒ เดือน ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๕๓๕

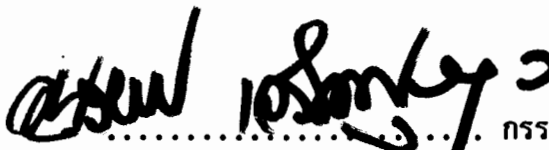
ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

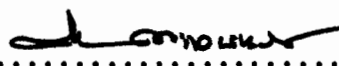
1. รองศาสตราจารย์ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก

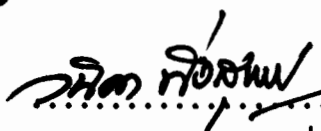
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

 ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก)
วันที่ 15 เดือน ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕

 กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล)
๑๕ / ๗ / ๓๕

 กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สิ้นชัย กระบวนแสง)
๑๕ / ๗ / ๓๕

 กรรมการ
(อาจารย์ วันฉัตร พึ่งสุนทร)
15 / ๗ / ๓๕

หัวข้อวิทยานิพนธ์ มณฑปแบบสุโขทัยในศรีสัชนาลัย
ชื่อนักศึกษา นาย ทรงยศ วีระทวีมาศ
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
ภาควิชา ศิลปสถาปัตยกรรม
ปีการศึกษา 2533

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ได้ทำการศึกษามณฑปในเมืองศรีสัชนาลัย โดยเลือกข้อมูลจากมณฑปที่อยู่ในแนวแกนหลักของวัด เพื่อศึกษาถึงวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรม และศึกษาอิทธิพลทางศิลปสถาปัตยกรรมและความหมายบางประการที่มีต่อมณฑปสุโขทัย การวิจัยนี้พบว่า มณฑปในเมืองศรีสัชนาลัย เริ่มพัฒนาจากกลุ่มมณฑปที่มีหลังคาเป็นทรงจั่วก่อด้วยศิลาแลงแบบสันเหลี่ยม ในระยะแรกมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อมุม รูปทรงอาคารเป็นปริมาตรทึบตัน หลังจากนั้นจึงพัฒนาลักษณะผังพื้นโดยการย่อมุม แบ่งระนาบหลังคาจั่วเป็นชั้นปีกนกและหลังคาชั้นลด และอ่อนโค้งคล้ายกับหลังคาที่ใช้โครงสร้างไม้ทรงกระเบื้อง ถึงระยะเวลาหนึ่ง รูปแบบของมณฑปในเมืองศรีสัชนาลัยได้เปลี่ยนแปลงลักษณะทางสถาปัตยกรรม และใช้โครงสร้างหลังคาเป็นโครงไม้ทรงกระเบื้องตามแบบมณฑปของสกุลช่างเมืองสุโขทัย แต่ยังคงใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุก่อและเทคนิคฝีมือยังคงสืบเนื่องกับกลุ่มที่มีหลังคาก่อด้วยศิลาแลง ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มณฑปที่ใช้โครงหลังคาเป็นไม้ก็เพิ่มองค์ประกอบตกแต่งส่วนหนึ่ง โดยการออกแบบให้มีเสาดั้งและแบ่งผนังเป็นช่องประดับด้วยลวดลายปูนปั้น แต่ฝีมือการก่อศิลาแลงในกลุ่มหลังนี้ก็หายกว่า 2 กลุ่มแรก

มณฑปแบบสุโขทัยได้รับอิทธิพลทางศิลปะและสถาปัตยกรรมจากลังกาและพม่า เนื่องจากมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายกันกับปฏิมาพระของลังกาและวิหารแบบพุกาม ซึ่งหมายความว่าความของมณฑปสุโขทัยอาจหมายถึงคันธกุฎี เช่นเดียวกับกับปฏิมาพระของลังการ่วมกับความหมายทางพุทธประวัติที่นิยมในวิหารของพุกาม

Thesis Title	Sukhodaya mandapa in Sri-Sajjanalaya
Name	Songyot Weerataweemat
Concentration	History of Architecture
Department	Architecture and Related Arts
Academic Year	1990

ABSTRACT

The research has been made in the city of Sri-Sajjanalaya to study some selected mandapa building aligned to the central axis of the temples. The objectives are to find out the architectural development, the influence derived from the architectural forms and art, and some meanings having effects on the Sukhodaya mandapa. The productive study has come out that the mandapa in the city of Sri-Sajjanalaya commenced its development from the collection of the mandapa that has gable roof constructed of laterite corbelling. In the initial period, the mandapa had a rectangular plan and the figure of the building looked like a solid shape. After that, the plan was developed to the Rabbeted-angled style and the form of the roof was switched to the step-down ones in both front-back and left-right directions and furthermore the form was made concave like the tile-roof on timber structure. Later, the architectural characteristic of the mandapa in the city of Sri-Sajjanalaya was altered and the roof construction was made of timber structure supporting roof-tiles which was the same as the style of the mandapa in the Sukhodaya School, while still the wall material was constructed of laterite and the technician's skill was related to the ones making the mandapa with the roof made of laterite. About early 21st century, the mandapa with timber roof-structures has more elements decorating which separated them into equal portions and to be decorated with stucco motifs, but the skill of laterite-laying of the technicians were worse than the two groups of technicians mentioned previously.

The Sukhodaya mandapa was influenced by the art and architecture of Lanka and Burma since the architectural characteristic resembled the Patimaghara of Lanka and the Vihara of Pagan. The sense of Sukhodaya mandapa might have meant the Gandhakuti as well as Patimaghara of Lanka with the view of Buddha's life well-known in the Vihara of Pagan.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คำนำ

การวิจัยเรื่องมณฑลแบบสุโขทัยในเมืองศรีสัชนาลัย เริ่มจากการคิดหัวข้อเป็นตัวอย่างในการศึกษาวิชาวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาบันวัฒนธรรม และหลังจากนั้นก็อยู่ในความสนใจมาตลอด และมีโอกาสได้ทำการศึกษาวิจัยอย่างจริงจังในครั้งนี้

ระหว่างการศึกษาข้อมูลภาคสนาม กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งโบราณสถานที่เป็นข้อมูลหลักบางตำแหน่ง ทำให้พบหลักฐานใหม่ ๆ อยู่เสมอ สมมติฐานที่ตั้งไว้ต้องปรับและเปลี่ยนแปลงหลายครั้ง และแต่ละครั้งต้องใช้เวลามากกว่าจะสรุปและเรียบเรียงขึ้นมาได้ การวิจัยจึงทำได้ล่าช้ามาก และขณะนี้ผู้วิจัยก็ตระหนักดีว่า ยังมีข้อมูลที่ไม่ได้ทำการขุดแต่งอีกจำนวนมาก ซึ่งอาจจะเป็นหลักฐานที่จะสนับสนุนผลการวิจัยหรือต้องปรับเปลี่ยนแปลงสมมติฐานกันใหม่ได้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ข้อมูลบางตำแหน่งที่ทำการวิจัยก็ถูกขอมแซมปฏิสังขรณ์ในรูปแบบที่ก่อให้เกิดความลังเลในการที่จะยึดถือเป็นข้อมูลที่ถูกต้อง อันเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาเปรียบเทียบเป็นอย่างมาก ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้ที่สนใจเกิดแนวความคิดในการศึกษาศิลปสถาบันวัฒนธรรมของไทย และเป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาเปรียบเทียบในประเด็นอื่นๆ ให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กิตติกรรมประกาศ

ระหว่างการศึกษาเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งต้องใช้เวลายาวนานและการเดินทางด้วยความเหนื่อยยาก ข้าพเจ้าได้รับความช่วยเหลือตลอดการศึกษาเป็นอย่างดีจาก คุณวัชร วีชรสินธุ์ คุณเกียรติก้อง อมรกุล คุณกรรณิการ์ ไททยานันท์ คุณลดาวัลย์ ภานุรัตน์ คุณศิริพงษ์ ศรีคารา คุณจุมพต จันทนคีรี และคุณชัยยศ อภิภูวรินทร์

เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และเจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง กรุณาเอื้อเฟื้อสถานที่พักอาศัยระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนาม และให้การเอาใจใส่อันอบอุ่น

ศาสตราจารย์ เรืองศักดิ์ กันตะบุตร กรุณาจัดหาทุนจำนวนหนึ่งสำหรับการศึกษาเก็บข้อมูลภาคสนาม

รองศาสตราจารย์ อนุวิทย์ เจริญสุกุล และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการวิจัยได้ให้คำแนะนำในการทำวิจัยและตรวจแก้ไขตลอดการวิจัยนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สิ้นชัย กระบวนเสง และอาจารย์ วนิดา พึงสุนทร ได้ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาวิจัยนี้

คุณทรงชัย วีระทวีมาศ ช่วยเหลือในการพิมพ์และแก้ไขต้นฉบับด้วยดีตลอดตั้งแต่เริ่มเสนอโครงการวิจัย

อาจารย์ นที บุญศิริ อาจารย์ พิเศษ เขิดเกียรติศักดิ์ อาจารย์ ศิริวรรณ เขิดเกียรติศักดิ์ และอาจารย์ สุกจิต เสวตจินดา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต ให้การสนับสนุนช่วยเหลือการปฏิบัติงานและเป็นธุระแปลบทความเป็นภาษาอังกฤษ

อาจารย์ พิศประไพ ศาละสาลิน และ แว็บ ที่ให้กำลังใจจนงานสำเร็จด้วยดี
อร น้อง หมี่ ลูกน้ำ ยัย ทนงศักดิ์ ผน และเด็กอีกจำนวนมากที่ช่วยเหลือจัดทำตารางสำหรับการเสนองาน

งานวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลที่กล่าวถึงนี้ ซึ่งข้าพเจ้าขอขอบคุณด้วยความซาบซึ้งใจ

และสุดท้าย ข้าพเจ้าขอกราบคารวะต่อบูรพคณาจารย์ที่ได้ทำการศึกษาค้นคว้าเป็นแนวทางแก่ชนรุ่นหลัง และครูช่างสุโขทัยที่สร้างสรรค์งานอันเป็นมรดกแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ อันมีอรรถประโยชน์ค่าได้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	๗
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract)	๘
คำนำ	๑๑
กิตติกรรมประกาศ	๑๒
สารบัญ	๑๓
สารบัญตาราง	๑๔
สารบัญภาพประกอบ	๑๕
สารบัญภาพ	๑๖
บทที่	
1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	1
ขอบเขตการศึกษา	1
วิธีดำเนินการวิจัย	2
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	2
ข้อตกลงเบื้องต้น	2
2 สถาปัตยกรรมมณฑป	
ความหมายของคำว่า "มณฑป"	4
มณฑปแบบสุโขทัย	5
3 การศาสนาในสมัยสุโขทัย	
พุทธศาสนา เถรวาทก่อนสมัยสุโขทัย	10
การศาสนาในสมัยสุโขทัย	11
4 มณฑปแบบสุโขทัยในเมืองศรีสัชชนาลัย	
ข้อมูลและการวิเคราะห์เบื้องต้น	21
วิวัฒนาการของมณฑปที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลง	46
วิวัฒนาการของมณฑปที่หลังคาเป็นโครงสร้างไม้ฉลุกระเบื้อง	49
การวิเคราะห์วิวัฒนาการของมณฑปทั้ง 2 กลุ่ม	52
สรุปวิวัฒนาการของมณฑปในเมืองศรีสัชชนาลัย	53
5 แบบศิลปสถาปัตยกรรมที่ให้อิทธิพลและความหมายต่อมณฑปสุโขทัย	
อิทธิพลทางศิลปสถาปัตยกรรมที่มีต่อมณฑปสุโขทัย	59

	หน้า
ความหมายของมณฑปสุโขทัย	62
บรรณานุกรม	73
ภาพประกอบ	80
ประวัติการศึกษา	160

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ข้อมูลเฉพาะมณฑลประธาน	33
2	ข้อมูลมณฑลวัดสระปทุม	34
3	ข้อมูลมณฑลวัดพระยาคำ	35
4	ข้อมูลมณฑลวัดชมชื่น	36
5	ข้อมูลมณฑลวัดกุฎีราย 1	37
6	ข้อมูลมณฑลวัดกุฎีราย 2	38
7	ข้อมูลมณฑลวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	39
8	ข้อมูลมณฑลวัดสระไ้่น้ำ	40
9	ข้อมูลมณฑลวัดพรหมสี่หน้า	41
10	ข้อมูลมณฑลวัดหัวโขน	42
11	ข้อมูลมณฑลวัดยายตา	43
12	ข้อมูลมณฑลวัด บ.น. 11	44
13	ข้อมูลมณฑลวัด บ.น. 15	45
14	วิวัฒนาการของมณฑลที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลง	56
15	วิวัฒนาการของมณฑลที่หลังคาเป็นโครงสร้างไม้มุงกระเบื้อง	57

สารบัญภาพประกอบ

แผนภาพที่		หน้า
1	แสดงตำแหน่งภาพพุทธประวัติของ Myinkaba kubyauk-nge	64
2	แสดงตำแหน่งภาพพุทธประวัติของ South Gu Ni	65
3	แสดงตำแหน่งภาพพุทธประวัติของ มณฑลวัดตระพังทองกลาง	66
ผังบริเวณที่		
1	ผังบริเวณวัดอโศการาม สุโขทัย (ทำเนียบโบราณสถานอุทยาน ประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 178)	80
2	ผังเมืองศรีสัชชนาลัยและตำแหน่งข้อมูลการศึกษา	81
3	ผังบริเวณวัดสระปทุม	82
4	ผังบริเวณวัดพระยาคำ	83
5	ผังบริเวณวัดขมขื่น	84
6	ผังบริเวณวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	85
7	ผังบริเวณวัดกุฎีราย	86
8	ผังบริเวณวัดสระบัว	87
9	ผังบริเวณวัดพรหมสี่หน้า	88
10	ผังบริเวณวัดหัวโขน	89
11	ผังบริเวณวัดยายตา	90
12	ผังบริเวณวัด บ.น.11	91
13	ผังบริเวณวัด บ.น.15	92
14	ผังบริเวณ Galvihara เมืองโบลอนนาลูวะ ลังกา	93
	(SriLankan Monastic Architecture)	
15	ผังบริเวณ Trident Temple อุปาราม เมืองอนุราชบุระ ลังกา	94
	(Sinhalese Monastic Architecture)	
16	ผังบริเวณ Myinkaba Kubyauk-nge เมืองพุกาม	95
	(Pagan : Art and Architecture of Old Burma)	
17	ผังบริเวณ Kyasin เมืองพุกาม (Pagan : Art and	96
	Architecture of Old Burma)	
18	ผังบริเวณวัดศรีชุม สุโขทัย (ประชุมศิลาจารึก ภาค 5)	97

สารบัญภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพลายเส้นที่			หน้า
1	มณฑปวัดสระปทุม	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านข้าง 98
2	มณฑปวัดสระปทุม	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 99
3	มณฑปวัดพระยาคำ	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านข้าง 100
4	มณฑปวัดพระยาคำ	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 101
5	มณฑปวัดขมขื่น	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านข้าง 102
6	มณฑปวัดขมขื่น	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 103
7	มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านข้าง 104
8	มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 105
9	มณฑปวัดกุฎีราย 1	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านข้าง 106
10	มณฑปวัดกุฎีราย 1	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 107
11	มณฑปวัดกุฎีราย 2	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านข้าง 108
12	มณฑปวัดกุฎีราย 2	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 109
13	มณฑปวัดสระไ้หน้า	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านข้าง 110
14	มณฑปวัดสระไ้หน้า	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 111
15	มณฑปวัดพรหมสี่หน้า	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านหลัง 112
16	มณฑปวัดหัวโขน	ก. ผังพื้น	ข. รูปด้านหน้า 113
17	มณฑปวัดหัวโขน	ก. รูปด้านข้าง	ข. รูปด้านหลัง 114
18	มณฑปวัดยายตา	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านข้าง 115
19	มณฑปวัด บ.น.11	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านข้าง 116
20	มณฑปวัด บ.น.15	ก. รูปด้านหน้า	ข. รูปด้านข้าง 117
21	วิหาร Lankatilaka ใกล้เมืองแคนดี ลังกา (Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka)	ก. รูปตัด	ข. ผังพื้น 118
22	Sein-Nyet Ama เมืองพุกาม (Pagan : Art and Architecture of Old Burma)	ก. รูปตัด	ข. ผังพื้น 119

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 มณฑปวัดโคศคาราม สุโขทัย	120
2 มณฑปวัดหนองพิกุล ผังนครชุม กำแพงเพชร	120
3 มณฑปวัดสระปทุม	121
4 บัวเชิงหลังคาและรายละเอียดการก่อศิลาแลง มณฑปวัดสระปทุม	121
5 หัวเสาซุ้มด้านหน้า ซึ่งสูงเท่ากัน มณฑปวัดสระปทุม	122
6 การก่อศิลาแลงส่วนช่องซุ้มด้านหน้า มณฑปวัดสระปทุม	122
7 รายละเอียดเชิงเสาซุ้มและตัวอาคาร มณฑปวัดสระปทุม	123
8 ด้านหน้ามณฑปวัดพระยาคำ	123
9 รายละเอียดเสาซุ้มและเชิงหลังคา มณฑปวัดพระยาคำ	124
10 หัวเสาซุ้มเดิมซึ่งสูงเท่ากันและถูกซ่อมทับ มณฑปวัดพระยาคำ	124
11 หลังคาชั้นลดและหลังปีกนก มณฑปวัดพระยาคำ	125
12 การก่อหลังคาซึ่งส่วนยอดใช้ศิลาแลงรูปลิ่มแบบโครงสร้างโค้งกลม	125
มณฑปวัดพระยาคำ	
13 บัวเชิงเสาซุ้มและลูกแก้วที่ถูกซ่อมทับ มณฑปวัดพระยาคำ	126
14 ด้านหน้าของมณฑปวัดชมชื่น	126
15 รายละเอียดเสาซุ้มและร่องรอยปูนปั้นประดับแบบบัวคอเสื้อ มณฑปวัดชมชื่น ..	127
16 ช่องหลังคาที่เว้นสำหรับโครงสร้างไม้ของวิหาร มณฑปวัดชมชื่น	127
17 ผังด้านข้าง ระเบียบการก่อศิลาแลงและการใช้เศษกระเบื้องเสริมผนัง ...	128
มณฑปวัดชมชื่น	
18 ซุ้มคูหาและหน้าบันด้านหลัง มณฑปวัดชมชื่น	128
19 ซุ้มคูหาด้านหน้า และปูนฉาบเสาซุ้มที่หลุดและเห็นปูนชั้นใน มณฑปวัดชมชื่น ...	129
20 มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	129
21 รายละเอียดซุ้มด้านหน้า มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	130
22 เชิงเสาซุ้มซึ่งเพิ่มศิลาแลงเข้าไปเพื่อรับแก้ไขสัดส่วนของซุ้ม	130
มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	
23 เชิงหลังคาและการลดชั้นปีกนก มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	131
24 การก่อศิลาแลงหลังคา มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	131
25 รายละเอียดฐาน มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย	132
26 ฐานรับส่วนหลังคาชั้นลดด้านหลังที่สูงกว่าฐานด้านข้าง มณฑปวัดกุฎีราย 1 ...	132
27 ด้านหน้ามณฑปวัดกุฎีราย 1	133

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
28	ปูนฉาบที่หนาหลายชั้นและการปรับแก้ไขสัดส่วนเสาเข็ม มณฑปวัดกุฎีราย 1 ... 134
29	ชั้นหลังคาปีกนก มณฑปวัดกุฎีราย 1 134
30	การก่อศิลาแลงผนังด้านข้าง มณฑปวัดกุฎีราย 1 135
31	หลังคาลดชั้นด้านหลัง มณฑปวัดกุฎีราย 1 135
32	มณฑปวัดกุฎีราย 2 136
33	รายละเอียดเข็ม มณฑปวัดกุฎีราย 2 136
34	รายละเอียดเข็มและการประดับลูกแก้ว มณฑปวัดกุฎีราย 2 137
35	รายละเอียดเชิงเสาเข็ม มณฑปวัดกุฎีราย 2 137
36	รายละเอียดการก่อศิลาแลงหลังคา มณฑปวัดกุฎีราย 2 138
37	แท่นด้านหลัง และกระจิงประดับเชิงผนัง มณฑปวัดกุฎีราย 2 138
38	การก่อศิลาแลงหลังคามณฑปวัดสระไ้่น้ำ 139
39	ส่วนฐานและการย่อมุมด้านหลัง มณฑปวัดสระไ้่น้ำ 139
40	บัวเชิงหลังคา และบัวเสาเข็ม มณฑปวัดสระไ้่น้ำ 140
41	รายละเอียดเชิงเสาเข็ม (แทนตำแหน่งที่ก่อทับบางส่วน) มณฑปวัดสระไ้่น้ำ . 140
42	หลังคาและการย่อมุม มณฑปวัดสระไ้่น้ำ 141
43	ฐานมณฑปวัดพรหมสี่หน้า 141
44	รายละเอียดการก่อศิลาแลง วัดพรหมสี่หน้า 142
45	มณฑปพระยืน 4 ทิศ ด้านทิศเหนือ วัดพรหมสี่หน้า 142
46	ฐานมณฑปวัดหัวโขน 143
47	ด้านหน้ามณฑปวัดหัวโขน 143
48	พระอัฐารส ในมณฑปวัดหัวโขนและรอยแยกของผนังสองข้างองค์พระพุทธรูป 144
49	ภาพปูนปั้นสาวก มณฑปวัดหัวโขน 144
50	มณฑปวัดยายตา 145
51	ผนังด้านหน้าซึ่งแยกออกจากเสา และร่องรอยของโครงสร้างไม้ มณฑปวัดยายตา 145
52	รายละเอียดการก่อศิลาแลง มณฑปวัดยายตา 146
53	ผนังคอนกรีตซึ่งลดขนาดความหนาลง มณฑปวัดยายตา 146
54	ลายปูนปั้นบนเสาด้านหลังมณฑปวัดยายตา 147
55	ลายปูนปั้นบนผนังด้านหน้า มณฑปวัดยายตา 147
56	การก่อศิลาแลงส่วนฐานมณฑปวัด บ.น.11 148
57	ด้านหลังมณฑปวัด บ.น.11 148

สารบัญภาพ(ต่อ)

ภาพที่	หน้า
58 มณฑปพระยืนในวัด บ.น.11	149
59 การก่อศิลาแลงแบบตะแคงในมณฑปวัด บ.น.15	149
60 การก่อเสาและผนังด้านข้าง มณฑปวัด บ.น.15	150
61 รายละเอียดฐานมณฑปวัด บ.น.15	150
62 มณฑปขนาดเล็กด้านหลัง วัด บ.น.15	151
63 มณฑปวัดตระพังทองกลาง สุโขทัย	151
64 ลวดลายปูนปั้นผนังวิหารวัดนางพระยา	152
65 มณฑปพระอิศวรารส วัดมหาธาตุ สุโขทัย	152
66 มณฑปกุฎีพระร่วง (Wat Pra Yun Reconsidered)	153
67 ลวดลายประดับเสา Kubyaukgyi ในพุกาม (Old Burma-Early Pagan)	153
68 ปฏิมาสะ Panduvasnuvara (Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka)	154
69 ปฏิมาสะ Madirigiriya (Sinhalese Monastic Architecture) ..	154
70 ชุมบูนปั้นภาพพุทธประวัติ South Gu Ni No.769 พุกาม	155
(Pagan : Art and Architecture of Old Burma)	
71 พระพิมพ์แบบพุกามสมัยพระเจ้าอนुरुท (Old Burma-Early Pagan)	156
72 พระพิมพ์พุกามพบใกล้กับ Mingalazedi (Old Burma-Early Pagan) ..	157
73 ชุมบูนปั้นมณฑปวัดตระพังทองกลางด้านทิศใต้ ภาพพุทธประวัติตอนเสด็จ	158
จากดาวดึงส์ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร)	
74 ชุมบูนปั้นมณฑปวัดตระพังทองกลางด้านทิศตะวันตก ภาพพุทธประวัติ	159
ตอนยมกปาฏิหาริย์ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร)	

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศิลปะและสถาปัตยกรรมสุโขทัย ถึงแม้ว่าจะมีการศึกษากันอย่างกว้างขวางทั้งโดยนักวิชาการชาวไทยและชาวต่างประเทศ ก็มักจะเน้นการศึกษารายละเอียดงานประติมากรรมพระพุทธรูปและเทวรูป¹ แต่การศึกษางานสถาปัตยกรรมในรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมอย่างจริงจังยังอยู่ในวงจำกัดมาก² โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมประเภทมณฑป ยังขาดการศึกษาอย่างเป็นระบบและถูกกล่าวอ้างถึงเพียงองค์ประกอบบางส่วนเท่านั้น เช่น มณฑปวัดตระพังทองกลางมักถูกกล่าวถึงเฉพาะภาพปูนปั้นในซุ้มบนผนังเป็นส่วนใหญ่³ และมณฑปวัดศรีชุม ก็มักถูกกล่าวถึงในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับจารึกหลักที่ 1 และจารึกหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) เช่นการกล่าวถึงคำว่า "พระอจนะ" และพยายามตีความหมายของคำ "อจนะ"⁴ และโดยทั่วไปก็ให้ความสนใจกับจารึกหลักที่ 2 และแผ่นภาพวาดหินชนวนที่ค้นพบภายในอุโมงค์บันไดมากกว่าที่จะศึกษาตัวสถาปัตยกรรมกันอย่างจริงจัง ยิ่งกลุ่มมณฑปในเมืองศรีสัชนาลัยแล้ว กล่าวได้ว่ายังไม่สามารถอธิบายลักษณะทางสถาปัตยกรรม และกำหนดอายุที่สัมพันธ์กับเหตุผลทางศิลปะและสถาปัตยกรรมได้ เช่น A.B. Griswold พยายามจะกำหนดอายุมณฑปกุฎิพระร่วงในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง ว่าสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหง แต่ก็ไม่เห็นเหตุผลทางศิลปะและสถาปัตยกรรมเป็นเครื่องยืนยัน⁵ เนื่องจากในเขตกำแพงเมือง และบริเวณรอบนอกเมืองศรีสัชนาลัยมีสถาปัตยกรรมมณฑปนี้เป็นจำนวนมาก และมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากมณฑปในเมืองสุโขทัย การศึกษามณฑปเหล่านี้ทาง สถาปัตยกรรมอย่างละเอียด จึงเป็นส่วนที่จะช่วยเสริมให้ภาพประวัติศาสตร์อารยธรรมสุโขทัยกระจ่างชัดมากขึ้น และจะเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาเปรียบเทียบ และขยายขอบเขตการศึกษางานสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของมณฑปแบบสุโขทัย ในเมืองศรีสัชนาลัย
2. ศึกษาถึงความหมายและอิทธิพลต่างๆ ซึ่งอาจจะได้รับจากความสัมพันธ์ทางศาสนาที่ได้รับมาจากลังกาและพุกามในลักษณะที่เป็นข้อ เสนอเบื้องต้น

ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม เฉพาะมณฑปที่เป็นสถาปัตยกรรมในขอบ

ย้ายอารยธรรมสุโขทัยในบริเวณเมืองเก่าศรีสัชนาลัยโดยเลือกตัวแบบในการศึกษาเฉพาะมณฑปที่อยู่แนวแกนประธานหลักของวัด โดยเลือกศึกษาข้อมูลที่อยู่ในสภาพที่สามารถทำการศึกษารายละเอียดได้อย่างเพียงพอเท่านั้น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. สืบค้นบันทึกข้อมูลทางสถาปัตยกรรมภาคสนาม โดยรวบรวมเป็นภาพถ่าย รายงานและเขียนแบบภาพถ่ายเส้นทางศิลปสถาปัตยกรรม
2. จัดกลุ่มข้อมูลทุก ๆ หน่วยข้อมูล จำแนกตามหัวข้อการออกแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และเงื่อนไขอื่น ๆ ที่เห็นว่าเกี่ยวข้อง
3. วิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลแต่ละหัวข้อ เพื่อแบ่งกลุ่มหน่วยข้อมูลที่มีลักษณะร่วมกันเป็นกลุ่มเดียวกัน
4. ศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลแต่ละกลุ่ม วิเคราะห์แต่ละหน่วยหรือกลุ่มข้อมูลว่ามีเงื่อนไข และการออกแบบทางสถาปัตยกรรมอย่างไร เพื่อจัดลำดับพัฒนาการของการออกแบบทางสถาปัตยกรรม
5. ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะสถาปัตยกรรมมณฑปแบบสุโขทัยกับสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันของกลุ่มอารยธรรมอื่น ๆ ที่อาจให้อิทธิพลของแบบศิลปสถาปัตยกรรมของมณฑปในอารยธรรมสุโขทัย
6. สรุปพัฒนาการของมณฑปแบบสุโขทัยในเมืองศรีสัชนาลัย

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถสรุปพัฒนาการของการออกแบบทางสถาปัตยกรรมของมณฑปในเมืองศรีสัชนาลัยได้ และจะเป็นแบบสำหรับเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมมณฑปของอารยธรรมสุโขทัยในที่อื่น ๆ และสถาปัตยกรรม ที่สัมพันธ์กับมณฑป เช่น โบสถ์, วิหาร และเจดีย์ เป็นต้น

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ข้อมูลที่ถูกปฏิเสธจนน่าใช้ เป็นข้อมูลที่แน่ชัดมิได้หรือห้เสียหายจนไม่ทราบรายละเอียดแน่ชัดจะไม่อยู่ในการศึกษานี้
2. การศึกษาเรื่องแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่ให้อิทธิพลแก่มณฑปแบบสุโขทัย และความหมายบางประการของมณฑปจะเสนอ เป็นข้อสังเกตเบื้องต้นเท่านั้น

เชิงอรรถท้ายบทนำ

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, เทวรูปสมัยสุโขทัย (พระนคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2509). พริยะ ไกรฤกษ์, "ศิลปะแห่งแดนเนรมิต ศิลปสมัยสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750," วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 12, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2529) : 23-49. เขียน ยิ้มศิริ, พุทธานุสรณ์ (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2512), หน้า 57-66. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2528), หน้า 26-30. A.B.Griswold, "The Buddhas of Sukhodaya", Archives of Chinese Art Society of America, VII (1953): 16-34.

² งานที่ศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทโบสถ์ วิหาร ในเมืองสุโขทัยอย่างละเอียด คือ Elizabeth M.B. Gosling , "The History of Sukhothai as a ceremonial Center : A study of Early Siamese Architecture and Society," (Ph.D.dissertation, University of Michigan , 1983).

³ A.B.Griswold, Towards a History of Sukhodaya Art (Bangkok: Fine Art Department, 1967), pp. 44-45. Carol Stratton and Miriam McNair Scott, The Art of Sukhothai: Thailand's Golden Age (Kualalumpur : Oxford University Press, 1981), p.34.

⁴ ยอร์ช เซเดส์, "ราชธานีรุ่งแรกของไทย ในพุทธศตวรรษที่ 19," ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงศิก และศิลปะสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526), หน้า 132-134.

⁵ A.B.Griswold, Towards a History of Sukhodaya Art (Bangkok: Fine Art Department , 1967), P. 11. การศึกษามณฑปแบบสุโขทัย และกล่าวถึงรายละเอียดบางประการของมณฑปในศรีสัชนาลัยเรื่องรูปทรงหลังคาไว้บ้าง ดู สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์สุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2521), หน้า 49-50.

บทที่ 2

สถาปัตยกรรมมณฑป

ความหมายของคำ "มณฑป"

คำ "มณฑป" มีรากศัพท์มาจากคำ mandapa ในภาษาสันสกฤต หมายถึง อาคาร โถง หรือ โรงชั่วคราวที่สร้างขึ้นสำหรับจัดงานต่าง ๆ ศาลา ปะรำ หรือ ศาสนสถาน¹ รูปแบบพื้นฐานที่ง่ายที่สุดของมณฑปก็คือ เป็นอาคารที่มีลักษณะเป็นโถงประกอบด้วยเสาจำนวน 4 ต้น หรืออาจจะมากกว่านั้น และมีหลังคาคลุมโดยอาศัยวัสดุก่อสร้างที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ หญ้าคา หรือ ไม้อื่นๆ² นอกจากนี้ยังอาจหมายถึง อาคารที่ตั้งแยกอยู่ต่างหาก พลับพลา ชั่มต้นไม้ ช่องทางเดิน หรือ ฉนวน และหอคอย³ เป็นต้น

ในหลักฐานที่เป็นทั้งจารึก วรรณคดีและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมของอินเดียนั้น มีการกล่าวถึงรูปแบบของสถาปัตยกรรมมณฑปที่แตกต่างกันมากมาย และมีการจำแนกออกตามประเภทของมณฑปด้วยข้อกำหนดต่าง ๆ กัน ทั้งจากลักษณะของการใช้งานซึ่งมีชื่อเรียกต่างกันโดยมีคำขยายความอยู่หน้าคำ "มณฑป" หรือจำแนกตามขนาดของมณฑปซึ่งใช้จำนวนเสาของมณฑปนั้นเป็นตัวกำหนด

ตัวอย่างชื่อของมณฑปที่แยกตามลักษณะของการใช้งาน⁴ เช่น

Meruja mandapa	สำหรับการใช้งานเป็นห้องสมุด
Vijaya mandapa	สำหรับการใช้งานเป็นโรงพิธีแต่งงาน
Padmaka mandapa	ใช้เป็นโรงอาหารหรือโรงครัวสำหรับพระเจ้า
Padma mandapa	ใช้สำหรับการเก็บดอกไม้ เป็นต้น

ตัวอย่างชื่อของมณฑปที่จำแนกตามขนาดด้วยจำนวนเสา⁵ เช่น

Divya mandapa	มีจำนวนเสา 108 หรือ 1008 ต้น เป็นมณฑปสำหรับกระทำพิธีของศาสนสถานขนาดใหญ่
Sadharana mandapa	มีจำนวนเสาระหว่าง 28-100 ต้น
Kshudra mandapa	เป็นมณฑปขนาดเล็กซึ่งมีเสาจำนวน 4-28 ต้น

ในศาสนสถานของอินเดีย มณฑปจะตั้งอยู่ตอนหน้าของส่วน Garbha Griha อันเป็นห้องสำหรับประดิษฐานรูปเทพหรือสัญลักษณ์ของเทพและมักมีช่องทางเข้าอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มณฑปที่อยู่ด้านหน้านั้นมักเป็นอาคารโถง ใช้สำหรับกระทำพิธีกรรมในการบูชาแก่เทพ หรือกิจกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้อง มณฑปนี้อาจจะไม่ต่อเนื่องกันกับส่วน Garbha Griha ซึ่งอาจตั้งอยู่ข้างหน้าและมีที่ว่างคั่นอยู่ หรืออาจต่อเนื่องกันกับส่วน Garbha Griha โดยมีส่วนของอาคารที่

เป็นห้องเล็ก ๆ หรือมุขเล็ก ๆ เป็นส่วนเชื่อมต่อซึ่งเรียกว่ามุขกระสัน (antarala) มณฑป อาจจะมีการต่อมุขยื่นยาวออกไปข้างหน้าซึ่งมีชื่อเรียกว่า ardha-mandapa นอกจากนั้นยังอาจมีส่วนของอาคารที่ยื่นออกไปทางด้านข้างของโดงประธานของมณฑป หรือยื่นออกไปจากด้านข้างของส่วน Garbha Griha เป็นส่วน Maha-mandapa⁶

ในเอกสารที่เป็นภาษาบาลีคำว่า "มณฑป" ก็มีความหมายถึงสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะของการใช้งานแตกต่างกันหลายประเภทเช่นเดียวกัน และมักมีการขยายความให้ทราบว่าเป็นมณฑปสำหรับการใช้งานในลักษณะใด เช่น ในชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึง "มหามณฑป" ว่าเป็นที่อยู่สำหรับพระมหาเถระ และในขณะเดียวกันก็กล่าวถึงมณฑปที่ใช้สำหรับการพ่อน้ำ⁷ และคำว่า "มณฑป" ในความหมายทางภาษาบาลีนั้นก็คือ สิ่งปลูกสร้างสำหรับการใช้งานชั่วคราว หรือปะรำ⁸ เช่นในบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปาทาน ในข้อว่าด้วยผลแห่งการถวายมณฑป ข้อ 1 ภัททาลีเถรปาทาน กล่าวถึง อาณิสงฆ์ของการสร้างมณฑปถวายพระสุเมธะพุทธเจ้า โดยการปักไม้ 4 อันทำเป็นมณฑปและมุงด้วยคองรังสำหรับเป็นที่ประทับของพระสุเมธะพุทธเจ้า⁹ เป็นต้น

มณฑปแบบสุโขทัย

มณฑปแบบสุโขทัย หมายถึง สถาปัตยกรรมประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นในขอบข่ายอารยธรรมสุโขทัย ซึ่งมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารที่มีห้องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปในอิริยาบถต่าง ๆ กัน พระพุทธรูปหรือสิ่งเคารพบูชาอื่น ๆ โดยทั่วไปก่อสร้างด้วยอิฐหรือศิลาแลงก่อเป็นรูปอาคาร อาจใช้หลังคาเป็นโครงสร้าง ไม้ฉางกระเบื้องหรือก่อด้วยอิฐหรือศิลาแลงทั้งในรูปแบบที่เป็นหลังคาแบบปั้นหยายอดแหลมหรือทรงจั่ว โดยสิ่งที่ประดิษฐานไว้จะครอบครองที่ว่างภายใน ซึ่งการใช้งานที่เกี่ยวกับกิจกรรมการเคารพบูชาจะกระทำอยู่ภายนอกหรือมีตัวอาคารรองรับต่างหากออกไปเช่น วิหารที่อยู่ด้านหน้าเป็นต้น และมีการออกแบบรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของการใช้วัสดุหรือเงื่อนไขอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจจะสรุปลักษณะของมณฑปแบบสุโขทัยตามแบบที่พบทั่วไปดังนี้

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

1. มณฑปที่มีผังพื้นเป็นห้องสี่เหลี่ยม ผังเรียบ ช่องเปิดด้านหน้าไม่มีชั้ม เช่น มณฑปพระอัฐารสในวัดมหาธาตุ สุโขทัย มณฑปวัดหัวโขน ศรีสัชชนาลัย เป็นต้น
2. ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม ช่องเปิดด้านหน้าของห้องประธานมีชั้ม และบนผนังที่เหลือทั้ง 3 ด้าน มีชั้มประดับหรือชั้มประดิษฐานพระพุทธรูป เช่น มณฑปวัดตระพังทองกลาง มณฑปวัดตึก มณฑปวัดซ่อนข้าว เป็นต้น
3. ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม ช่องเปิดเข้าสู่ห้องภายในมีชั้มแต่ผนังที่เหลือทั้ง 3 ด้านไม่มีชั้มประดับ เช่น มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย เป็นต้น

4. มณฑปที่มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยม แบ่งเป็นห้องด้านหน้าและห้องด้านหลัง หรือมีซุ้มคูหาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปด้านหลัง เช่นมณฑปวัดศรีชุม มณฑปวัดสระปทุม มณฑปวัดขมขื่น

5. มณฑปที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมโดยก่อเสาเป็นแท่ง แล้วล้อมด้วยผนังซึ่งอาจเป็นไม้หรือก่อด้วยอิฐหรือศิลาแลง ไม่มีซุ้มด้านหน้า เช่น มณฑปหอเทวาลัยมหาเกษศรพิมาน มณฑปวัดศรีโชน มณฑปวัดยายตา

6. มณฑปแบบที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน อาจเป็นพระยืน 4 ทิศ หรือพระพุทธรูปในแบบ 4 อริยาบถ โดยแบ่งเป็นห้องทั้ง 4 ด้านหรือมีแกนตรงกลางประกอบกับโครงสร้างไม้ เช่น มณฑปพระสี่อริยาบถวัดเชตุพน มณฑปวัดพระสี่อริยาบถ กำแพงเพชร

นอกจากลักษณะที่กล่าวถึงแล้วยังมีการตกแต่งในรายละเอียดของส่วนฐานหรือซุ้มแตกต่างกันออกไป และมีขนาดตั้งแต่ขนาดใหญ่ เช่น มณฑปวัดศรีชุม จนถึงมณฑปที่มีขนาดเล็ก เช่น มณฑปวัดเขาสุวรรณคีรี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดวางตำแหน่งของมณฑปในแผนผังของวัดหลายรูปแบบด้วยกัน

ตำแหน่งของมณฑป

1. มณฑปที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งแบบเดียวกับเจดีย์ประธาน ซึ่งอยู่ถัดจากวิหารไปทางด้านหลัง โดยไม่มีส่วนเชื่อมต่อกับวิหาร เช่น มณฑปวัดศรีชุม

2. มณฑปที่อยู่ด้านหลังของวิหารมีส่วนเชื่อมต่อหรือติดกับด้านหลังของวิหาร ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบเป็นจำนวนมาก เช่น วัดพระพิฆเนศกลาง วัดตึก วัดกุฎีราษฎร์ เป็นต้น

3. มณฑปที่ตั้งอยู่ในผังบริเวณในลักษณะที่เป็นอิสระคล้ายกับเจดีย์รายหรือเจดีย์ทิศ เช่น มณฑปพระอิฏฐารสในวัดมหาธาตุ สุโขทัย

4. มณฑปที่ตั้งอยู่ภายในวิหาร มักเป็นมณฑปขนาดเล็ก /

หลักฐานที่กล่าวถึงคำ "มณฑป" ในสมัยสุโขทัย คือจารึกวัดคอโศการามด้านที่ 2 ซึ่งจารึกเป็นอักษรขอมภาษาบาลี พ.ศ.1942 กล่าวถึงสมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ พระอัครมเหสีในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ทรงมีพระราชศรัทธาประดิษฐานพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุไว้ในวัดคอโศการาม ความว่า

"...ทรงได้พระบรมธาตุมาแต่ลังกา 2 องค์ คือ องค์ขนาดกลางเท่าเมล็ดข้าวสาร หักสี่แฉ้วผลึก องค์ขนาดเล็กเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดสี่ดอกพิกลแห่ง ทรงบรรจุไว้ ณ ห้องพระธาตุในพระสถูปซึ่งทรงสร้างพร้อมกับ(นร)กรรม(สิ่งก่อสร้าง) ทั้งปวง คือ วิหาร มณฑป เจดีย์ปลุกต้นศรีมหาโพธิ์ ในวันอันเป็นศุภวารขึ้น 7 ค่ำ เดือน 4 ปีเถาะ จุลศักราชได้ 701..."¹⁰

จากสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในวัดคอโศการามนั้น ยังไม่อาจสรุปได้ว่ามณฑปที่กล่าวถึงในจารึกจะหมายถึงสถาปัตยกรรมที่อยู่ถัดจากเจดีย์ประธานไปทางด้านหลังหรือไม่ (ผังบริเวณที่ 1, ภาพที่ 1) ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยมมีช่องเปิดด้านหน้า และมีซุ้มบนด้านที่เหลือทั้ง 3 ด้านแบบที่เรียกกันว่ามณฑปในปัจจุบันนี้ก็ตาม เนื่องจากไม่มีการขยายความว่ามณฑปที่

กล่าวถึงหมายถึงอาคารประเภทใด

ในการศึกษาศิลปสถาปัตยกรรมสุโขทัย คำว่า มณฑป ซึ่งใช้กับสถาปัตยกรรมมณฑปแบบสุโขทัยกันในปัจจุบันนี้ ก็ถูกใช้มาตั้งแต่ครั้งแรก ๆ ที่มีการสำรวจศึกษาแล้วเช่น ใน Le Siam Ancient ของ Lucien Fournereau ซึ่งตีพิมพ์ในปีพ.ศ.2438 และ 2451 เรียกวัดพระสี่อิริยาบถที่กำแพงเพชรว่า วัดมณฑปสี่หน้า และกล่าวถึงมณฑปวัดศรีชุม¹¹ ในบันทึกจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกในคราวที่เสด็จขึ้นไปตรวจแก้ไขการบั้นหล่อจำลองพระพุทธรูปที่พิษณุโลกในปี พ.ศ. 2444 ทรงใช้คำว่า มณฑป เรียก มณฑปวัดศรีชุม มณฑปพระอัฐารสในวัดมหาธาตุสุโขทัย มณฑปกุฎีพระร่วงในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองศรีสัชชนาลัย นอกจากนี้ยังทรงวินิจฉัยกลุ่มพระสี่อิริยาบถในวัดพระเชตุพนที่สุโขทัยว่าอาจจะเป็นอาคารทรงมณฑปด้วย¹² ถึงแม้ว่าในพระราชนิพนธ์เรื่อง "เที่ยวเมืองพระร่วง" ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพระราชนิพนธ์ในคราวเสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์ และ พิษณุโลก ในปี พ.ศ. 2450 จะทรงเรียกสถาปัตยกรรมเหล่านี้ว่า "วิหาร" เช่นที่วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดสระปทุมในศรีสัชชนาลัยและวัดศรีชุมในสุโขทัย¹³ แต่นักวิชาการที่ทำการศึกษาค้นคว้าใช้คำว่า "มณฑป" กับกลุ่มสถาปัตยกรรมนี้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เชิงอรรถท้ายบทที่ 2

¹ Monier Williams, A Sanskrit-English Dictionary, New ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), P.775.

² E.B.Havell, The Ancient and Medieval Architecture of India (New Delhi : S.Chand & Co.(Pvt)Ltd., 1972), P.38.

³ Prasama K.Aeharya, An Encyclopaedia of Hindu Architecture : Manasara Series , Volume VII (New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1979), P.395.

⁴ Ibid.

⁵ M.A.Ananthlwar and Alexander Rea, Indian Architecture, Vol.I Architectonic (Delhi : Indian Book Gallery , 1980), PP.215-216.

⁶ Percy Brown, Indian Architecture : Buddhist and Hindu periods (Bombay : D.B.Taraporevala Sons & Co. Private Ltd.,1965), p.62.

⁷ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร พิมพ์ครั้งที่ 4 (ม.ป.ท. , 2517 . พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร เปรียญ เมษายน, 2517) , หน้า 141, 144-145, 155, 161.

⁸ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลริวัฑฒน์, พระคัมภีร์อภิธานับบที่ปิภา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย , 2530), หน้า 57. สมเด็จพระญาณสิริศรานุ วัดติวงศ์ , สาส์นสมเด็จพระสังฆราช , เล่ม 18 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา , 2505) , หน้า 194.

⁹ พระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม 33 ข้อ 1 หน้า 1-4.

¹⁰ กรมศิลปากร , จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , 2527. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทยพุทธศักราช 2526) , หน้า 333.

11 Lucien Fournereau , Annales du Musee Guimet , Le Siam Ancient, Vol.1 (Paris : Ernest Leroux , 1895), PP.103,195. Vol.2 (1908), PP.2,4,7,9.

12 สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรคุณ) , จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์ , 2506) , หน้า 74,84-85,97,102.

13 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว , เที่ยวเมืองพระร่วง , พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2520. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.ชัง สนิทวงศ์ พุศิจิกายน, 2520) , หน้า 62,115,126. พระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงนี้ พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2451.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 3

การศาสนาในสมัยสุโขทัย

พุทธศาสนาเถรวาทก่อนสมัยสุโขทัย

ก่อนที่พุทธศาสนานิกายสิงหลจะแพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั้น ลังกาทวีป ต้องทำสงครามกับทมิฬ และตกอยู่ใต้อำนาจของทมิฬในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 พุทธศาสนาในลังกาทวีปทรุดโทรมลงจนถึง พ.ศ.1613 พระเจ้าวิชัยพาหุศิริสังฆ์โพธิ์ก็สามารถรบชนะพวกทมิฬ¹ และทรงขอกิจชุกจากพุกามในสมัยพระเจ้าอโนรุธ (Anawrahta) ไปฟื้นฟูศาสนาเถรวาทในลังกา² ซึ่งในต้นรัชสมัยพระเจ้าอโนรุธ อาณาจักรพุกามเข้มแข็งมาก พระเจ้าอโนรุธได้ขอพระไตรปิฎกจากพระเจ้ามกกุ (Manuha) กษัตริย์มอญแห่งเมืองสะเทิม (Thaton) แต่พระเจ้ามกกุไม่ให้ พระเจ้าอโนรุธจึงยกทัพไปตีเมืองสะเทิมใน พ.ศ.1600 และได้เนรมิตพระชินอรหันต์และนำเอาพระไตรปิฎกไปยังพุกาม และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจนรุ่งเรืองในพุกาม³ และได้ส่งพระสงฆ์ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาในรัชสมัยพระเจ้าวิชัยพาหุศิริสังฆ์โพธิ์นั้นด้วย ในระหว่างรัชสมัยพระเจ้าอโนรุธ (1587-1620) และพระเจ้ากัญฉลิททา (Kyanzitha 1627-1655) อาณาจักรพุกามรุ่งเรืองมากสามารถขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง จนสามารถครอบครองอาณาจักรมอญและยะไข่ได้

เมื่อพระเจ้าปรากรมพาหุที่ 1 แห่งลังกาขึ้นครองราชย์ และสามารถปราบปรามนิคมต่างๆและพวกทมิฬให้อยู่ในพระราชอำนาจได้แล้ว ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา โปรดให้ขุมนุมพระสงฆ์มีพระมหากัสสปเถระในอุทุมพรคีรีวันวิหารเป็นประธานกระทำสังคายนาพระธรรมวินัย และใน พ.ศ.1709 โปรดให้กำจัดพระอลัชชีเสียเป็นอันมาก⁴ ในปี พ.ศ.1714 พระอัครราชิวัระมหาเถระภิกษุชาวมอญได้เดินทางไปลังกาทวีป ครั้งนั้นมีสามเณรซึ่งเป็นศิษย์ของพระอัครราชิวัระมหาเถระ นามว่า ฉับฎุ ติดตามไปด้วย สามเณรฉับฎุได้อุปสมบทในลังกา และเมื่อพระมหาเถระเดินทางกลับพุกาม สามเณรฉับฎุได้ศึกษาพระไตรปิฎกและทั้งอรรถกถาในลังกาต่อจนมีพรรษาได้ 10 พรรษา และได้ नामสมมุติเป็นเถระแล้ว จึงเดินทางกลับมายังพุกาม⁵ เนื่องจากพระฉับฎุเถระไม่ปรารถนาจะทำสังกรรมร่วมกับภิกษุชาวพุกามทั้งหลาย จึงชักชวนพระเถระ 4 รูป คือ พระสิวลีเถระชาวตามลิตถิกาม พระตามลิตเถระโอรสของพระเจ้ากัมโพช พระอานันทเถระชาวเมืองกาฬุจี และพระราหุลเถระชาวลังกามาพุกามด้วย⁶ พระอัครราชิวัระเถระซึ่งอยู่ในพุกามมรณะภาพก่อนที่พระฉับฎุจะมาถึงพุกาม และพระฉับฎุเถระไม่ยอมร่วมสังกรรมกับภิกษุเดิมอันก่อตั้งโดยชินอรหันต์ พระสงฆ์กลุ่มสิงหลจึงแยกออกเป็นนิกายสิงหล หรือลังกาวงศ์ และประดิษฐานในพุกามเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.1725⁷

พระเจ้าอนรปติลิตูทรงเสด็จมาเสวยพระมหาเถระทั้ง 5 จึงรับสั่งให้ทำเรือนนานาในแม่น้ำอิวรตี ถวายแก่พระเถระสำหรับอุปสมบทกรรม และมีกุลบุตรได้บวชเป็นจำนวนมาก การศาสนาจึงเจริญแพร่หลายมีคณะมากขึ้น แต่ต่อมาพระราหุลเห็นนางสนมผู้หนึ่งมีรูปร่างงามจึงเกิดกำหนดคอยลัก พระมหาเถระทั้ง 4 พยายามพูดจาดักเตือนแต่ไม่อาจเห็นยวร้ายจึงพระราหุลไว้ได้ จึงขอให้พระราหุลไปลาสิกที่เกาะมัลลย เมื่อพระราหุลเดินทางถึงเกาะมัลลย เจ้าเมืองเกิดเลื่อมใสในพระราหุล เมื่อพระราหุลได้เทศนาสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่เจ้าเมืองและภิกษุจนเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้คนจำนวนมากแล้ว พระราหุลจึงลี้กครองเรือนในเกาะมัลลยนั้นและได้รับรางวัลจากเจ้าเมืองเป็นจำนวนมาก⁸ เกาะมัลลยนี้เชื่อว่าเป็นเมืองนครศรีธรรมราชหรือบริเวณใกล้เคียงกัน ซึ่งในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า พระเจ้าศรีธรรมโศกราชได้แต่งตั้งสาเกาจัดคนที่รู้คุณพระพุทธเจ้าร้อยคนไปยังลังกาทวีป พระเจ้ากรุงลังกาจารย์ผู้มาในสาเการู้ว่า ในนครศรีธรรมราชมิได้มีพระสงฆ์ จึงได้นิมนต์พระสงฆ์รูปหนึ่งคือ พระพุทธคำเพียร ซึ่งทะเลาะกับเพื่อนภิกษุสงฆ์ด้วยกันไปอยู่ยังนครศรีธรรมราช⁹ ต่อมาพระพระจันฎถึงมรณภาพ พระเถระอีก 3 รูปเกิดตรงเกี่ยวกันและกันว่าประพฤติกฝืนพระวินัยบัญญัติ ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน พระสงฆ์ในพุกามจึงแยกออกเป็น 4 พวก คือ ภิกษุที่สืบศาสนาจากเมืองสะเทิม เรียกว่าบุริมภิกษุสงฆ์ และสิ่งหลงภิกษุ 3 กลุ่ม คือ ภิกษุที่เป็นศิษย์ของพระสิวลีมหาเถระ ภิกษุที่เป็นศิษย์ของพระอาณันทมหาเถระ และพระภิกษุที่เป็นศิษย์ของพระตามลิตะมหาเถระ¹⁰ และหลังจากนั้นก็มีการศึกษาทั้งจากพุกาม เมืองมอญ สุโขทัย และเชียงใหม่ เป็นต้น ได้เดินทางไปศึกษาพระศาสนาและบวชแปลงในลังกาอีกหลายคณะ

การศาสนาสมัยสุโขทัย

ในดินแดนของสุโขทัยนั้น พบหลักฐานว่า เดิมเป็นดินแดนที่ได้รับอารยธรรมขอม ซึ่งพบปฏิมากรรมเทวรูปในศาสนาฮินดูที่ศาลตาผาแดงในเมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบนครวัดในพุทธศตวรรษที่ 17¹¹ นอกจากนั้นพระปรางค์ที่วัดเจ้าจันทร์ในเขลียงและปรางค์วัดพระพายหลวงก็เป็นศาสนสถานแบบขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18¹² ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิตันตระยาน¹³

หลักฐานที่กล่าวถึงกษัตริย์สุโขทัยพระองค์แรกซึ่งสัมพันธ์กับพุทธศาสนาเถรวาทก็คือ จารึกวัดศรีชุม ซึ่งกล่าวถึงพ่อขุนศรีนาวนำถุมประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุใกล้ฝั่งน้ำ และพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดโปรดให้สร้างเจดีย์¹⁴ ซึ่งเป็นการกล่าวถึงการก่อสร้างวัดในช่วงเริ่มแรกของอาณาจักรสุโขทัย

ในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้นิมนต์พระมหาเถระสังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราชมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองสุโขทัย¹⁵ และในจารึกหลักที่ 1 นั้นก็กล่าวถึงวัดในอรัญญิก อันแสดงให้เห็นว่าน่าจะได้รับแบบพุทธศาสนาจากนิกายมหายานของสำนักกุญชรคีรี

ในประเทศลังกา ซึ่งเป็นศูนย์กลางของสงฆ์กลุ่มอริยวาลีสี่ที่สำคัญในขณะนั้น¹⁶ พ่อขุนรามคำแหง ได้ทรงบำรุงพระศาสนาและมีการก่อสร้างศาสนสถานพระพุทธรูปจำนวนมาก เช่นพระอัฐารส ในอริยภูมิ และโปรดให้สร้างพระเจดีย์มหาธาตุกลางเมืองศรีสัตนาลัย¹⁷

ในรัชกาลพระเจ้าเลอไทย ความเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดแบบสิงหลภิกษุ สมเด็จพระมหาเถรศรีสุทธาราชจุฬามณีรัตนลังกาทวิภมมาสวามีเป็นเจ้า ซึ่งเป็นหลานพ่อขุนผาเมืองได้เดินทางไปศึกษาพระไตรปิฎกจนถึงประเทศลังกา ก่อนที่พระมหาเถรศรีสุทธาราชจะเดินทางไปประเทศลังกา ท่านได้เดินทางไปเมืองผาง เมืองแพร่ เมืองลำพูน เพื่อไปไหว้พระธาตุต่างๆ แล้วไปเมืองตาก เมืองเชียงทอง ต่อจากนั้นคงผ่านเมืองจอต เมืองพัน เมืองกลิงคราชฐ เมืองตรีใจมณฑล เมืองมัลลราช และประเทศลังกา นอกจากนั้นการเดินทางของท่านยังผ่านมายังเมืองเพชรบุรี ราชบุรี ศรีรามเทพนคร และอโยธยา ซึ่งท่านได้ขอมแซมพระเจดีย์และปลูกพระศรีมหาโพธิหลายแห่ง¹⁸ พระมหาเถรศรีสุทธาราช อยู่ในลังกาถึง 10 ปีและได้ไปถวายสักการะพระเขี้ยวแก้วที่เมืองกัปปาลอันเป็นเมืองหลวงของลังกาในขณะนั้น¹⁹ และพระนามของพระมหาเถรนั้นก็น่าจะได้มาจากลังกาหรือได้รับศตินิยมในการตั้งชื่อพระจากลังกาขณะที่อยู่ในประเทศลังกา เพราะชั้นยศของพระสงฆ์ในประเทศลังกานั้นมีชั้น มหาสวามี เป็นชั้นที่สูงที่สุดรองลงมาก็คือ มหาเถระ เถระ และถึงพระสงฆ์สามัญ ซึ่งพระมหากษัตริย์จะทรงสถาปนายศพระสงฆ์ตั้งแต่ชั้นมหาเถระ และมหาสวามีเท่านั้น²⁰

ในปี พ.ศ. 1874 พระสงฆ์ชาวอมฤ 12 รูป ซึ่งมีพระอนุมติเถระชาวเมืองพันได้เดินทางไปศึกษาพระศาสนาในลังกาและบวชแปลงในสำนักมหากัสสปะเถระในวัดอุทุมพรคีรีในลังกา เมื่อพระสงฆ์ทั้งหมดเดินทางกลับมายังเมืองพัน ได้ตั้งวัดของพวกสิงหลภิกษุที่เมืองพัน ภายหลังพระอนุมติเถระเป็นที่ยกย่องว่าเป็นพระภิกษุที่เคร่งครัดในพระวินัยมีวัตรปฏิบัติน่าเลื่อมใสจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุทุมพรบุพผามาสวามี²¹ และมีพระสงฆ์จากเมืองต่าง ๆ เข้ามาศึกษาพระศาสนาด้วยเป็นจำนวนมาก ในบรรดาพระสงฆ์เหล่านั้นมีพระภิกษุชาวสุโขทัยสองรูปคือ พระอโนมทัสสีและพระสุมณะ พระอโนมทัสสีนี้น่าจะเป็นพระเถระรูปเดียวกันกับที่กล่าวถึงในบานแผนกเดิมของคัมภีร์ไตรภูมิภิกษาที่แต่งโดยพระยาสิทธิโทในขณะที่ยังทรงเป็นอุปราชครองราชย์ในเมืองศรีสัตนาลัย ซึ่งในบานแผนกนั้นกล่าวถึงนามมหาเถระที่พระยาสิทธิโททรงศึกษาพระศาสนาด้วยนั้นก็มีนามพระอโนมทัสสีเถระอยู่ด้วย²² พระอโนมทัสสีหรือพระบรมครูคิลกัณฐ์คณฺฐาวาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสวามีเป็นเจ้านั้นได้บวชครั้งแรกในนิกายคามวาสีเมื่อ พ.ศ. 1886 และต่อมาได้ไปศึกษาพระศาสนาพร้อมกับพระสุมณะที่เมืองอโยธยาและได้เข้าบวชในนิกายอริยวาลีใน พ.ศ. 1900²³ พระอโนมทัสสีและพระสุมณะคงเดินทางไปศึกษาพระศาสนาในสำนักของพระอุทุมพรบุพผามาสวามีที่เมืองพันตั้งแต่ปี พ.ศ. 1900 อันอยู่ในรัชสมัยของพระยาสิทธิโท และได้เดินทางไปเมืองพันอีกครั้งหนึ่ง โดยมีภิกษุสุโขทัยร่วมเดินทางไปด้วยอีก 8 รูป คือ พระอานนท์ พระพุทธสาครพระสุชาตะ พระเขมะ พระปิยทัสสี พระสุวัณเฑียร พระเวสสภู และพระลัทธาติสสะ ซึ่งพระภิกษุทั้ง 8 รูปก็ได้บวชแปลงในนิกายอริยวาลีที่เมืองพันด้วย โดยพระมหา

สวามีมอบหมายให้พระสุมนะเถระและพระอนันตสีเถระเป็นพระอุปัชฌาย์แก่ภิกษุทั้ง 8 รูป²⁴ ซึ่งเป็นการแต่งตั้งให้พระสุมนะเถระและพระอนันตสีเถระเป็นอุปัชฌาย์บวชกุลบุตรในนิกาย อรัญวาสีได้นั่นเอง และการนำพระสงฆ์อีก 8 รูปออกไปบวชใหม่ก็เพื่อจะได้มีพระสงฆ์ครบองค์ ประชุมในการออกผนวชของพระยาลิไท ซึ่งแสดงว่าพระองค์ได้ทรงเตรียมการผนวชของพระองค์ไว้ และการเดินทางไปเมืองพันของพระเถระทั้งสองนี้ก็น่าจะ ได้เป็นพระสมณทูตนิมนต์พระ อุทุมพรบุพผามหาสวามีให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการผนวชของพระยาลิไทด้วย²⁵

พระยาลิไทออกผนวชในปี พ.ศ.1904 โดยมีพระอุทุมพรบุพผามหาสวามีเป็นพระ อุปัชฌาย์และจำพรรษาในวัดป่ามะม่วงทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย²⁶ ส่วนพระเถระทั้ง 2 รูปนั้น พระอนันตสีเถระไปจำพรรษาอยู่ที่วัดป่าแดง (กัลยาวันาวาส) ที่เชิงเขาพระศรีในเมืองศรีสัชนาลัยและพระสุมนะเถระจำพรรษาอยู่ในวัดป่ามะม่วง เมืองสุโขทัย²⁷

การผนวชของพระยาลิไทนับเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงทางด้านศาสนาของสุโขทัย และมีการเผยแพร่ศาสนานิกายนี้ออกไปยังเมืองต่างๆ ภายหลังจากที่พระยาลิไทลาผนวชแล้ว คือ พระปิยทัสสีเดินทางไปเผยแพร่ศาสนาที่เมืองอโยธยา พระสุวัณณคีรีไปเผยแพร่ศาสนาที่ เมืองชวา (หลวงพระบาง) พระเวสสภูไปเผยแพร่ศาสนาที่เมืองน่าน พระพุทธสาคร พระ สุชาติ และพระเขมะ และพระสิทธาติสสะไปปฏิบัติพระศาสนาอยู่ในเมืองสองแคว²⁸

พระยาลิไททรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและมีการก่อสร้างวัด สร้างเจดีย์และปลูก พระศรีมหาโพธิ์เป็นจำนวนมาก ทรงได้พระธาตุและพระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกา และทรง สถาปนาพระธาตุที่เมืองนครชุมริมฝั่งแม่น้ำปิงในปี พ.ศ.1900²⁹ นอกจากนี้ยังโปรดให้ไป พืมพร้อมพระพุทธรูปจากเขาสุมณภูในประเทศลังกามาประดิษฐานไว้บนเขาสุมณภูเมือง สุโขทัยใน พ.ศ.1902 และยังได้เสด็จนำชาวเมืองทั้งหลายขึ้นไปสักการะพระพุทธรูปด้วย³⁰ การฟื้นฟูและเผยแพร่พระพุทธศาสนานี้เป็นการดำเนินการที่สัมพันธ์กับการดำเนินนโยบายทาง การเมืองในอันที่จะสร้างความเป็นปึกแผ่นของรัฐสุโขทัย ซึ่งนอกจากจะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาแล้ว ยังโปรดให้สร้างหอเทวาลัยมหาเกษตรพินาน เพื่อประดิษฐานพระอิศวรและพระวิษณุในป่า มะม่วงด้วย³¹

การนำเอาศาสนานิกายอรัญวาสีไปเผยแพร่ยังเมืองต่างๆในสมัยพระยาลิไทและมี ผู้คนเลื่อมใสนับถือเป็นจำนวนมาก ซึ่งพระเจ้ากือนาแห่ง เชียงใหม่ทราบข่าวการพระศาสนา สิ่งหลนิกายแห่งอุทุมพรบุพผามหาสวามีในเมืองพัน จึงส่งสมณทูตไปอาราธนาพระมหาสวามีไป เผยแพร่พระพุทธศาสนายังเมืองเชียงใหม่บ้าง พระอุทุมพรบุพผามหาสวามีส่งพระอานนท์ชาว เมืองพันและพระสงฆ์ 12 รูปซึ่งไปบวชในลังกาไปยังเชียงใหม่ แต่พระอานนท์ไม่อาจทำ สิ่งกรรมได้ และทูลพระเจ้ากือนาให้ส่งทูตไปนิมนต์พระสุมนะเถระจากเมืองสุโขทัย เมื่อพระ เจ้ากือนาส่งทูตไปนิมนต์พระสุมนะเถระ พระสุมนะเถระไม่รับนิมนต์ แต่ได้ส่งพระสิทธาติสสะไป แทน เมื่อพระสิทธาติสสะไปถึงเชียงใหม่และพระเจ้ากือนาขอให้กระทำสิ่งกรรม พระอานนท์ ไม่อาจทำสิ่งกรรมกับพระสิทธาติสสะ พระเจ้ากือนาจึงต้องส่งทูตไปยังพระยาลิไทและแต่ง

เครื่องบูชาแก่พระสุมนะเถระ เมื่อพระยาสิทธิทรงอนุญาติพระสุมนะเถระจึงรับนิมนต์ และเดินทางไปเมืองเหนือในปี พ.ศ. 1912³³ พระเจ้ากือนาถวายวัดพระยี่นในลำพูนเป็นที่จำพรรษาแก่พระสุมนะเถระ ชาวเมืองเหนือและพระเจ้ากือนาเลื่อมใสในพระสุมนะเถระมากและมีกลุ่มศรัทธาในพระศาสนาด้วยเป็นจำนวนมาก

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการศาสนาอย่างมาก และเป็นช่วงที่สมเด็จพระบรมราชาธิราช(ขุนหลวงพระงั่ว) ขึ้นครองราชสมบัติในอยุธยาและรุกรานสุโขทัย พระมหาธรรมราชาที่ 2 ต้องออกถวายบังคมพระบรมราชาธิราชที่ 1 ที่กำแพงเพชรใน พ.ศ. 1921³⁴

หลังจากที่พระมหาธรรมราชาที่ 2 สวรรคต สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์อัครราชมเหสีเทพธิดาลิขิต ทรงสร้างวัดโสภารามและวัดอีกหลายแห่งในปี พ.ศ.1942³⁵ ในช่วงเวลานั้นได้มีการเริ่มฟื้นฟูศาสนาและน่าจะมีพระสงฆ์เดินทางไปศึกษาในประเทศลังกาอีกหลายคณะ ซึ่งพระมหาธาตุอันประดิษฐานในวัดโสภารามก็เป็นพระธาตุอันได้มาจากลังกาโดยพระโอรสของพระราชเทวีนามพระอโศก³⁶ และเมืองกำแพงเพชรซึ่งเป็นหัวเมืองทางทิศตะวันตก อันเป็นทางผ่านไปยังเมืองพม่าและต่อไปยังลังกามีความสำคัญเป็นอย่างมากทั้งทางศาสนาและทางการเมือง ดังจะเห็นได้จากการที่สมเด็จพระบรมราชาที่ 1 ได้พยายามยกกองทัพมาตีหลายครั้ง นอกจากนั้นในปี พ.ศ.1946 พระราชชนนีพระมหาธรรมราชาที่ 3 ได้นิมนต์สมเด็จพระมหาศรีศักรัตติกาลกำแพงเพชรมาสร้างวัดศรีพิจิตรกิริตักขารามในสุโขทัย³⁷

เมื่อพระอินทราชาแห่งราชวงศ์สุพรรณบุรีขึ้นครองราชย์ในอยุธยา พระองค์ทรงพยายามปราบปรามสุโขทัย หลังจากทีสุโขทัยเป็นเอกราชเกือบตลอดครึ่งสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 3 ในราวปี พ.ศ.1955 สุโขทัยก็เป็นเมืองขึ้นของอยุธยา³⁸ พระมหาธรรมราชาที่ 3 ต้องเสด็จไปครองราชย์ในเมืองพิษณุโลก และสวรรคตเมื่อ พ.ศ.1962 พระราชโอรสของพระองค์คือพระยาบาลและพระยารามแย่งราชย์สมบัติกัน จนพระอินทราชาต้องเสด็จไปจัดการ โดยให้พระยาบาลได้เป็นพระมหาธรรมราชาที่ 4 ครองเมืองพิษณุโลก พระยารามครองเมืองกำแพงเพชร³⁹

ปี พ.ศ.1967 พระมหาเถระในเมืองเชียงใหม่ 25 รูป มีพระมหาธัมมคัมภีร์ พระมหาเมธังกร พระมหาญาณมงคล พระมหาสีลวงศ์ พระมหาสารีบุตร พระมหารัตนกร พระมหาพุทธสาคร เป็นต้น และพระมหาเถระที่อยู่แคว้นกัมพูชา(ลพบุรี) 8 รูป ได้เดินทางไปศึกษาพระศาสนาในลังกาทวีป และได้อุปสมบทโดยพระสงฆ์ 20 รูป ในเรือขนานในแม่น้ำกัลยาณี ใน พ.ศ.1968 โดยมีพระธรรมอาจารย์เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระมหาสวามิวันรัตเป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อเดินทางกลับมาได้จำพรรษาในอยุธยา 4 พรรษา แล้วเดินทางมาเมืองศรีสัชนาลัย ได้อุปสมบทให้กับพระพุทธสาครเถระ และจำพรรษาในเมืองสุโขทัยในปี พ.ศ.

1973 หลังจากนั้นกลุ่มพระเถระอันมีพระมหาธรรมคัมภีร์เถระและพระมหาเมธังกรเถระเป็นหัวหน้าจึงเดินทางไปเมือง เชียงใหม่และจำพรรษาในวัดป่าแดง⁴⁰ และพระสงฆ์กลุ่มนี้ซึ่งเป็นฝ่ายลังกาวงศ์ใหม่ ได้เกิดพิพาทกับกลุ่มสงฆ์ลังกาวงศ์เก่าหรือรามัญวงศ์ในเชียงใหม่ ซึ่งพระสมณะเถระแห่งสุโขทัยนำไปเผยแพร่ในล้านนาในสมัยพระเจ้ากือนานัน⁴¹ พระมหาธรรมราชา-อิราชาติ 4 ทรงเลื่อมใสในพระธรรมคัมภีร์เถระและพระมหาเมธังกรเถระมาก และพระมหาเมธังกรได้สร้างพระพุทธรูปคู่ด้วยพระราชนุเคราะห์ของพระมหาธรรมราชาที่ 4 ประดิษฐานที่เมืองพิษณุโลกใน พ.ศ.1970 ซึ่งพระพุทธรูปนั้นเป็นพระพุทธรูปที่สมบูรณ์ไปด้วยมงคลร้อยแปดประการอันจำลองมาจากพระพุทธรูปทบเนยอดเขาสุมนภูฏานลังกา⁴²

เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 4 สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.1981 สมเด็จพระราเมศวรอุปราชแห่งกรุงศรีอยุธยาได้เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก⁴³ อันเป็นที่ประทับของกษัตริย์สุโขทัย เมื่อสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 สวรรคต ในปี พ.ศ.1991 สมเด็จพระราเมศวรได้เสวยราชย์ในกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ⁴⁴ และทรงถือว่าอาณาจักรสุโขทัยเป็นเมืองในอาณาเขตด้วย ทางฝ่ายสุโขทัยโดยพระยารามและพระยายุทธิษเฐียรจึงหันไปพึ่งความช่วยเหลือจากอาณาจักรเชียงใหม่ ทำให้เกิดการรอยึดเยื้อระหว่างอาณาจักรอยุธยา กับอาณาจักรเชียงใหม่เกือบตลอดรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งถือว่าการที่พระมหาธรรมราชาที่ 4 สิ้นพระชนม์เป็นการสิ้นสุดอาณาจักรสุโขทัย⁴⁵

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิมลนิพนธ์
ห้าม
นำออกนอกห้องสมุด

008227

15.ก.ค.2534

เชิงอรรถท้ายบทที่ 3

¹ สมเด็จพระยาติราชวราวุฒาภ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2503. พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมษายน, 2503), หน้า 75-76.

² Maung Htin Aung, A History of Burma (New York: Columbia University Press, 1967), pp.35.

³ D.G.E.Hall, Burma (London: Hutchinson University Library, 1960), p.16.

⁴ สมเด็จพระยาติราชวราวุฒาภ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, หน้า 78-79. และ W.M.Sirisena, Srilanka and South-East Asia (Leiden:E.J. Brill , 1978),p.67.

⁵ หอพระสมุดวชิรญาณ, จารึกกัลยาณี (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา ต.จ. พ.ศ.2468) , หน้า 76-79.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79-80. พระตามลันทเถระโอรสของพระเจ้ากัมโพชนั้นน่าจะเป็นโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดู George Coedes, The Indianized States of South-East Asia, Trans. Susan Brown Cowing (Honolulu:The University Press of Hawii, 1968), p.178.

⁷ Ibid. และ หอพระสมุดวชิรญาณ, จารึกกัลยาณี, หน้า 82.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

⁹ รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (ไฉ้ม ๕ นคร) กุมภกัณฑ์, 2505), หน้า 48-49, 80-81. และ ดู พรพรรณ เลาสีรินาถ, "ความสัมพันธ์ของมอญพม่า และสุโขทัยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชา

โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519), หน้า 177. และ พระครูปลัดสัมพิพัทธญาณนาค (บุญช่วย), คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนกิตติวรรณ, 2522. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระวินัยมณี พุทธภาค, 2522), หน้า 19,21.

10 หอพระสมุควชิรญาณ, จารึกกัลยาณี, หน้า 84-87.

11 Jean Boisselier, The Heritage of Thai Sculpture, Trans. James Emmons (Bangkok : Asia Books Co. Ltd.,1987), p.128.

12 Ibid. และ A.B.Griswold, Toward a History of Sukhodaya Art (Bangkok : Fine Art Department, 1967), p.3.

13 พริยะ ไกรฤกษ์, "ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750-1900)," วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 12, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2529) : 26.

14 คูจารึกวัดศรีชุมใน กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527. พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสือไทย พุทธศักราช 2526), หน้า 61.

15 จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

16 ความเห็นของ S.Paranavitana ใน A.B. Griswold and Prasert na Nagara, "The Epigraphy of Mahadharmara I of Sukhodaya, Epigraphic and Historical Studies No. 11, Part 2," The Journal of Siam Society, Vol.61, Part 2 (July 1973): 95.

17 จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใน กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 13,19,64.

18 คูจารึกวัดศรีชุมและจารึกวัดเขากบใน กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 58-79, 187-188. และ สินชัย กระบวนเสง, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย," ใน สุโขทัย (กรุงเทพฯ : เพชรบุรีการพิมพ์, 2523. พิมพ์เผยแพร่ในงานถวายผ้ากฐินพระราชทาน ณ วัดพระศรีมหาธาตุ ศรีสัชชนาลัย พุทธศักราช, 2523), หน้า 67.

19 เมืองกำปาล คือเมือง Gampala อันเป็นเมืองหลวงของลังกาตั้งแต่ปี พ.ศ. 1884 เมื่อพระเจ้าภูวโนภพาทขึ้นครองราชย์ อยู่ทางตอนใต้ของเมืองแคนดี และ พระเขี้ยวแก้วจะประดิษฐานไว้ในบริเวณพระราชวังหรือบริเวณใกล้เคียง พระมหาเถรศรีสรทธาตุอยู่ในลังกาถึง 10 ปี จารึกหลักที่ 2 จึงเกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 1884 คูจดหมายของ S. Paranavitana ใน Griswold and P.na Nagara, "The Epigraphy of Mahadharmaraja I of Sukhodaya Part 1," p.180. และ ประเสริฐ ๓ นคร, "กษัตริย์และอนาจักรสุโขทัย," สารัตถคดีประเสริฐ ๓ นคร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิเศษ, 2527), หน้า 65.

20 C.W.Nicholas and S. Paranavitana, A Consise History of Ceylon (Colombo : University of Ceylon Press, 1961), p.329. อ้างใน สิ้นชัย กระบวนแสง, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย," หน้า 67.

21 พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ธันวาคม, 2518), หน้า 192.

22 พระยาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 10,327. พระยาลิไททรงแต่งไตรภูมิภคาสสำเร็จในปีที่ 6 ที่ครองราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัยใน พ.ศ. 1888 ดู Griswold and P.na Nagara, "The Epigraphy of Mahadharmaraja I of Sukhodaya Part 1, Epigraphic and Historical Studies No.11," The Journal of Siam Society Vol.61, Part 1 (January 1973):71-72.

23 กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 254. และ สิ้นชัย กระบวนแสง, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย", หน้า 73.

24 พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 193.

25 สิ้นชัย กระบวนแสง, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย," หน้า 74.

26 กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 54,237,241.

- 27 พระพุทธพุกามและพระพุทธฉาย, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 194.
- 28 เรื่องเดียวกัน.
- 29 กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 29.
- 30 เรื่องเดียวกัน, หน้า 84-91.
- 31 เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.
- 32 พระพุทธพุกามและพระพุทธฉาย, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 119-202.
- 33 คูจารึกวัดพระยืน และจารึกวัดป่าแดง ใน กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 96,259. พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ , หน้า 107.
- 34 "พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ," ประชุมพงศาวดารภาค 1, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, 2499. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาโท พระศรีการวิจิตร พุฒภาคม, 2499), หน้า 116. ประเสริฐ ๓ นคร, "พระมหาธรรมราชาที่ 2 ออกถวายบังคม," สารัตถคดีประเสริฐ ๓ นคร, หน้า 86-90.
- 35 จารึกวัดอโศการาม ใน กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย , หน้า 322-325.
- 36 เรื่องเดียวกัน, หน้า 322,333.
- 37 จารึกวัดตาเถระชิงหมิง คู เรื่องเดียวกัน, หน้า 359.
- 38 Griswold and P.na Nagara, "A Declaration of Independence And Its Consequences :Epigraphic and Historical Studies No.1," The Journal of Siam Society Vol.LVI, Part 2 (july 1968):230.
- 39 ประเสริฐ ๓ นคร "กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย," หน้า 67. "พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ," หน้า 117.

40 พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 116-117.

41 พระพุทธพุกามและพระพุทธานุ, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 213-315. และ ประเสริฐ ๓ นคร, "ตำนานมูลศาสนาวัดป่าแดง เชียงตุง," สารัตถคดีประเสริฐ ๓ นคร, หน้า 125-127.

42 ประเสริฐ ๓ นคร, "ตำนานมูลศาสนาวัดป่าแดง เชียงตุง," หน้า 125. และ ในจารึกพระพุทธรูปโคลงบาทวัดบวรฯกล่าวถึงนามพระสิริสุเมธังกรสังฆนายกผู้เป็นศิษย์ของพระสิริสุเมธังกรสังฆราช ซึ่งศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ กล่าวว่าองค์ใดองค์หนึ่งคือพระมหาเมธังกรเถระ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 266-268.

43 ประเสริฐ ๓ นคร, "กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย," หน้า 67. "พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ," หน้า 118.

44 เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

45 ประเสริฐ ๓ นคร, "กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย," หน้า 67. สิ้นชัย กระบวนแสง, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย," หน้า 32-33.

บทที่ 4

มณฑลแบบสุโขทัยในเมืองศรีสัชนาลัย

การศึกษาวิจัยนี้ได้ทำการสำรวจข้อมูลมณฑลในเมืองศรีสัชนาลัยทั้งในเขตกำแพงเมืองและบริเวณรอบนอก ดังนี้

- ✓ 1. วัดสวนแก้วอุทยานน้อย
2. วัด บ.น. 11
3. วัด บ.น. 15
4. วัดสระปทุม
5. วัดพระยาคำ
6. วัดพรหมสี่หน้า
- ✓ 7. วัดสระไข่น้ำ
8. วัดหัวโขน
9. วัดยายตา
- ✓ 10. วัดกุฎีราย (2 ตำแหน่ง)
- ✓ 11. วัดขมขื่น

เนื่องจากข้อมูลของมณฑลในเมืองศรีสัชนาลัยทั้งหมด ไม่มีหลักฐานการกำหนดอายุที่แน่นอน ซึ่งทำให้ไม่สามารถเปรียบเทียบกำหนดอายุที่แน่ชัดได้ นอกจากนั้นข้อมูลของมณฑลในเมืองสุโขทัย ซึ่งมีจารึกบอกเวลาการก่อสร้างที่แน่นอนคือ มณฑลวัดอโศการาม ก็มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแตกต่างจากมณฑลในเมืองศรีสัชนาลัยมาก และใช้วัสดุก่อเป็นอิฐซึ่งต่างจากมณฑลในศรีสัชนาลัยที่ใช้ศิลาแลง จึงไม่สามารถเปรียบเทียบกันได้ ในการศึกษาจึงทำการศึกษาวิวัฒนาการของมณฑลในเมืองศรีสัชนาลัยโดยเปรียบเทียบพัฒนาการของการออกแบบทางสถาปัตยกรรมในลักษณะที่พิจารณาถึงสภาพรวมทั้งหมด และในกลุ่มมณฑลในเมืองศรีสัชนาลัยเองก็มีมณฑลที่มีหลังคาก่อด้วยศิลาแลง และแบบที่มีหลังคาเป็นโครงไม้มุงกระเบื้อง ซึ่งการใช้ระบบโครงสร้างหลังคาที่แตกต่างกันนี้ทำให้ไม่สามารถพิจารณาเปรียบเทียบรวมทั้งหมดได้ ในการวิเคราะห์วิวัฒนาการของมณฑลจึงต้องแยกพิจารณาตามเงื่อนไขทางสถาปัตยกรรมของแต่ละกลุ่ม หลังจากนั้นจึงจะศึกษาเปรียบเทียบทั้งสองกลุ่มอีกครั้งหนึ่ง

ข้อมูลและการวิเคราะห์เบื้องต้น

เนื่องจากข้อมูลที่ทำการศึกษาทั้งหมด จากหลักฐานที่พบปรากฏว่ามีข้อมูลบางตำแหน่ง

มีการซ่อมแซมและก่อสร้างเพิ่มเติม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการจำแนกข้อมูล ในเบื้องต้นนี้จึงทำการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลของแต่ละตำแหน่งดังนี้

มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

1. ฝั่งบริเวณ วัดสวนแก้วอุทยานน้อยตั้งอยู่ติดกับมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของบริเวณพระราชวัง¹ มีคูน้ำล้อมรอบต่อเนื่องกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้คู่ขนานกับกลุ่มวัดกลางเมือง ฝั่งบริเวณ (ฝั่งบริเวณที่ 6) ประกอบด้วยวิหารซึ่งเหลือเพียงส่วนฐานอยู่ด้านหน้ามณฑป เจดีย์ประธานหลังมณฑปเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม มีเจดีย์รายขนาดเล็กล้อมรอบที่ฐานของเจดีย์ประธานทั้งด้านข้างและด้านหลังอยู่ภายในกำแพงแก้ว ทั้งหมดถูกล้อมด้วยกำแพงที่มีแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง

2. ผนังและรูปทรง ผนังของมณฑปเป็นผนังสี่เหลี่ยมย่อมุม ท้องภายในหักเป็นมุมลักษณะแปดเหลี่ยม ด้านหน้าย่อมุมออกมาเป็นซุ้ม การย่อมุมของมณฑปทำให้สามารถทำหลังคาชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง และมีชั้นหลังคาปีกนกด้านข้าง ซึ่งเป็นลักษณะหลังคาทรงจั่วคล้ายกับหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง (ภาพลายเส้นที่ 7,8)

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ส่วนฐานของมณฑปเป็นฐานบัวลูกฟักรับตัวอาคารซึ่งเชิงผนังตรง เชิงผนังตัวอาคารที่ติดกับฐานทำเป็นขอบออกมาจากผนังเล็กน้อย (ภาพที่ 45) เชิงหลังคาเป็นบัวหางยดแต่งด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิง ซุ้มด้านหน้าเป็นซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น เสาของซุ้มทั้งสองชั้นสูงระดับเดียวกัน แต่แก้ปัญหามุมชันบนด้วยการเพิ่มหัวเสาสั้น ๆ ขึ้นไปรับ (ภาพที่ 21) หัวเสาของซุ้มเป็นบัวหางยดประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 แถวและบัวปากปลิงเชิงเสาประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิงเช่นเดียวกัน พระประธานภายในมณฑปเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยก่อด้วยศิลาแลงปั้นปูน พร้อมรอยของการลงรักปิดทอง ผนังมณฑปมีคราบของสีแดงและบางส่วนของสีที่แสดงว่าเดิมเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง แต่ลบเลือนหมด

4. เทคนิคการก่อสร้าง โครงสร้างเป็นผนังรับน้ำหนักก่อด้วยศิลาแลงสอปูน โดยทั่วไปเป็นระเบียบอิงลิชบอนด์ (English bond) หลังคาก่อเป็นสันเหลื่อม (Corbelling) ขึ้นไป ชั้นบน ๆ ก่อนถึงยอดราว 7-8 แถวก่อแบบหันหัวศิลาแลงออก (Header bond) เนื่องจากความยาวของศิลาแลงยื่นออกมาได้มากกว่าก่อแบบหันด้านข้าง ส่วนยื่นออกมามีค้ำเชิงเรียบโค้งไปถึงยอด (ภาพที่ 24) มีการใช้ศิลาแลงก้อนใหญ่พิเศษแทรกตรงด้านข้างของประตู การที่ห้องภายในเป็นแปดเหลี่ยมทำให้ผนังตรงมุมมีความหนาและมั่นคง ส่วนที่ประดับลวดบัวส่วนมากไม่ได้เตรียมกลอนศิลาแลงไว้หรือทำไว้อย่างหยาบๆ จึงต้องปั้นปูนและฉาบปูนหนาหลายชั้นผนังด้านข้างมีการใช้เศษกระเบื้องปะเพื่อปรับระนาบผนังก่อนฉาบปูนทับและที่เสาซุ้มมีการใช้ศิลาแลงปะเพื่อแก้ไขสัดส่วนให้เสาหนามากขึ้น (ภาพที่ 22) ที่ผนังด้านข้างทั้งสองด้านมีร่องรอยที่น่าจะเป็นส่วนของหลังคาโครงไม้ แต่ขนาดความลึกของรูก็ตื้นมากและไม่พร้อมรอยของเสาอยู่เลย (ภาพลายเส้นที่ 7 ข.)

มณฑปวัด บ.น.11

1. ผังบริเวณ วัด บ.น.11 ตั้งอยู่เชิงเขาสุวรรณคีรี หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในแนวแกนประธานประกอบด้วยวิหาร มณฑปซึ่งต่อเนื่องกับวิหาร และมณฑปพระยืน ซึ่งถัดไปทางด้านหลัง เป็นพระพุทธรูปประทับยืนในห้องด้านหน้า และพระพุทธรูปปางลีลาพระหัตถ์ซ้ายในห้องด้านหลัง ล้อมด้วยทับเกษตรมีกำแพงค้ำ ๆ อยู่ภายใน บนแท่นกำแพงมีฐานพระพุทธรูปประทับนั่งเหลืออยู่ ด้านข้างกำแพงเป็นรูปบุษบันเล่าเรื่องเหลือเพียงเล็กน้อย ด้านหลังและด้านข้างทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเจดีย์รายขนาดเล็ก 16 ค้ำแห่ง (ผังบริเวณที่ 12)

2. ผังพื้นและรูปทรง มณฑปที่ต่อเนื่องจากตอนหลังของวิหาร เห็นได้ชัดว่าถูกกำหนดความกว้างให้เท่ากับช่วงกว้างของเสาประธาน โดยออกแบบผังพื้นให้มีเสาสี่เหลี่ยมในลักษณะที่คล้ายกับต่อเนื่องจากเสาประธานในวิหาร จากนั้นจึงก่อผนังเชื่อมเสาทั้งหมดทำเป็นห้องมณฑป ส่วนฐานของมณฑปเป็นฐานบัวลูกฟัก สำหรับมณฑปพระยืนด้านหลังนั้นแบ่งเป็นห้องด้านหน้า และด้านหลังโดยทำเป็นห้องสี่เหลี่ยมเข้าไปด้านในซึ่งเป็นกำแพงสำหรับตั้งรับพระพุทธรูปยืน ส่วนที่ประดิษฐานพระยืนด้านหน้าและหลังนั้นเห็นได้ชัดว่าอาจมีการแก้ไขแบบหรือสร้างเพิ่มเติมในภายหลัง เนื่องจากส่วนฐานของตอนหน้าเป็นฐานบัวลูกฟักท้องไม้กว้าง (มีลูกแก้วเหลี่ยม 2 แถว) แต่ตอนหลังเป็นฐานบัวลูกฟัก และเห็นว่ามีมีการก่อสร้างส่วนหลังที่รอยบุณฉาบส่วนหน้าอยู่ (ภาพที่ 58) แต่สัณฐานของฐานทั้งหมดก็ใหญ่พอๆ เมื่อเทียบกับขนาดของมณฑปที่น่าจะเป็นในสภาพสมบูรณ์ และมณฑปพระยืนนี้ก็ถูกล้อมด้วยแท่นกำแพงแก้วและทับเกษตรโดยไม่มีช่องเปิดเข้าไปด้านในเลย (ผังบริเวณที่ 12)

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ส่วนฐานของมณฑปท้ายวิหารเป็นฐานบัวลูกฟักรับตัวอาคารซึ่งก่อเป็นเสาและผนังขึ้นโดยตรง ๆ จากส่วนฐาน แต่มณฑปพระยืนใช้ฐานบัวลูกฟักเช่นกัน แต่ต่อขึ้นไปกลับทำเป็นฐานบัวซ้อนกันหลายชั้น

4. เทคนิคการก่อสร้าง การพยายามเน้นส่วนที่เป็นเสาของมณฑปท้ายวิหาร ทำให้แยกส่วนของเสาและผนังออกจากกันโดยการก่อเสาสี่เหลี่ยมแล้วก่อผนังในระหว่างเสา ซึ่งทำให้ความแข็งแรงน้อยกว่าแบบกำแพงรับน้ำหนักที่ก่อผนังต่อเนื่องกันโดยตลอด การก่อศิลาแลงใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์บางส่วน แต่ขนาดศิลาแลงที่มีขนาดต่างกันมากก็ทำให้ระเบียบก่อรวมและมีฝีมือการก่ออยู่ในขั้นหยาบ ฐานตอนล่างใช้ศิลาแลงขนาดใหญ่กว่าตอนบน (ภาพที่ 56, 57) การก่อศิลาแลงสอดด้วยดิน ฐานพระในมณฑปมีอิฐแทรกขนาด 4 x 17 x 29 ซม. แทรกอยู่

มณฑปวัด บ.น.15

1. ผังบริเวณ วัด บ.น.15 วางแนวแกนหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีวิหารและมณฑปท้ายวิหารเป็นประธานหลัก ด้านหลังมีมณฑปขนาดเล็กอยู่ในแนวแกนอีกหนึ่งค้ำแห่ง มีเจดีย์ขนาด 2 ข้าง หน้าวิหารมีฐานเจดีย์วางอยู่ตรงกลางของด้านหน้า ทางเข้าวิหารจึงอยู่ด้านข้างท้ายวิหาร (ผังบริเวณที่ 13)

2. ผนังและรูปทรง มณฑปท้ายวิหารเห็นได้ชัดว่าพยายามรักษาความกว้างให้อยู่ในแนวเดียวกันกับความกว้างของวิหาร ผนังของมณฑปใช้วิธีการก่อเสาสี่เหลี่ยมแล้วก่อผนังลงระหว่างเสา ความหนาของผนังซึ่งน้อยกว่าเสาทำให้เสายื่นพ้นผนังออกมาทั้งด้านนอกและด้านใน ด้านหน้ามณฑปไม่มีซุ้มแต่เปิดกว้างเท่ากับห้องภายใน ภายในมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทับนั่ง หน้าตักเกือบชิดผนังทั้ง 2 ข้าง ด้านหน้ามีพระพุทธรูปขนาดเล็กอีก 3 องค์ เชิงตัวอาคารเป็นบัวคว่ำที่บ้านใหญ่รับกับขนาดของเสาที่มีขนาดส่วนใหญุ่มมาก (ภาพที่ 60, 61) มณฑปขนาดเล็กที่อยู่ด้านหลังใช้ระบบการก่อเสาแล้วก่อผนังเพิ่มเข้าไป ไม่มีซุ้มและเปิดด้านหน้ากว้างเท่ากับขนาดความกว้างของห้องภายในเช่นเดียวกัน ส่วนฐานน่าจะจะมีลักษณะคล้ายกันกับมณฑปท้ายวิหาร สภาพที่ปรากฏถูกซ่อมปฏิสังขรณ์และรายละเอียดค่อนข้างสับสน

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ส่วนฐานของมณฑปท้ายวิหารและมณฑปองค์เล็กด้านหลังเป็นฐานเขียงรับตัวอาคารที่มีเชิงผนังเป็นบัวคว่ำ รายละเอียดอื่นชำรุดเสียหาย

4. เทคนิคการก่อสร้าง มณฑปก่อด้วยศิลาแลงสอดหิน ก่อเสาและผนังแยกจากกัน โดยทั่วไปใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์ ขนาดศิลาแลงไม่สม่ำเสมอและมีมือการก่ออยู่ในชั้นหยาบ มีการใช้ศิลาแลงแผ่นใหญ่รับตอนล่างของเสา และตรงฐานพระด้านหน้าก่อแบบตะแคงหันหัวออก (ภาพที่ 59) จากแผนผังซึ่งเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านหลังคาซึ่งเป็นโครงไม้ น่าจะเป็นหลังคาจั่ว

มณฑปวัดสระปทุม²

1. ผนังบริเวณ วัดสระปทุมเป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่เชิงเขาพระศรีนอกกำแพงเมืองหันแนวแกนไปทางทิศตะวันออก ประกอบด้วยวิหารมณฑปประธานและมณฑปขนาดย่อมอีกหนึ่งตำแหน่ง (ผนังบริเวณที่ 3) บริเวณโดยรอบมณฑปประธาน และวิหารถูกขุดหรือทำลายจนไม่สามารถตรวจสอบได้ กำแพงที่ล้อมเป็นแท่งศิลาแลงปักต่อเนื่องกันหน้าตักสี่เหลี่ยมจตุรัส ประตูเท่าที่เหลืออยู่ 3 ด้านของกำแพงเป็นแท่งศิลาแลงปักวางพาดค้ำบนด้วยท่อนศิลาแลงขนาดใหญ่ทำเป็นช่องประตู มณฑปประธานและวิหารอยู่ห่างกันมากและน่าจะไม่ได้ต่อเนื่องกับวิหาร เนื่องจากรูปร่างหน้าด้านหน้าในตำแหน่งแปดเหลี่ยมกว้างกว่าช่วงกว้างของเสาประธานของวิหาร (ประมาณ 6 เมตรและ 4.55 เมตร) ดังนั้นร่องรอยของแนวหลังคาด้านหน้าจึงเป็นมุขที่ต่อออกมาเท่านั้น ไม่ใช่ส่วนต่อเนื่องกับวิหาร

2. ผนังและรูปทรง ผนังของมณฑปประธานเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าภายในแบ่งเป็นห้องด้านหน้าและด้านหลัง ห้องด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ด้านหลังเป็นพระรูปยืนยกพระหัตถ์ซ้าย ที่ผนังด้านข้างเป็นรูปพระสาวกซ้ายและขวา มุมห้องตรงผนังที่แบ่งครึ่งห้อง ยื่นออกมาเป็นมุขฉาก (ภาพลายเส้นที่ 1 ก.) ด้านหน้าและด้านหลังย่อมุมเป็นซุ้มยื่นออกมา ผนังหนามาก รูปทรงเป็นปริมาตรหนักแน่นหลังคาก่อเป็นทรงจั่วยอดโค้ง (ภาพที่ 3) ลดระดับหลังคาทั้งหน้าและหลังลงมาเล็กน้อยและลดระนาบหลังคาในทางยาวลงเป็นลักษณะของหลังคาชั้นปีกนก (ภาพที่ 4)

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง มณฑปตั้งอยู่บนฐานเขียง 3 ชั้นโดยเชิงผนังตัวอาคารเป็นบัวคว่ำประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิง (ภาพที่ 7) เชิงหลังคาเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิงเช่นเดียวกัน ชุ่มทั้งด้านหน้าและด้านหลังเป็นชุ่มซ้อนกัน 2 ชั้น เสาชุ่มตรงเชิงล่างต่อเนื่องกันกับเชิงผนัง หัวเสาชุ่มเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิง (ภาพหลายเส้นที่ 2 ก,ข) โดยระดับของหัวเสาสูงเท่ากัน ไม่มีหัวเสาซ้อนรับชุ่มชั้นซ้อนเหมือนกับมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย ชุ่มโค้งแหลมขึ้นไป เดิมมีใบระกาทวยเทพปั้นปูน³ ปัจจุบันหลุดร่วงหมด

4. เทคนิคการก่อสร้าง มณฑปประธานก่อด้วยศิลาแลงสอดดินโครงสร้างเป็นระบบผนังรับน้ำหนัก หลังคาก่อศิลาแลงเหลื่อมกันขึ้นไปชนกันตรงยอด และปาดศิลาแลงให้เรียบโค้งต่อเนื่องกันขึ้นไป ขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอใช้ระเบียบก่อแบบอิงลิชบอนด์แต่ตรงส่วนที่เป็นบัวหงายเชิงหลังคาใช้ศิลาแลงขนาดใหญ่ก่อ ไม่มีระบบแน่นอน (ภาพที่ 4) และบางจุดของผนังก็มีศิลาแลงขนาดใหญ่แทรกอยู่ ส่วนที่เป็นบัวหงายบัวคว่ำและลูกแก้วเตรียมโกลนศิลาแลงไว้โดยถากจากศิลาแลงที่ก่อไว้อย่างประณีต การก่อศิลาแลงแนวสันทิศและระนาบของผนังเรียบสม่ำเสมอปูนฉาบจึงบาง ตรงมุมส่วนที่เป็นบัวเชิงหลังคาหรือเชิงผนังใช้ศิลาแลงก้อนใหญ่พิเศษ มุมผนังที่แบ่งครึ่งห้องซึ่งยื่นออกมาเป็นมุมฉากยาว 1.5 แผ่นศิลาแลงทำให้เป็นครึ่งเสริมผนังให้แข็งแรงมากขึ้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มณฑปวัดพระยาคำ

1. ฝั่งบริเวณ วัดพระยาคำอยู่ถัดจากวัดสระบุมาไปทางทิศตะวันตก มณฑปประธานต่อเนื่องกับวิหาร ด้านหลังมณฑปเป็นเจดีย์ประธานเหลือเพียงส่วนฐาน ด้านข้างและด้านหลังมีคูน้ำล้อม (ฝั่งบริเวณที่ 4) มณฑปประธานต่อกับด้านหลังของวิหารโดยการวางให้ส่วนของชุ่มประชิดกับขอบฐานวิหาร ส่วนของมณฑปจึงไม่ยื่นเข้าไปในวิหาร ด้านหลังมณฑปมีร่องรอยของแท่นสี่เหลี่ยมแต่ถูกขุดหรือเสียหายมาก ฐานเจดีย์ประธานเป็นฐานเขียงกลม

2. ฝั่งพื้นและรูปทรง ฝั่งพื้นของมณฑปเป็นสี่เหลี่ยมด้านหน้าและด้านหลังยกเก็จออกมา ห้องภายในเป็นรูปสี่เหลี่ยม ด้านหน้าทางเข้าเป็นชุ่มซ้อนกัน 2 ชั้น แต่เสาชุ่มค่อนข้างบาง หลังคาเป็นทรงจั่วลดเป็นชั้นปีกนกทั้ง 2 ข้าง ด้านหลังตรงผนังยกเก็จออกมารับหลังคาชั้นลดด้านหลัง แต่ด้านหลังกลับตัดเรียบไม่มีหลังคาชั้นลด (ภาพหลายเส้นที่ 3 ข., 4 ก,ข) รูปทรงเป็นปริมาตรที่บอบบาง ถึงแม้ว่าจะยกเก็จด้านหน้าและส่วนของชุ่มจะทำให้เกิดเส้นตั้ง แต่ส่วนที่ยื่นออกมาก็บางมาก และหลังคาซึ่งมีชั้นปีกนกก็ยังคล้ายกับเป็นหลังคามินเดียวขนาดใหญ่ (ภาพที่ 8)

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง มณฑปตั้งอยู่บนฐานเขียง เขียงผนังของตัวอาคารเป็นบัวคว่ำประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวคว่ำบางๆ เชิงหลังคาเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวหงาย (ภาพที่ 9) ขอบผนังด้านหลังยกเป็นขอบบางๆ คล้ายเสาคัดผนัง (ภาพหลาย

เส้นที่ 4 ข) เสาขั้มนด้านหน้าซ้อนกัน 2 ชั้น ขอบขั้มนั้นปูนหยักเป็นจันทะและยอดขั้มนั้นโค้งมน หัวเสาของขั้มนั้นนอกสูงกว่าชั้นใน หัวเสาเป็นบัวหงายประดับลูกแก้วอกไก่และบัวคว่ำ บัวคว่ำเชิงเสาและส่วนตกแต่งถูกซ่อมแซมทับในชั้นหลังจนไม่อาจชี้ชัดว่าเป็นอย่างไร (ภาพที่ 13) แต่จากระดับของเชิงผนังซึ่งเป็นบัวคว่ำต่อเนื่องกับบัวเชิงเสา ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่าเดิมคงประดับเชิงเสาแบบเดียวกับผนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนของหัวเสาขั้มนั้นคงมีระดับเท่ากันเช่นเดียวกับวัดสระปทุม แต่ถูกซ่อมทับเปลี่ยนแปลงในภายหลังซึ่งเห็นได้ชัดจากส่วนของขั้มน้ำที่ชำรุด (ภาพที่ 9,10) และลวดลายปูนปั้นตรงท้องไม้และบัวคว่ำของเสาขั้มนั้นก็เป็นส่วนที่เพิ่มเติมในภายหลังเช่นเดียวกัน

4. เทคนิคการก่อสร้าง โครงสร้างของมณฑปเป็นผนังรับน้ำหนักก่อด้วยศิลาแลงสอดคั่น และปูน โดยทั่วไปก่อด้วยระเบียบอิงลิชบอนด์แต่ไม้เคร่งครัดนัก หลังคาก่อเป็นสันเหลื่อมกันขึ้นไป แต่ส่วนยอดหลังคากลับใช้ศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมวางในลักษณะเดียวกันกับการก่อโค้ง (Arch) (ภาพที่ 12) ขนาดของศิลาแลงตรงส่วนยอดหลังคา มีขนาดยาวกว่าขนาดพิคททั่วไป เนื่องจากต้องยื่นยาวออกไป และก่อด้วยการหันหัวออก (Header bond) ส่วนตกแต่งโดยมากใช้ปูนปั้นติด มีบางส่วนที่เตรียมกลอนศิลาแลงไว้แต่ไม่ประดับ และมีการใช้เศษกระเบื้องเสริมในส่วนที่เป็นลวดบัว ไม้พรวนของแปซึ่งต่อเนื่องกับวิหาร ดังนั้นจึงอาจยื่นแปเข้ามาชนกับผนังเท่านั้น

มณฑปวัดพรหมสี่หน้า

1. ฝั่งบริเวณ วัดพรหมสี่หน้าอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ในแนวแกนหลักซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ประกอบด้วยวิหารซึ่งอยู่ตอนหน้าสุด ถัดจากวิหารเป็นมณฑปห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส ในตำแหน่งของเจดีย์ประธานหลังมณฑปเป็นมณฑปพระยีน 4 ทิศ องค์พระพุทธรูปถูกทำลายเป็นส่วนใหญ่แต่ก็ยังมีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าในท้องด้านหน้าคือด้านทิศตะวันออกเป็นปางประทับยืน ด้านทิศตะวันตกเป็นปางประทับยืนยกพระหัตถ์ขวา ด้านทิศเหนือเป็นปางลีลายกพระหัตถ์ซ้าย ด้านทิศใต้เป็นปางประทับยืน เนื่องจากวิหารถูกขุดลื้อเสียหายมากจึงไม่อาจทราบลักษณะแผนผังของวิหารและลักษณะของการต่อเนื่องกับมณฑปท้ายวิหาร (ฝั่งบริเวณที่ 9) ทั้งวิหาร มณฑปและมณฑปพระยีน 4 ทิศถูกล้อมด้วยกำแพงเป็นแท่งศิลาแลงหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าปักเรียงกันเป็นกำแพงสี่เหลี่ยมผืนผ้า

2. ผนังและรูปทรง ผนังของมณฑปท้ายวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่ย่อมุม ด้านหน้ามีมุขหรือขั้มนยื่นออกไปผนังมณฑปค่อนข้างบาง (ภาพที่ 43,44) แต่รูปทรงกลับเป็นปริมาตรทึบตันเนื่องจากไม่ยอมุม (ภาพที่ 43) สำหรับมณฑปพระยีน 4 ทิศนั้นลักษณะแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีห้องสี่เหลี่ยมเท่ากันสี่ด้าน แต่ละด้านย่อมุมออกเป็น 2 ชั้น มณฑปท้ายวิหารนั้นถึงแม้ว่าแผนผังจะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสและพบเศษกระเบื้องดินเผาจำนวนมากในมณฑป ลักษณะหลังคาซึ่งเป็นเครื่องไม้ที่นั้นอาจเป็นได้ทั้งแบบจั่วและหลังคาปั้นหยายอดแหลม

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง มณฑปประธานท้ายวิหารเป็นอาคารมณฑปที่เชิงผนัง

เป็นบัวคว่ำต่อเนื่องกับฐานบัวลูกฟัก ตรงเชิงผนังประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ (ภาพลายเส้นที่ 15)

4. เทคนิคการก่อสร้าง มณฑปทำวิหารเป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักก่อด้วยศิลาแลงสอดหิน ใช้ระเบียบก่อแบบอิงลิชบอนด์ (ภาพที่ 43, 44) ผนังค่อนข้างบางเมื่อเทียบกับตัวอาคาร ซึ่งมีขนาดใหญ่ แต่จากหลักฐานที่พบเศษกระเบื้องดินเผาจำนวนมากในมณฑป ลักษณะโครงสร้างหลังคาจึงควรเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง

มณฑปวัดสระไข่น้ำ

1. ผังบริเวณ วัดสระไข่น้ำอยู่ในกลุ่มวัดนอกเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกำแพงเมือง หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในแนวแกนของวัดประกอบไปด้วยวิหารมณฑป และ เจดีย์ประธานทรงระฆัง ล้อมด้วยกำแพงเป็นแท่งศิลาแลงหน้าตัดสี่เหลี่ยมยกเรียงชิดกันเป็นผนังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ละด้านเว้นช่องเป็นประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ (ผังบริเวณที่ 8) มณฑปซึ่งอยู่ทำวิหารนั้นยื่นเข้าไปในวิหารเกือบถึงครึ่งองค์มณฑป และตอนท้ายของมณฑปมีฐานเสริมรับต่อจากวิหาร เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงระฆัง

2. ผังพื้นและรูปทรง ผังพื้นมณฑปวัดสระไข่น้ำเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุม ห้องภายในก่อผนังโค้งมนรับกับองค์พระพุทธรูปประทับนั่งซึ่งเหลือเพียงส่วนฐาน ผนังมณฑปหนามาก ส่วนที่ย่อมุมทั้งด้านหน้าและด้านหลังรับหลังคาชั้นลด 2 ชั้น หลังคาแต่ละชั้นลดกระนาบลงเป็นชั้นปีกนกทั้ง 2 ข้าง (ภาพลายเส้นที่ 13, 14) จากการย่อมุมและทำหลังคาชั้นลดหลายชั้น ทำให้ระนาบหลังคาถูกแบ่งออกเป็นส่วนย่อย ๆ และอ่อนโค้งตามแบบลักษณะหลังคาเครื่อง ไม้มุงกระเบื้อง

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ฐานของมณฑปประธานเป็นฐานบัวลูกฟักรับตัวอาคารมณฑปซึ่งเป็นผนังตรง เชิงผนังยกขอบออกมาเป็นขอบเส้นเหนือส่วนฐาน (ภาพที่ 39) เชิงหลังคาเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ และลูกแก้วแบบเหลี่ยม (ภาพที่ 42) เสาขั้วมด้านหน้าตรงหัวเสาเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 3 แถว (ภาพที่ 40) ตรงส่วนเชิงเสาเป็นบัวคว่ำประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 3 แถวเช่นเดียวกัน แต่กลับต่อเนื่องถึงส่วนของผนังย่อมุมซึ่งตอนบนอยู่ในระดับเดียวกันกับเชิงหลังคา (ภาพที่ 41) เนื่องจากทั้งขั้วและหลังคาด้านหน้าพังลง จึงไม่อาจสรุปได้ว่าส่วนที่ย่อมุม ซึ่งตอนล่างเป็นลักษณะเดียวกับเสาขั้วม แต่ส่วนบนอยู่ในระดับของเชิงหลังคาและการประดับลูกแก้วอกไก่อ่างไปจากเสาขั้วมด้านในนั้น จะเป็นส่วนของขั้วหรือส่วนของผนังย่อมุมรับหลังคาชั้นซ้อนกันแน่

4. เทคนิคการก่อสร้าง มณฑปใช้โครงสร้างระบบผนังรับน้ำหนัก ก่อด้วยศิลาแลงสอดปูน โดยทั่วไปใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์แต่ไม่เคร่งครัด มีการใช้เทคนิคการก่อตะแคงหันหัวออกตรงบัวเชิงหลังคา หลังคาก่อเป็นสันเหลื่อมกันขึ้นไปและปาดศิลาแลงให้โค้ง เรียบไปชนกันตรงยอด ตอนช่วงบนใช้ระเบียบก่อแบบหันหัวออกและขนาดศิลาแลงบางก็ยาวกว่าปกติ (ภาพที่ 38) ซึ่งทำให้สามารถยื่นเหลื่อมออกมาได้มาก ผนังห้องภายในปาดเป็นเส้นโค้ง เรียบฝีมือการก่ออยู่ในขั้นดี

มณฑปวัดหัวโขน

1. ผังบริเวณ วัดหัวโขนอยู่นอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก วางแนวแกนหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ในแนวแกนหลักของวัดประกอบด้วยวิหารซึ่งต่อเนื่องกับมณฑปขนาดใหญ่ด้านหลัง และเจดีย์ประธานซึ่งอยู่ถัดจากมณฑปไปทางด้านหลัง มณฑปซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าวางต่อท้ายวิหารโดยขนาดความกว้างของมณฑปเกือบจะเท่ากับความกว้างของวิหาร ทำให้แนวผนังของวิหารและมณฑปต่อเนื่องกัน โดยมณฑปไม่ใช้ส่วนท้ายของวิหารในลักษณะมุขหรือส่วนของชั้นลดหลังคาด้านหลังของวิหาร (ผังบริเวณที่ 10) เจดีย์ประธานเป็นฐานเขียงสูงซ้อนกันส่วนยอดค้ำงเสียหาย

2. ผังพื้นและรูปทรง ผังพื้นของมณฑปเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่ย่อมุมและไม่มีซุ้มค้ำหน้า ผนังด้านหลังองค์พระพุทธรูปเดิมมีผนังรับองค์พระพุทธรูปอยู่ก่อนแล้ว เห็นได้ชัดจากรอยต่อของการสร้างเพิ่มเติมภายหลัง (ภาพที่ 48) และโดยเฉพาะด้านหลังขององค์พระพุทธรูปในระดับพระอุระถูกคนร้ายเจาะผนังเข้าไป พบว่าเดิมมีผนังฉาบปูน แล้วจึงสร้างมณฑปล้อมองค์พระพุทธรูปและผนังด้านหลัง ผนังด้านหลังจึงมีความหนามาก สองข้างของผนังภายในเป็นรูปสาวกข้างละ 3 รูปยืนประนมมือ และระหว่างสาวกนั้นยังมีรูปบุคคลขนาดเล็กอีก 2 รูป แต่เสียหายเหลือเพียงร่องรอยบนผนังเล็กน้อยเท่านั้น (ภาพที่ 49) เนื่องจากเป็นมณฑปพระพุทธรูปยืนซึ่งมีความสูงมาก ส่วนฐานจึงยกสูงเพื่อให้ระนาบของผนังไม่ใหญ่มากเกินไป (ภาพที่ 46, 47) หลังคาซึ่งหักหายไปน่าจะเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง เพราะในท้องมณฑปมีเศษกระเบื้องดินเผาจำนวนมาก และหลังคาคควรจะเป็นทรงจั่ว เนื่องจากแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ส่วนฐานของมณฑปเป็นฐานบัวลูกฟัก ต่อเนื่องกับเชิงผนังของตัวอาคารซึ่งเป็นบัวคว่ำประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ เช่นเดียวกับวัดพรหมสี่หน้า (ภาพลายเส้นที่ 17) เชิงหลังคาเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่

ง. เทคนิคการก่อสร้าง มณฑปประธานใช้ระบบโครงสร้างผนังรับน้ำหนักก่อด้วยศิลาแลงสอดดิน ใช้ระเบียบก่อแบบอิงลิชบอนด์ และเทคนิคการก่อสร้างประสานกับแบบสถาปัตยกรรม เช่น ลูกฟักตรงท้องไม้หนา 1 แผ่นศิลาแลง บัวหงายและบัวคว่ำหนา 3 แผ่นศิลาแลง เป็นต้น และส่วนที่เป็นบัวหงายซึ่งต้องยื่นยาวออกมาก็ใช้ระเบียบก่อแบบหันหัวออก (Header bond) ซ้อนกันทั้ง 3 แถว มีการเตรียมโคลนศิลาแลงไว้สำหรับบัวลูกฟักค่อนข้างประณีต แต่การปั้นรูปสาวกบางรูปนั้นเห็นได้ชัดว่าทำขึ้นภายหลังจากได้ฉาบปูนผนังไปเรียบร้อยแล้ว และมีการเจาะผนังให้เป็นรูเพื่อให้รูปปั้นเกาะติดกับผนัง (ภาพที่ 49)

มณฑปวัดยายตา

1. ผังบริเวณ วัดยายตาเป็นวัดนอกเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ วางแนวแกนหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในแนวแกนหลักประกอบไปด้วยวิหารซึ่งต่อเนื่องกับมณฑปและเจดีย์ประธานด้านหลังมณฑปซึ่งไม่ทราบรายละเอียดเนื่องจากหักพังและทับถมเป็นเนินดินอยู่

ถัดจากเจดีย์ประธานเป็นอาคารหรือเจดีย์รายอีก 3 ตำแหน่ง (ผังบริเวณที่ 11) ในแผนผังจะเห็นว่าทั้งมณฑปและวิหารมีความพยายามที่จะออกแบบให้มีความต่อเนื่องประสานกัน คือขนาดความกว้างของมณฑปเท่ากับความกว้างของวิหาร และแนวเสาประธานของวิหารก็อยู่ในแนวเดียวกันกับเสา 2 ข้างของช่องเปิดด้านหน้าของมณฑป และการใช้แผนผังของมณฑปแบบเน้นเสาและผนังออกจากกันทำให้เห็นว่า เสาของมณฑปวางต่อเนื่องกันกับเสาของวิหาร

2. ผนังและรูปทรง มณฑปวัดยายตามีผนังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยเน้นส่วนที่เป็นเสาให้ต่างจากผนัง จึงแบ่งส่วนของผนังออกเป็นจังหวะโดยก่อศิลาแลงเป็นเสาสี่เหลี่ยมสอบขึ้นรูปทรงเป็นปริมาตรหนัก ถึงแม้ว่าจะแบ่งระนาบของผนังด้วยเสาในแนวตั้ง และแบ่งผนังเป็นกรอบสี่เหลี่ยมประดับด้วยลวดลายปูนปั้นก็ตาม เนื่องจากมีขนาดใหญ่และเน้นมีการประดับด้วยองค์ประกอบประเภทลวดบัวหรือลูกแก้วเลย หลังคาของมณฑปน่าจะเป็นทรงจั่วเนื่องจากแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า และเป็นส่วนต่อเนื่องกันกับหลังคาของวิหาร ซึ่งเห็นได้ชัดจากแนวโครงสร้างหลังคาที่ปรากฏบนผนังและเสาด้านหน้า (ภาพที่ 51) พระประธานในมณฑปถูกทำลายจนไม่อาจทราบได้ว่าเป็นปางประทับยืนหรือนั่ง

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ตัวอาคารมณฑปเป็นผนังและเสาตั้งตรงบนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ บัวคว่ำเชิงผนังซึ่งต่อเนื่องกับฐานยื่นห่างออกมาจากผนังมาก จนเป็นส่วนเดียวกับฐาน (ภาพลายเส้นที่ 18) บนผนังด้านหน้าและด้านหลังแบ่งผนังออกเป็นกรอบประดับด้วยภาพปูนปั้นทั้งภาพบุคคลและลวดลายที่เป็นลายประดิษฐ์และลายใบไม้ ซึ่งมีลักษณะของลายและการจัดองค์ประกอบโครงสร้างของลวดลายคล้ายกับลายปูนปั้นบนผนังของวิหารวัดนางพญาในกำแพงเมืองศรีสัชนาลัยเป็นอย่างมาก (ภาพที่ 54, 55)

4. เทคนิคการก่อสร้าง มณฑปก่อด้วยศิลาแลงสอบูน บางตอนสอดดิน ขนาดของศิลาแลงแตกต่างกันหลายขนาด ส่วนผนังใช้ระเบียบก่อแบบอิงลิชบอนด์บางส่วน ส่วนใหญ่ก่อแบบผสมไม่มีระเบียบแน่นอน มีทั้งการก่อตะแคงหันหัวออกและการใช้ศิลาแลงขนาดใหญ่พิเศษเสริมฝีมือการก่อหยาบ (ภาพที่ 52) การที่แยกเสาและผนังออกจากกันโดยมีศิลาแลงเป็นตัวเชื่อมเพียงเล็กน้อย ทำให้ผนังและเสาแยกออกจากกัน (ภาพที่ 51) และพังเสียหายมากทั้งๆที่ขนาดเสาและผนังมีความหนาค่อนข้างมาก บางตอนของผนังเมื่อก่อสูงขึ้นมาถึงระดับหนึ่งจะมีการลดขนาดของผนังให้บางลง (ภาพที่ 53) เพื่อเป็นการลดน้ำหนักของผนัง หลังคาเป็นโครงสร้างไม้มุงกระเบื้อง เนื่องจากพบเศษกระเบื้องดินเผาในมณฑปเป็นจำนวนมาก

มณฑปวัดกุฎีราย 1

1. ผังบริเวณ วัดกุฎีรายอยู่ริมแม่น้ำยมนอกกำแพงเมือง ถัดจากประตูเตาหม้อเพียงเล็กน้อย วางแนวแกนหันหน้าไปทางทิศใต้ ขนานกับแม่น้ำยม อาคารด้านหน้าองค์มณฑปวัดกุฎีราย 1 เป็นพระอุโบสถเนื่องจากพบใบเสมาคู่ทำด้วยหินฉนวนอยู่ข้างตัวอาคาร ทั้งอุโบสถและมณฑปต่อเนื่องกันโดยมณฑปยื่นส่วนที่เป็นซุ้มด้านหน้าเข้าไปในอุโบสถ มณฑปตั้งอยู่บนฐาน

เสริมซึ่งต่อกับฐานของอุโบสถ ด้านหลังมณฑปเป็นเจดีย์ขนาดเล็กเรียงกัน 4 องค์ (ผังบริเวณที่ 7) และเดิมมีคันท้ำแพงแก้วล้อมเจดีย์รายนี้⁴ ซึ่งปัจจุบันถูกทำลายหมด

2. ผังพื้นและรูปทรง ผังพื้นมณฑปวัดกุฎีราย 1 เป็นรูปสี่เหลี่ยม ทั้งด้านหน้าและด้านหลังยื่นย่อเก็จออกมาเป็นส่วนรับหลังคาชั้นลด ด้านหน้ายื่นซุ้มเข้าไปในอุโบสถ ท้องภายในเป็นสี่เหลี่ยมประดิษฐานพระพุทธรูปปางมาวิชัย มุมห้องทั้ง 4 มุมหยักเป็นมุมฉากออกมาเป็นครึ่งชัวย เสริมให้มีความแข็งแรงมากขึ้น ผังมณฑปมีความหนามาก ด้านหลังมณฑปเป็นแท่นฐานสี่เหลี่ยมยื่นออกมาจากฐานมณฑป (ภาพลายเส้นที่ 9 ก.) ตรงมุมและกลางผนังด้านข้างยกขอบผนังเป็นเสาคัดผนัง (ภาพลายเส้นที่ 9 ข.) หลังศาลพระคัมภีร์เป็นชั้นปีกนกโค้งเข้ารูปกับกับหลังคาของอุโบสถซึ่งเป็นเครื่องไม้โดยเห็นได้จากรูปของโครงสร้างหลังคาไม้ของอุโบสถที่ปรากฏบนผนังด้านหน้ามณฑป (ภาพลายเส้นที่ 10 ก.) การใช้เสาคัดผนังและลักษณะหลังคาที่ลดชั้นอ่อนโค้งทำให้รูปทรงอาคารใกล้เคียงกับอาคารหลังคาเครื่องไม้ทรงกระเบื้อง

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ฐานของมณฑปเป็นฐานบัวลูกพักรับตัวอาคารซึ่งเป็นผนังตรง เนื่องจากการรักษาสัดส่วนความสูงของผนังทำให้ฐานในส่วนที่ยื่นออกมารับหลังคาชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลังสูงกว่าฐานที่รับหลังคาปีกนก เนื่องจากเชิงหลังคาชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลังอยู่ในระดับสูงกว่าฐานที่รับหลังคาปีกนก (ภาพลายเส้นที่ 9 ข. และ ภาพที่ 26) เชิงหลังคาปีกนกเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เว้นระยะห่างกัน และเชิงหลังคาชั้นลดด้านหลังเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วอกไก่เพียงแถวเดียว ซุ้มด้านหน้าเป็นซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น ระดับของหัวเสาซุ้มสูงเท่ากัน แต่แก้ปัญหาลูกซุ้มชั้นซ้อนด้วยการเพิ่มเสาสั้นา บนหัวเสาที่มีระดับเท่ากันนั้น (ภาพลายเส้นที่ 10 ก.) ส่วนตกแต่งเชิงเสาและหัวเสาถูกขอมบฏิสัณฐานจรดจนไม่อาจใช้ศึกษาได้

4. เทคนิคการก่อสร้าง โครงสร้างของมณฑปเป็นระบบผนังรับน้ำหนัก ก่อด้วยศิลาแลงสอปูน ใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์ หลังคาก่อแบบเหลื่อมกันขึ้นไปชนกันตรงกลาง ชั้นบนประมาณ 9 แถวก่อแบบหันหัวศิลาแลงออก ฝีมือการก่อศิลาแลงและการเตรียมโกลนศิลาแลงสำหรับฐานบัวหรือลูกแก้วค่อนข้างประณีต แต่ก็ยังมีการเสริมศิลาแลงเพื่อแก้ไขสัดส่วน และต้องพอกปูนฉาบหนาหลายชั้น (ภาพที่ 28)

มณฑปวัดกุฎีราย 2

1. ผังบริเวณ วัดกุฎีราย 2 อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับวัดกุฎีราย 1 หันหน้าไปทางทิศใต้ วิหารและมณฑปมีขนาดเล็กกว่าวัดกุฎีราย 1 มณฑปซึ่งต่อท้ายวิหารนั้นวางในตำแหน่งถอยห่างจากแนวเสาของวิหารเล็กน้อย เสาประธานแถวสุดท้ายจึงอยู่ 2 ข้างตรงหน้ามณฑป ส่วนที่ยื่นเข้าไปในวิหารเป็นแท่นสี่เหลี่ยม (ผังบริเวณที่ 7) ถัดจากมณฑปไปทางด้านหลังเป็นเจดีย์รายขนาดเล็ก 2 องค์เหลือเพียงส่วนฐาน องค์ที่อยู่ในแนวแกนหลักก่อด้วยอิฐ ส่วนที่เหลือก่อด้วยศิลาแลง เดิมด้านทิศตะวันตกของมณฑปมีเจดีย์รายประมาณ 9 องค์⁵

2. ผนังและรูปทรง ผนังเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้ายื่นเป็นเสาซุ้มออกมา 2 ชั้น ผนังด้านหลังลดระนาบลึกเข้าไปตั้งแท่นสี่เหลี่ยมซึ่งเดิมคงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป (ภาพที่ 37) ห้องภายในด้านหลังองค์พระพุทธรูปฉาบเรียบ ผนังด้านข้างเฉียงออกตามลักษณะฐานพระพุทธรูปและโค้งเข้าไปตามรูปพระขงส์ของพระพุทธรูป ถึงแม้ว่าจะไม่มีการย่อมุมรับหลังคาปีกนกหรือชั้นลด แต่ก็ยังสามารถแก้ปัญหาการลดชั้นหลังคาได้ทั้งหน้าและหลัง และยกขอบผนังทั้ง 4 มุมเป็นเสาดัดผนังที่รับกับการลดชั้นหลังคาพอดี (ภาพลายเส้นที่ 11 ข.) หลังคาที่ลดชั้นเพียงเล็กน้อยทำให้รูปทรงหลังคากระชับและกลมกลืนกับรูปทรงที่เป็นปริมาตรในแท่นสี่เหลี่ยมได้ (ภาพที่ 32) และความอ่อนโค้งของหลังคาก็เข้ารูปกับหลังคาเครื่องไม้ของวิหาร โดยเห็นได้จากรูปของโครงสร้างหลังคาที่ปรากฏอยู่ (ภาพลายเส้นที่ 12 ก.)

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ฐานมณฑปเป็นฐานบัว เชิงผนังลดขอบผนังเข้าไปเป็นร่องประดับเชิงผนังด้วยขอบเส้นคล้ายกระจัง (ภาพที่ 37) เชิงหลังคาเป็นบัวหางาย ส่วนที่เป็นชั้นลดประดับด้วยลูกแก้วอกไก่แต่หลังคาประธานซึ่งอยู่สูงกว่าแก้ปัญหาได้โดยการเพิ่มลูกแก้วอกไก่อีก 1 แถว และแนวลูกแก้วอกไก่แถวล่างก็ต่อเนื่องตลอดทำให้สามารถรักษาผนังให้อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมได้ (ภาพลายเส้นที่ 11 ข. และ 12 ก,ข) ซุ้มด้านหน้าซึ่งซ้อนกัน 2 ชั้นนั้น หัวเสาของซุ้มสูงเท่ากัน แต่แก้ปัญหาด้วยการเพิ่มหัวเสาสั้นมารับซุ้มชั้นบน ลักษณะของซุ้มเป็นซุ้มแหลมมีหยักและโค้งบนันปรากฏอยู่เล็กน้อย (ภาพที่ 33) หัวเสาซุ้มประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 3 แถว และเชิงเสาซุ้มประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 แถวและบัวคว่ำอีก 2 แถว (ภาพที่ 33, 35)

4. เทคนิคการก่อสร้าง โครงสร้างมณฑปเป็นระบบผนังรับน้ำหนักก่อด้วยศิลาแลงสอปูน ส่วนใหญ่ใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์ หลังคาก่อเหลื่อมกันขึ้นไป ตอนบน 3 ชั้นสุดท้ายก่อแบบหันหัวออก (Header bond) (ภาพที่ 36) โดยทั่วไปฝีมือการก่อประณีตมาก แม้แต่ส่วนประดับเล็กน้อย เช่น กระจังเชิงผนัง และลูกแก้วประดับก็มีการเตรียมโกลนศิลาแลงไว้อย่างดี ปูนฉาบจึงบางมาก และไม่พบส่วนที่ฉาบปูนหนาหลายชั้นหรือปัญหาการแก้ไขสัดส่วนเลย

มณฑปวัดชมชื่น

1. ฝั่งบริเวณ วัดชมชื่นอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมตอนหักเลี้ยวกลับ ถัดจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเล็กน้อย วางแนวแกนหันหน้าไปทางทิศตะวันออกขนานกับลำแม่น้ำยม ประกอบด้วยวิหาร มณฑปและเจดีย์ประธาน วิหารก่อด้วยศิลาแลงซ้อนทับวิหารเดิมซึ่งก่อด้วยอิฐ มณฑปซึ่งต่อท้ายวิหารนั้น ยื่นส่วนที่เป็นเสาซุ้มและซุ้มคูหาเล็ก ๆ 2 ข้างเข้าไปในวิหาร โดยมีเสาประธานแถวสุดท้ายขนานอยู่ 2 ข้างของมณฑป (ฝั่งบริเวณที่ 5) เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเจดีย์ประธานมีส่วนของฐานอาคารอีกหนึ่งตำแหน่ง มีแนวกำแพงก่อด้วยศิลาแลงล้อมอาคารทั้งหมด เป็นแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า

2. ผนังและรูปทรง ผนังของมณฑปเป็นรูปสี่เหลี่ยมไม่ย่อมุม ด้านหน้ายื่นเป็นซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น ทั้ง 2 ข้างของซุ้มเป็นซุ้มคูหาขนาดเล็กยกยอดแหลม (ภาพลายเส้นที่ 6 ก.) ผนัง

ด้านหลังทำเป็นคูหายอดแหลมเช่นเดียวกัน (ภาพลายเส้นที่ 6 ข., ภาพที่ 18) ห้องภายในมณฑปพอดีกับขนาดฐานขององค์พระพุทธรูปซึ่งเป็นปางมารวิชัย พระซงส์ของพระพุทธรูปสอดเข้าไปในผนัง ซึ่งทำโค้งเว้ารับกับองค์พระพุทธรูปไว้ ผนังด้านหลังหนามาก หลังคาเป็นทรงจั่วไม่มีชั้นลดและหลังคาปีกนก

3. องค์ประกอบและการตกแต่ง ฐานของมณฑปเป็นฐานเขียงรับตัวอาคารซึ่งเชิงผนังเป็นบัวคว่ำประดับด้วยลูกแก้วเหลี่ยมและลูกแก้วอกไก่ เชิงหลังคาเป็นบัวหงายประดับด้วยลูกแก้วเหลี่ยม ลูกแก้วอกไก่ และบัวหงาย (ภาพที่ 17) ซุ้มมณฑปซ้อนกัน 2 ชั้น หัวเสาของซุ้มเหลื่อมกัน ชั้นบนประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ลูกแก้วเหลี่ยมและบัวหงาย ชั้นล่างประดับลูกแก้วในลักษณะเดียวกันแต่เปลี่ยนแถวของบัวหงายเป็นบัวคว่ำ เชิงเสาซุ้มไม่พบว่ามี การประดับลูกแก้ว ลักษณะของซุ้มตั้งตรงเป็นเส้นตั้งจากนัล้มสอบขึ้นไปด้านบน และพบว่าเป็นส่วนที่เชื่อมทับซุ้มเดิม ซึ่งเห็นได้จากร่องรอยของปูนฉาบที่หลุดออก (ภาพที่ 19) มุมของซุ้มและมุมผนังด้านหน้ามีรอยปูนปั้นเป็นลายบัวคอเสื้อเป็นเส้นโค้งหยักปลายแหลมแต่หลุดร่วงเกือบหมด บนลูกแก้วอกไถมีปูนปั้นเป็นจุดไข่ปลาและดอกไม้ (ภาพที่ 15) และบนเสาซุ้มนั้นพบร่องรอยของการลงรักปิดทอง ซุ้มคูหาทั้ง 2 ข้างนั้นมีรอยเขียนสีแดงและถูกฉาบปูนทับ ผนังห้องในองค์มณฑปพบว่ามี การเขียนจิตรกรรมฝาผนังสีแดงและการปิดทอง

4. เทคนิคการก่อสร้าง โครงสร้างองค์มณฑปเป็นระบบผนังรับน้ำหนัก ก่อด้วยศิลาแลงสอปูนใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์ หลังคาก่อศิลาแลงเหลื่อมกันขึ้นไปชนกันเป็นหลังคาจั่วขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอ โดยทั่วไปฝีมือการก่อศิลาแลงผนังบางส่วนค่อนข้างหยาบ จึงต้องฉาบปูนปรับระนาบหลายชั้นและบางส่วนต้องเสริมด้วยเศษกระเบื้อง (ภาพที่ 17) ส่วนประดับที่เป็นลูกแก้วเกือบทั้งหมดใช้ปูนทับลงไปในปูนฉาบโดยไม่มีโกลนของศิลาแลง หลังคาในแนวเดียวกันกับเสาประธานแถวสุดท้ายถูกตัดเป็นช่อง (ภาพที่ 6 และ ภาพลายเส้นที่ 5 ข.) ซึ่งน่าจะเป็น ส่วนของโครงสร้างหลังคาน้ำที่พาดระหว่างเสาประธานผ่านหลังคา ทำให้มณฑปซ้อนอยู่ใต้หลังคาของวิหาร

ตารางที่ 1 ข้อมูลเฉพาะมณฑลประธาน

วัด	มณฑลประธาน				
	กว้างขวาง (ม.)	ขนาดห้อง (ม.)	ขนาดศิลาแลง(ซ.ม.)	ระเบียบก่อ	สอ
1. วัดสวนแก้ว	7.55x7.20	4.85x3.95	13x19x45, 12x23x45	E, H	ปูน
2. วัด บ.น. 11	4.45x4.35	2.45x2.65	13x17x27, 14x18x27	E, M	ดิน
3. วัด บ.น. 15	7.43x5.90	5.43x4.90	14x20x39, 14x26x49	E, M	ดิน
4. วัดสระปทุม	9.93x13.50	6.15x3.65	13x26x49, 15x22x45	E, H	ดิน
		6.06x2.41			
5. วัดพระยาดำ	9.74x9.48	6.65x4.40	11x19x45, 10x21x42	E, H	ปูน, ดิน
6. วัดพระมลิหน้า	9.00x11.10	7.20x7.00	11x19x38, 9x22x39	E	ดิน
7. วัดสระไ้หน้า	7.16x5.96	4.60x3.80	13x24x41, 16x20x52	E, H	ปูน
8. วัดหัวโชน	8.60x9.40	7.10x5.80	13x19x43, 17x30x60	E, H	ดิน
9. วัดยายตา	13.40x10.70	11.40x8.60	10x20x42, 15x30x50	E, M	ปูน, ดิน
10. วัดกุฎีราย 1	8.60x7.60	4.93x4.20	11x18x45, 12x20x40	E, H	ปูน
11. วัดกุฎีราย 2	5.41x6.33	4.20x3.75	12x23x48, 15x21x45	E, H	ปูน
12. วัดข่มขื่น	5.09x5.02	4.08x2.13	12x20x50	E, M	ปูน

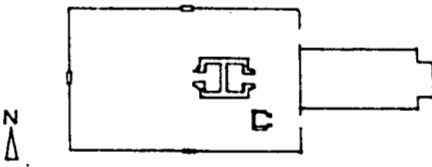
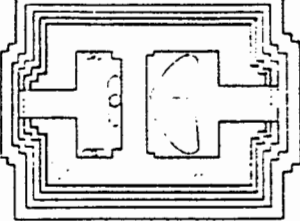
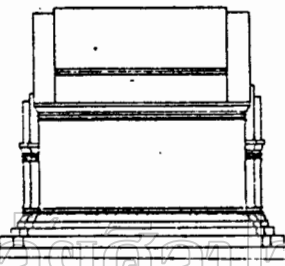
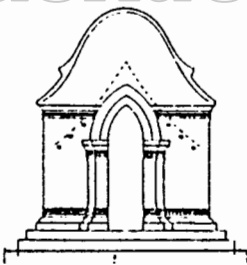
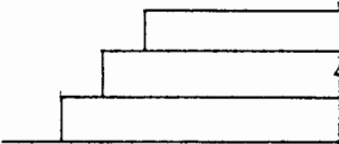
E = English bond

S = Stretcher bond

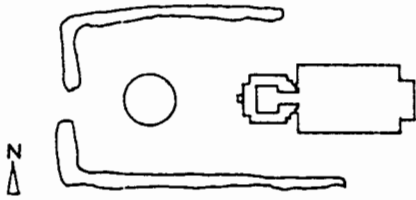
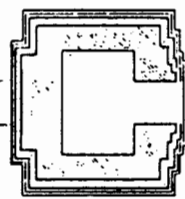
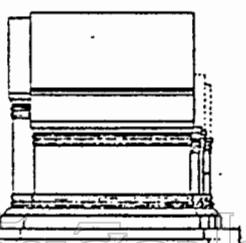
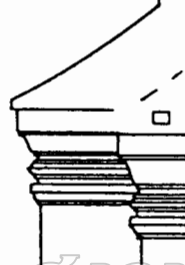
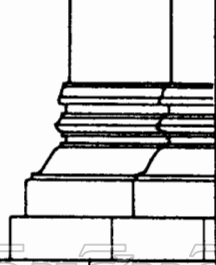

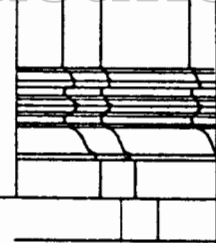
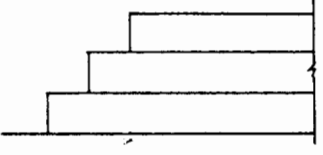
H = Header bond

M = ไม่มีระบอบแน่นอน

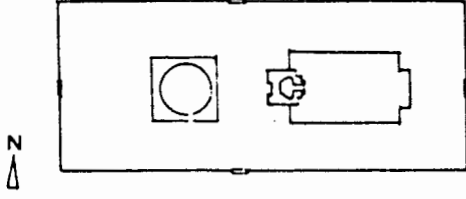
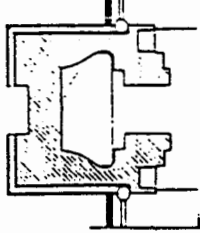
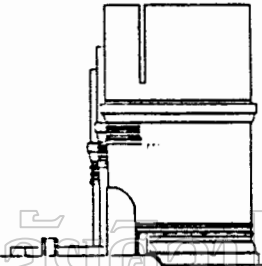
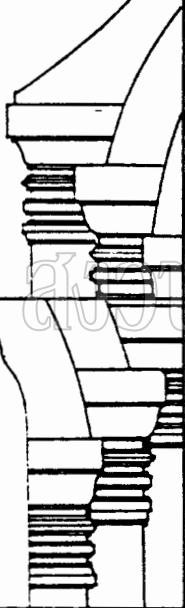
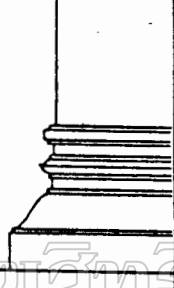
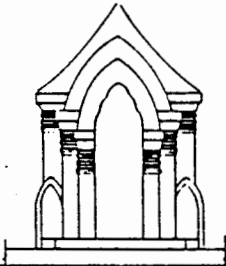
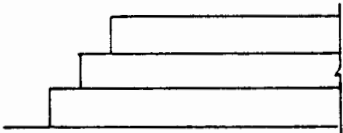
ตารางที่ 2 ข้อมูลสถาปัตยกรรม

ผังบริเวณ	
ผังหน้า	
ตัวอาคาร	
ซุ้ม	
ฐาน	
เทคนิคการก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอดหิน ระเบียบอิงลิชบอนด์ ฝีมือประณีต มีการขัดและเตรียม โกลนสำหรับลวดบัวอย่างดี บางส่วนใช้ศิลาแลงขนาดใหญ่</p>

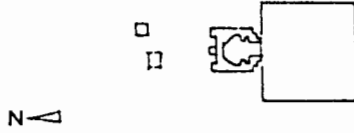
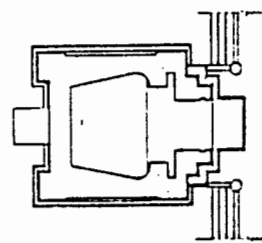
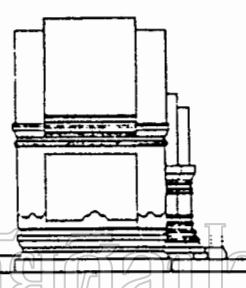
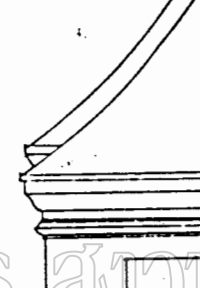
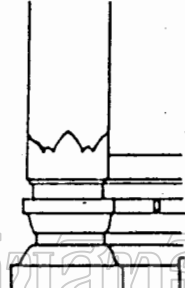

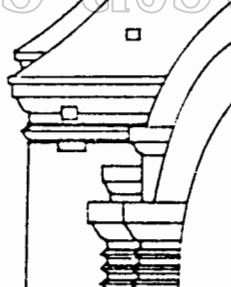
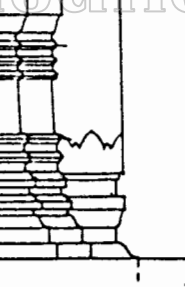
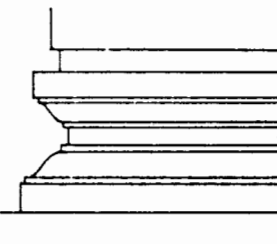
ตารางที่ 3 ข้อมูลสถาปัตยกรรมพระธาตุดำ

ผังบริเวณ			
ผังพื้น			
ตัวอาคาร			
ซุ้ม (ถูกซ่อมแซม)			
ฐาน			
เทคนิค การก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอดดิน ระเบียบอิงลิชบอนด์ ขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอ มีการใช้เศษกระเบื้องเสริมส่วนที่เป็นลาดบัว</p>		

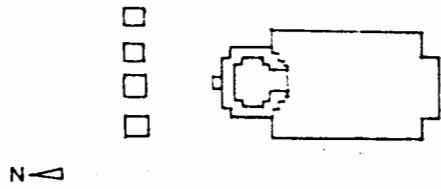
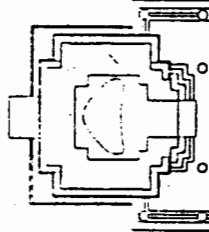
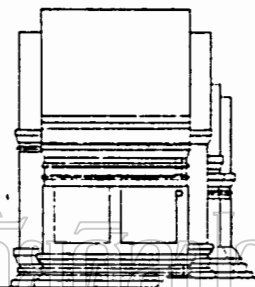
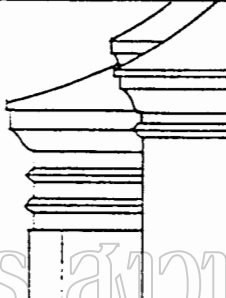
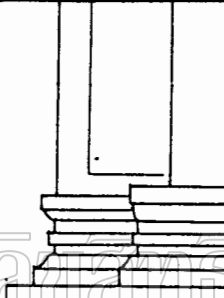

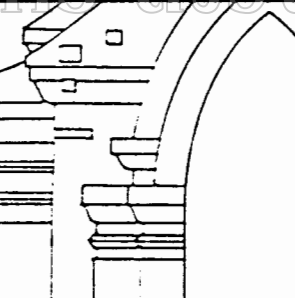
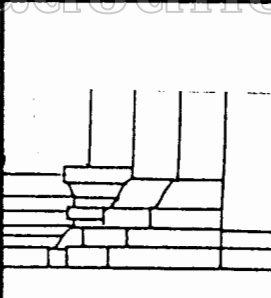
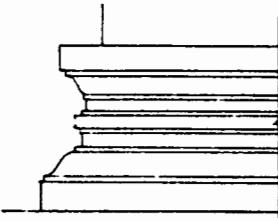
ตารางที่ 4 ข้อมูลสถาปัตยกรรมวัดชมชื่น

ผังบริเวณ			
ผังพื้น			
ตัวอาคาร			
ซุ้ม (ถูกซ่อมแซม)			
ฐาน			
เทคนิค การก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอดหิน ระเบียบทั่วไปเป็นอิงลิชบอนด์ ขนาดศิลาแลง สามเหลี่ยม ผนังภายนอกบางส่วนต้องใช้กระเบื้องปรับระนาบ แต่หลังคา และภายในก่อด้วยศิลาแลงประณีต</p>		

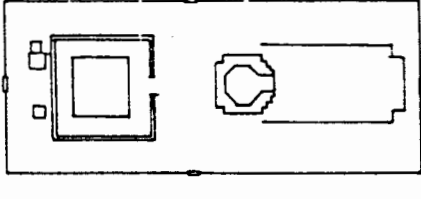
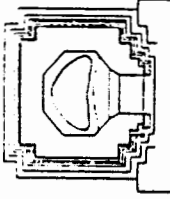
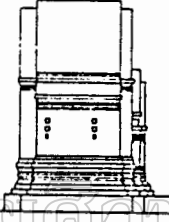

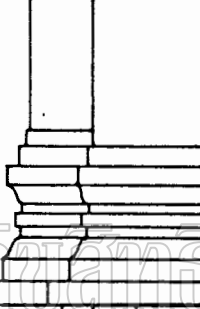
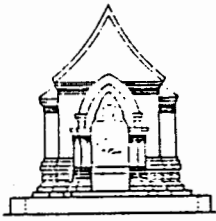
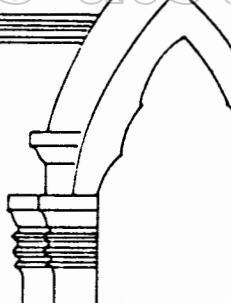
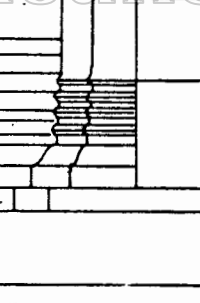
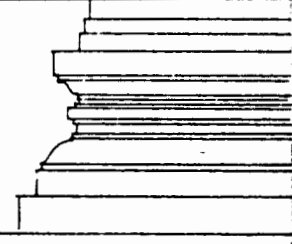
ตารางที่ 5 ข้อมูลสถาปัตยกรรมราย 2

<p>ผังบริเวณ</p>			
<p>ผังพื้น</p>			
<p>ตัวอาคาร</p>			
<p>ซุ้ม</p>			
<p>ฐาน</p>			
<p>เทคนิค การก่อสร้าง</p>	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอปูน ระเบียบอิงลิชบอนด์ มีการขัดศิลาแลงและก่อแบบสนิท และเตรียมโกลนสำหรับลวดบัวอย่างดี ฝีมือประณีต</p>		

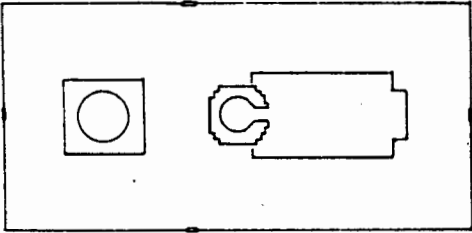
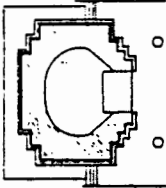
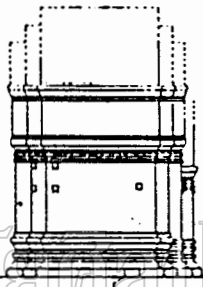
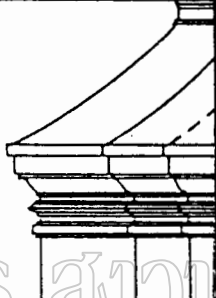
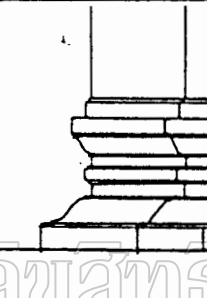
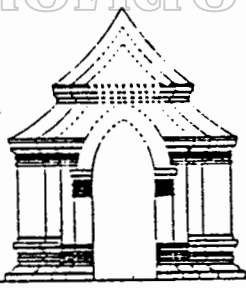
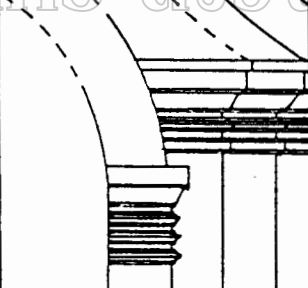
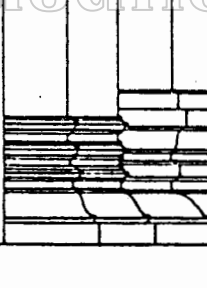
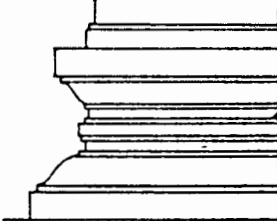
ตารางที่ 6 ข้อมูลมณฑลปวัตภูมิราย 1

<p>ผังบริเวณ</p>			
<p>ผังพื้น</p>			
<p>ตัวอาคาร</p>			
<p>ซุ้ม (รายละเอียด อุทูปฏิสังขรณ์)</p>			
<p>ฐาน</p>			
<p>เทคนิค การก่อสร้าง</p>	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอปูน ระบุเพียบอิงลิซบอนด์ ขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอ ส่วนยอดหลังคาก่อแบบหันหัวออก มีการฉาบปูนและแก้ไขสีตส่วนบางจุด</p>		

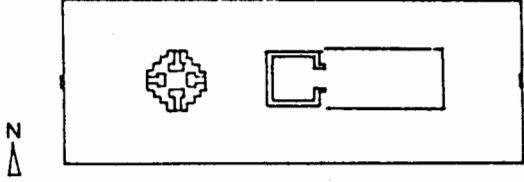
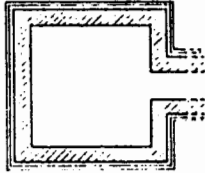
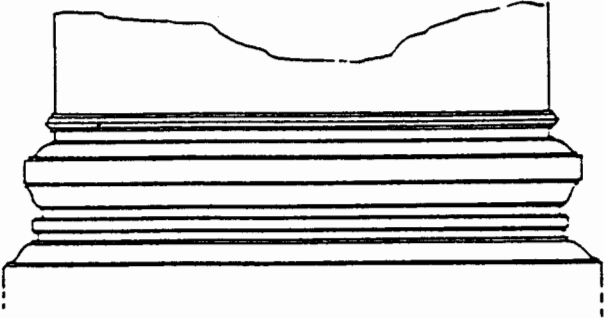
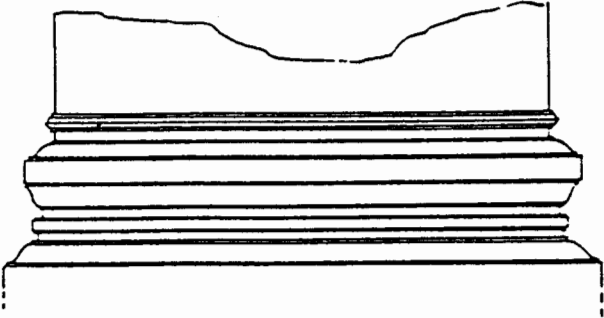
ตารางที่ 7 ข้อมูลมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

ผังบริเวณ			
ผังพื้น			
ตัวอาคาร			
ซุ้ม			
ฐาน			
เทคนิคการก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอปูน ระเบียบอิงลิชบอนด์ ขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอ ฝีมือการก่ออยู่ในขั้นดี มีการใช้ศิลาแลงขนาดใหญ่แทรกบางจุด</p>		

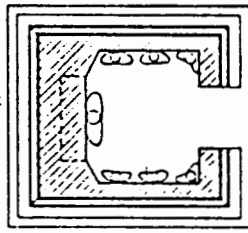
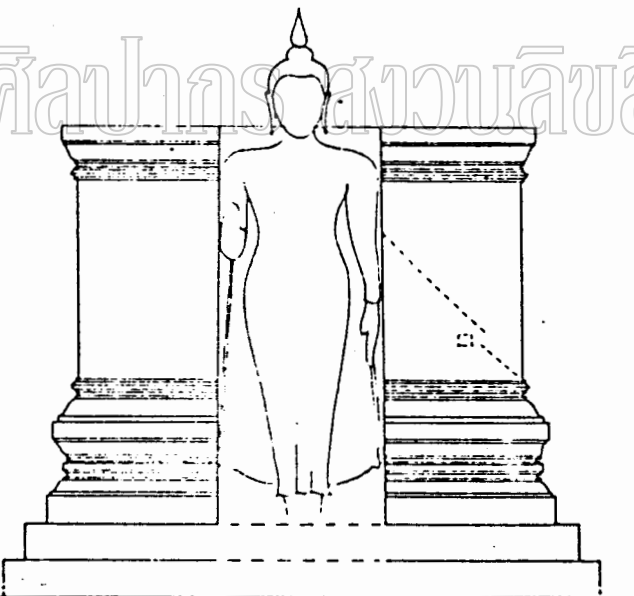
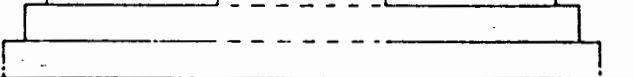
ตารางที่ 8 ข้อมูลสถาปัตยกรรมวัดสระไช้

<p>ผังบริเวณ</p>			
<p>ผังหน้า</p>			
<p>ตัวอาคาร</p>			
<p>ซุ้ม</p>			
<p>ฐาน</p>			
<p>เทคนิค การก่อสร้าง</p>	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอปูน ระเบียบอิงลิชบอนด์ บางส่วนก่อตะแคงหันหัว ออก ฝีมือประณีต มีการเตรียมโกลนสำหรับลาดบัวอย่างดี</p>		

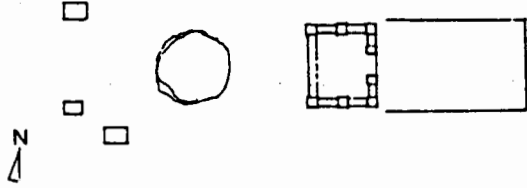
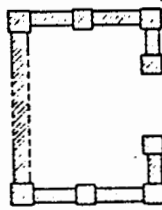
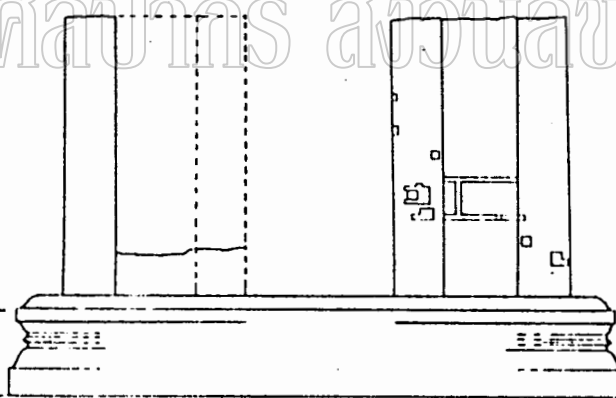
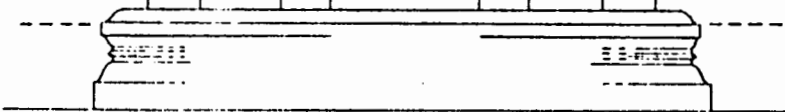
ตารางที่ 9 ข้อมูลมณฑปวัดพรหมสีหน้า

ผังบริเวณ	
ผังผนัง	
ตัวอาคาร	
ฐาน	
เทคนิคการก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอดหิน ระเบียบอิงลิชบอนด์ ขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอ ฝีมือก่ออยู่ในขั้นดี ผนังบาง เนื่องจากใช้โครงสร้างหลังคาเป็นไม้</p>

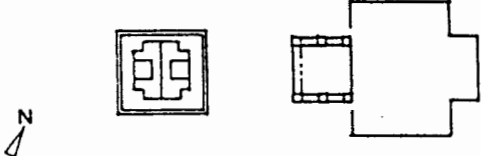
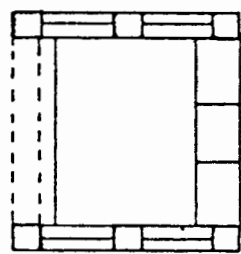
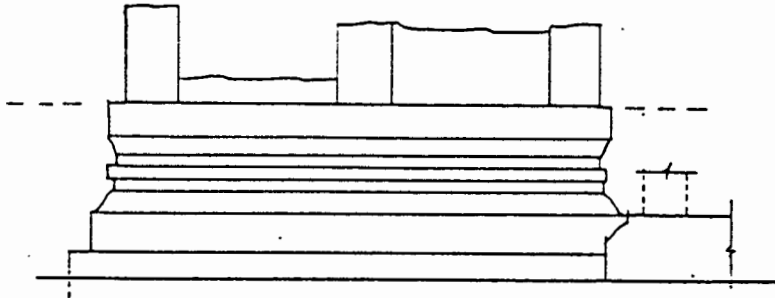
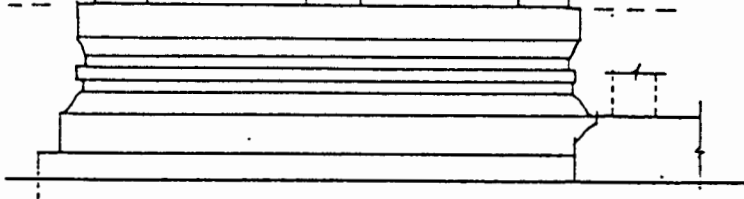
ตารางที่ 10 ข้อมูลมณฑลพืดหัวโชน

ผังบริเวณ	
ผังพื้น	
ตัวอาคาร	
ฐาน	
เทคนิคการก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอดดิน ระเบียบอิงลิชบอนด์ ขนาดศิลาแลงสามเหลี่ยม ฝีมือก่อประณีต</p>

ตารางที่ 11 ข้อมูลมณฑปวัดยายตา

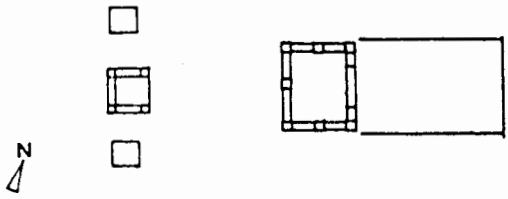
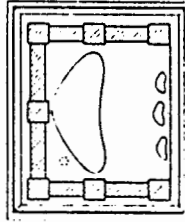
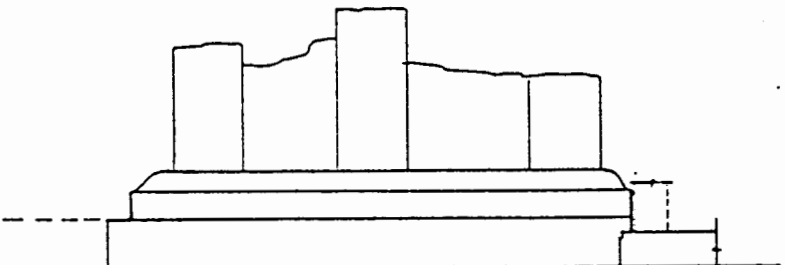
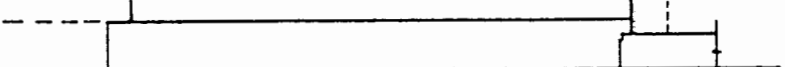
ผังบริเวณ	
ผังพื้น	
ตัวอาคาร	
ฐาน	
เทคนิคการก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอปูน บางส่วนส่อดิน ขนาดศิลาแลงต่างกันหลายขนาด ส่วนใหญ่ก่อไม่มีระเบียบแน่นอน บางส่วนเป็นระเบียบอิงลิชบอนด์ ฝีมือการก่อหยาบ</p>

ตารางที่ 12 ข้อมูลมณฑปวัด บ.น.11

<p>ผังบริเวณ</p>	
<p>ผังชั้น</p>	
<p>ตัวอาคาร</p>	
<p>ฐาน</p>	
<p>เทคนิค การก่อสร้าง</p>	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอดดิน ขนาดศิลาแลงต่างกันหลายขนาด บางส่วนใช้ ระเบียบอิงลิชบอนด์ แต่ส่วนใหญ่ไม่มีระบมนั่นเอง ฝีมือหยาบ</p>

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

ตารางที่ 13 ข้อมูลมณฑปวัด บ.น.15

ผังบริเวณ	
ผังพื้น	
ตัวอาคาร	
ฐาน	
เทคนิค การก่อสร้าง	<p>ก่อด้วยศิลาแลง สอดดิน ขนาดศิลาแลงต่างกันหลายขนาด ฝีมือก่ออยู่ใน ชั้นหยาบ ใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์ แต่ส่วนมากไม่มีระบมแน่นนอน บางส่วน ก่อแบบตะแคงหันหัวออก</p>

วิวัฒนาการของมณฑปที่หลังคาทำด้วยศิลาแลง

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการออกแบบของมณฑปที่หลังคาทำด้วยศิลาแลงดังนี้

มณฑปวัดสระปทุม (ข้อมูลตารางที่ 2 และ 14) มณฑปวัดสระปทุมแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการเริ่มต้นของกลุ่มมณฑปที่มีหลังคาทำด้วยศิลาแลงของเมืองศรีสัชชนาลัย จากลักษณะผังบริเวณที่มณฑปยังไม่ต่อเนื่องกับท้ายวิหาร และผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่มีการย่อมุม ผังที่ก่อด้วยศิลาแลงยังหนามาก ทั้งด้านหน้าและด้านหลังซึ่งเป็นห้องประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นมียุ้งทั้งสองด้าน แต่สัดส่วนของยุ้งเมื่อเทียบกับขนาดความกว้างของมณฑปและองค์พระพุทธรูปแล้วก็มีขนาดเล็กกว่ามาก ผังที่แบ่งห้องตรงกลางเป็นส่วนที่ช่วยรับหลังคาที่ก่อด้วยศิลาแลง

องค์ประกอบรูปทรง มณฑปใช้ฐานเป็นฐานเขียงรับตัวอาคาร เเชิงผนังตัวอาคารเป็นบัวคว่ำประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิงต่อเนื่องถึงเชิงเสาขุม ยุ้งทั้งด้านหน้าและด้านหลังเป็นยุ้งซ้อนกันสองชั้น หัวเสาขุมสูงเท่ากัน ตัวอาคารจำกัดอยู่ในรูปทรงสี่เหลี่ยมเป็นปริมาตรทึบ ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามทำให้มีส่วนที่คล้ายกับหลังคาปีกนกและชั้นลด แต่รูปทรงหลังคาก็ยังคงต่อเนื่องเป็นผืนเดียวกัน และเชิงหลังคาต่อเนื่องในระดับเดียวกันตลอด ยอดหลังคาที่โค้งนั้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะอาคารในระบบก่อ (Masonry) อยู่มาก ซึ่งต่อไปพัฒนาการหลังคาจะมีรูปแบบคล้ายกับหลังคาของอาคารที่ใช้หลังคาไม้ฉักระเบื้องมากขึ้น

มณฑปวัดพระยาคำ (ข้อมูลตารางที่ 3 และ 14) ในผังบริเวณของมณฑปวัดพระยาคำ มณฑปเข้าไปประชิดกับตอนท้ายวิหาร แต่ส่วนของยุ้งก็ยังไม่เข้าไปอยู่ในวิหาร เพียงแต่ประชิดกับฐานของวิหารเท่านั้น ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่มีการย่อมุมซึ่งเป็นส่วนที่รับหลังคาชั้นลดด้านหลัง รูปห้องภายในเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผังหนา ส่วนที่เป็นห้องด้านหลังแบบมณฑปวัดสระปทุมเหลือเพียงแท่นด้านหลังเท่านั้น

องค์ประกอบรูปทรง มณฑปยังคงใช้ฐานเป็นฐานเขียงรับตัวอาคารที่เชิงผนังเป็นบัวคว่ำแบบมณฑปวัดสระปทุม และเชิงตัวอาคารประดับด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวคว่ำต่อเนื่องกับเชิงเสาขุม รูปทรงของมณฑปยังคงคืบหน้า และสัดส่วนของยุ้งเมื่อเทียบกับความกว้างของมณฑปก็ยังคงไม่กว้างมากนัก ระบายหลังคาแบ่งเป็นชั้นปีกนกและชั้นลดด้านหลัง แต่เส้นขอบหลังคาก็ยังคงให้ความรู้สึกต่อเนื่องเป็นผืนเดียว นอกจากนั้นชั้นลดยังมีเฉพาะด้านหลังเท่านั้น และส่วนของผนังที่ย่อเก็จด้านหน้าที่คล้ายกับรับส่วนของหลังคาชั้นลดนั้น ก็มีระดับความสูงของบัวรดเกล้าต่ำกว่าเชิงหลังคาปีกนก ซึ่งในวัดกุฎีราย 1 และวัดสวนแก้วอุทยานน้อยจะอยู่สูงกว่า และมีชั้นลดหลังคาทั้งด้านหน้าและหลัง

มณฑปวัดชมชื่น (ข้อมูลตารางที่ 4 และ 14) การต่อเนื่องของมณฑปและวิหารวัดชมชื่นนั้น ส่วนด้านหน้าของมณฑปแทรกเข้าไปในวิหารระหว่างเสาประธานแถวสุดท้าย ลักษณะเช่นนี้ทำให้โครงสร้างหลังคาไม้ของวิหารต้องพาดผ่านหลังคาของมณฑป อันแสดงการออกแบบให้การต่อเนื่องระหว่างมณฑปกับวิหารยังไม่ลงตัวนัก ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่ย่อมุม ลักษณะของห้องประดิษฐานพระพุทธรูปด้านหลังแบบวัดสระปทุม เปลี่ยนเป็นซุ้มคูหาที่ผนังด้านหลังห้องภายในก่อเป็นเส้นโค้งตามฐานองค์พระพุทธรูป

องค์ประกอบรูปทรง ฐานมณฑปยังคงเป็นฐานเขียงรับตัวอาคารที่เชิงผนังเป็นบัวคว่ำแบบเดียวกันกับมณฑปวัดสระปทุมและวัดพระยาคำ ลัดส่วนของซุ้มเมื่อเทียบกับองค์พระพุทธรูปมีความกว้างมาก ซุ้มด้านหน้าและซุ้มคูหาที่อยู่ 2 ข้างมีร่องรอยของการซ่อมแซมทับกันขึ้นหลัง จะไม่กล่าวถึงในที่นี้ รูปทรงตัวอาคารเป็นแท่งสี่เหลี่ยมรับหลังคาทรงจั่ว ไม่มีชั้นลดและหลังคาปีกนก ผนังตัวอาคารเรียบ

มณฑปวัดกุฎีราย 2 (ข้อมูลตารางที่ 5 และ 14) ผังบริเวณวัดกุฎีราย 2 แสดงให้เห็นถึงการแก้ปัญหาการต่อเนื่องระหว่างมณฑปกับวิหารได้ลงตัวมากกว่าวัดชมชื่น คือ มณฑปประดิษฐานวิหารพอดี โดยเสาประธานแถวสุดท้ายอยู่ด้านหน้ามณฑปโดยมีช่วงกว้างกว่าซุ้มเล็กน้อย และโครงสร้างของวิหารชนกับผนังจั่วด้านหน้า นอกจากนี้ผนังของมณฑปวัดกุฎีราย 2 ก็พัฒนาต่อมาจากมณฑปวัดชมชื่นอย่างเห็นได้ชัด รูปห้องภายในทำผนังเว้าเข้ากับพระซุ้มของพระพุทธรูป ลัดส่วนของผนังยาวกว่ามณฑปวัดชมชื่นเล็กน้อย ผนังด้านหลังลดระนาบลงลิกลงไปและตั้งแท่นซึ่งน่าจะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ด้านหน้าย่อมุมออกมาเป็นซุ้ม 2 ชั้น

องค์ประกอบรูปทรง จากลักษณะการใช้ฐานเขียงรับบัวเชิงอาคารของมณฑปวัดชมชื่น มณฑปวัดกุฎีราย 2 เปลี่ยนแปลงแบบฐานเป็นฐานบัว รับตัวอาคารที่เชิงผนังตั้งตรงจากฐานโดยไม่มีบัวเชิงอาคาร แต่ลดของผนังลึกเข้าไปเป็นเส้นและประดับด้วยลายคล้ายกลีบบัวหรือกระจังแทน เมื่อเปลี่ยนแปลงเป็นฐานบัว ซุ้มด้านหน้าจึงแยกออกมาจากระเบียงของฐานและตัวอาคาร เสาซุ้มยังคงสูงเท่ากันทั้ง 2 เสา แต่เพิ่มส่วนที่เป็นหัวเสาขึ้นไปรับซุ้มชั้นซ้อน และประดับเชิงเสาด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 แถว และบัวคว่ำอีก 2 แถว ในขณะที่คอนบนประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 3 แถว มุมผนังด้านข้างและด้านหลังยกขอบขึ้นมาเป็นเสาดัดผนัง ถึงแม้ว่าจะไม่มีการย่อมุมก็สามารถลดระดับหลังคาเป็นชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลังได้ และหลังคาอ่อนโค้งตามแนวของหลังคาวิหารที่อยู่ด้านหน้า ซึ่งเห็นได้ชัดจากรูปที่ปรากฏอยู่

มณฑปวัดกุฎีราย 1 (ข้อมูลตารางที่ 6 และ 14) มณฑปวัดกุฎีราย 1 เป็นแบบที่พัฒนามาจากแบบมณฑปวัดพระยาคำ มณฑปยื่นเข้าไปในวิหารในลักษณะเดียวกันกับมณฑปวัดชมชื่น แต่โครงสร้างของเสาแถวสุดท้ายเข้าชนกับผนังด้านข้างของมณฑป และโครงสร้างของเสาประธานชนกับด้านหน้าของมณฑป ทำให้หลังคาของอาคารที่อยู่ตอนหน้าคาบเกี่ยวกับหลังคาของมณฑป

ได้อย่างลงตัว ผังพื้นของมณฑปเพิ่มรายละเอียดมากขึ้นจากมณฑปวัดพระยาคำคือ ห้องภายใน เป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่เพิ่มการหักย่อมุมเข้ามาด้านในทั้ง 4 มุม ซึ่งช่วยเสริมให้แข็งแรงมากขึ้น ภายนอกย่อมุมทั้งด้านหน้าและด้านหลังซึ่งเป็นส่วนที่รับหลังคาชั้นลด ด้านหลังยังคงมีแท่นเช่น เดียวกันกับมณฑปวัดพระยาคำ

องค์ประกอบรูปทรง ฐานที่รับมณฑปเป็นฐานบัวลูกฟัก รับตัวอาคารที่เชิงผนังตั้งตรง จากฐาน และมีการออกแบบฐานให้มีความสูงต่างกัน เป็นชุดสำหรับรับส่วนที่เป็นอาคารประธาน และส่วนที่ย่อมุมออกมารับหลังคาชั้นลด โดยฐานที่รับส่วนอาคารตอนหลังคาชั้นลดจะสูงกว่า เนื่องจากเชิงหลังคาชั้นลดมีระดับสูงกว่าเชิงหลังคาปีกนก มีการแบ่งระนาบผนังด้วยเสาติดผนัง แต่แบนมาก สัดส่วนของซุ้มกว้างมากซึ่งมีผลต่อการมองเห็นองค์พระพุทธรูปที่อยู่ภายใน คือ สามารถมองเห็นองค์พระพุทธรูปได้มากขึ้น ระเบียบซุ้มเป็นแบบเดียวกับซุ้มมณฑปวัดกุฎีราย 2 แต่องค์ประกอบตกแต่งถูกข้อมบฏิสัยจรดจนไม่อาจทราบได้ว่าเดิมเป็นอย่างไร ชุดของซุ้มแยก ออกจากระเบียบของฐานและตัวอาคาร หลังคามีชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง รวมทั้งหลังคา ปีกนกที่ปรับเปลี่ยนมุมของระนาบหลังคาจากหลังคาประธาน ทำให้มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับลักษณะ ของหลังคาโครงสร้างไม้ซึ่งกระเบื้องมากกว่ามณฑปวัดสระปฐมและวัดพระยาคำ นอกจากนั้น ระนาบหลังคายังอ่อนโค้งเข้ากับหลังคาของวิหารซึ่งเห็นได้ชัดจากรูของแบที่ปรากฏอยู่

มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย (ข้อมูลตารางที่ 7 และ 14) ผังพื้นของมณฑปวัดสวน แก้วอุทยานน้อยเป็นแบบที่พัฒนาต่อเนื่องจากแบบผังพื้นมณฑปวัดกุฎีราย 1 คือห้องภายในที่ย่อมุม ทั้ง 4 มุมของมณฑปวัดกุฎีราย 1 นั้น ในมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อยก็ตัดมุมเฉียงทั้ง 4 มุม ทำให้รูปห้องเป็นรูป 8 เหลี่ยม ซึ่งส่วนที่ตัดมุมนี้ยังคงเป็นส่วนที่ทำให้ผนังตรงมุมมีความหนาและ แข็งแรงเช่นเดียวกัน ลักษณะภายนอกมีการย่อมุมเพื่อรับส่วนของหลังคาชั้นลดเช่นเดียวกับกับ มณฑปวัดกุฎีราย 1 แต่ไม่ปรากฏแท่นด้านหลัง

องค์ประกอบรูปทรง ฐานของมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อยเป็นฐานบัวลูกฟักรับตัว อาคารที่ผนังตั้งตรงจากฐานเช่นเดียวกับมณฑปวัดกุฎีราย 1 แต่ยกฐานสูงมากกว่าและมีระดับ เท่ากันตลอดตัวอาคาร สัดส่วนของซุ้มกว้างมาก ระเบียบของซุ้มเป็นแบบเดียวกับมณฑปวัดกุฎี ราย 1 และวัดกุฎีราย 2 คือเป็นซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้นเสาซุ้มสูงเท่ากันและมีการต่อหัวเสาขึ้นไปรับ ซุ้มชั้นซ้อน แต่สัดส่วนซุ้มก็ชลุดมากกว่าและแยกจากระเบียบของฐานและตัวอาคาร รวมทั้งสัดส่วน ของตัวอาคารทั้งหมดด้วย หลังคามีชั้นปีกนกและชั้นซ้อนทั้งด้านหน้าและด้านหลัง นอกจากนั้น ที่ผนังด้านข้างทั้ง 2 ด้านยังมีรูที่หน้าจะเป็นส่วนต่อโครงสร้างไม้ออกมา ซึ่งเป็นการเพิ่มองค์ประ กอบหลังคาที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่ามณฑปวัดกุฎีราย 1 และมีส่วนที่มีผลให้ตัวอาคารสูงชลุดมากกว่า

มณฑปวัดสระไช้ (ข้อมูลตารางที่ 8 และ 14) การต่อเนื่องระหว่างวิหารกับ มณฑปวัดสระไช้มีรูที่หน้าจะเข้าไปในวิหารในลักษณะเดียวกับวัดกุฎีราย 1 และมีฐาน

เสริมรับเช่นเดียวกัน ผังพื้นของมณฑปวัดสระไช้หน้าคล้ายต่อมาจากแบบผังพื้นมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย คือ ผังพื้นย่อมุมเพิ่มมากขึ้นอีก 1 มุม และห้องภายในที่เป็น 8 เหลี่ยมของมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย ก็ถูกปรับให้เป็นเส้นโค้งกลม ซึ่งรับกับการย่อมุมเพิ่มมากขึ้น และไม่มีแท่นด้านหลัง

องค์ประกอบรูปทรง มณฑปวัดสระไช้หน้ายังคงใช้ฐานบัวลูกฟักรับตัวอาคารที่เชิงผนังตั้งตรงจากฐานเช่นเดียวกับมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อยและวัดกุฎีราย 1 โดยระดับของฐานเท่ากันตลอด การย่อมุมเพิ่มขึ้นทำให้หลังคาชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลังเพิ่มขึ้นอีก 1 ชั้น แต่ระดับเชิงหลังคากลับเท่ากันทั้งชั้นปีกนกและส่วนที่เป็นหลังคาชั้นลด ที่ผนังด้านข้างทั้ง 2 ด้านมีรูปผนังซึ่งเป็นร่องรอยของการเชื่อมต่อกับส่วนที่เป็นโครงสร้างไม้เช่นเดียวกับมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย ซึ่งก่อนหน้านั้นขึ้นไปปรากฏว่ามี เสาซุ้มตอนล่างที่แยกจากฐานนั้นเป็นเสาซุ้ม 2 ชั้น ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 3 แถว เสาซุ้มตอนบนสูงเหลี่ยมกัน โดยเสาซุ้มชั้นในต่ำกว่าประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 3 แถว แต่เสาซุ้มชั้นนอกกลับสูงเลยขึ้นไปจนถึงเชิงหลังคา ซึ่งลักษณะเช่นนี้ต่างจากแบบของเสาซุ้มที่สูงเท่ากันและมีหัวเสาต่อรับซุ้มชั้นซ้อนของมณฑปวัดกุฎีราย 1 กุฎีราย 2 และวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

เทคนิคการก่อศิลาแลงของกลุ่มมณฑปที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลงนี้ โดยทั่วไปก่อด้วยระเบียบอิงลิชบอนด์ มีทั้งสอดคั่นและสอดปูน ส่วนหลังคามักก่อแบบทิวศิลาแลงออก (Header bond) ซึ่งเป็นส่วนที่ต้องยื่นเหลี่ยมกันเป็นชั้นหลังคา ขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอ มีการใช้ศิลาแลงขนาดใหญ่แทรกบางส่วนของตัวอาคารแต่ก็ขัดและก่อได้แนบสนิท บางตำแหน่งมีส่วนที่มีการปรับระนาบผนังและทำลวดบัวโดยใช้กระเบื้องบ้าง แต่เทคนิคฝีมือการก่อศิลาแลงก็แสดงถึงความต่อเนื่องทางการช่างและใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้างหลัก

วิวัฒนาการของมณฑปที่หลังคาเป็นโครงสร้างไม้มุงกระเบื้อง

ข้อมูลมณฑปที่หลังคาเป็นโครงสร้างไม้มุงกระเบื้องทั้งหมด จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและเทคนิคฝีมือ สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มมณฑปที่ใช้ระบผนังรับน้ำหนักโดยการก่อผนังศิลาแลงต่อเนื่องกันตลอดคาน้ำ คือ มณฑปวัดหัวโขน และมณฑปวัดพรหมสีหน้า อีกกลุ่มหนึ่งเน้นเสาของมณฑปและก่อเสาน้ำประสานคาน้ำต่อเนื่องกับผนัง เพียงแต่ชนกันเท่านั้น ได้แก่ มณฑปวัดยายตา มณฑปวัด บ.น.11 และวัด บ.น.15 จากการเปรียบเทียบข้อมูลทั้งหมดสามารถสรุปวิวัฒนาการของมณฑปที่หลังคาเป็นโครงสร้างไม้มุงกระเบื้องดังนี้

มณฑปวัดพรหมสีหน้า (ข้อมูลตารางที่ 9 และ 15) ผังพื้นของมณฑปวัดพรหมสีหน้าเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ด้านหน้ามีส่วนยื่นออกมาคล้ายซุ้มแต่ไม่ทราบรายละเอียด ความหนา

ของผนังบางมากเมื่อเทียบกับขนาดของมณฑปที่ค่อนข้างใหญ่ ทั้งนี้ เนื่องจากการใช้โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ซึ่งมีน้ำหนักเบาว่าหลังคาที่ก่อด้วยศิลาแลงมาก จึงลดขนาดความหนาของผนังลงได้ นอกจากนี้การที่ไม้ย่อมุมผนังก็เพื่อให้โครงสร้างหลังคาไม้สามารถก่อสร้างได้อย่างลงตัว

องค์ประกอบรูปทรง ฐานของมณฑปเป็นฐานบัวลูกฟักรับตัวอาคารที่เชิงผนัง เป็นบัวคว่ำต่อเนื่องกับฐาน สัดส่วนของฐานค่อนข้างสูง เชิงผนังประดับด้วยลูกแก้วอกไก่เพียงแถวเดียว ตัวอาคารเป็นทรงสี่เหลี่ยม เป็นปริมาตรที่ถึงแม้ว่าผนังจะบางมาก เนื่องจากไม่มีการย่อมุมหรือการตกแต่งผนังด้วยองค์ประกอบอื่นๆ

มณฑปวัดหัวโขน (ข้อมูลตารางที่ 10 และ 15) มณฑปวัดหัวโขนมีสัดส่วนความกว้างที่ใกล้เคียงกันกับความกว้างของวิหาร ทำให้แนวผนังของวิหารและมณฑปต่อเนื่องกัน โดยมณฑปมีลักษณะที่ไม้ใช้เป็นมุดหรือหลังคาชั้นลดด้านหลังของวิหาร แต่มีขนาดที่สูงใหญ่กว่าวิหารมาก จึงจะเห็นได้จากร่องรอยของหลังคาวิหารที่ปรากฏบนผนังมณฑปด้านหน้า ผนังของมณฑปวัดหัวโขนเป็นรูปสี่เหลี่ยมไม่ย่อมุม เช่นเดียวกับวัดพรหมสีหน้า ด้านหน้าเปิดช่องโดยการตัดผนังตรงในแนวตั้งและไม้มีซุ้ม ผนังด้านหลังหนามาก เนื่องจากกอล้อมผนังหลังองค์พระเดิมไว้อีกชั้นหนึ่ง แต่ผนังด้านข้างและด้านหน้ามีความหนาในสัดส่วนเดียวกันกับมณฑปวัดพรหมสีหน้า

องค์ประกอบรูปทรง ฐานของมณฑปเป็นฐานบัวลูกฟักรับตัวอาคาร เชิงผนังเป็นบัวคว่ำต่อเนื่องกับฐานแบบมณฑปวัดพรหมสีหน้า สัดส่วนของฐานค่อนข้างสูง เนื่องจากตัวอาคารสูงมาก ทั้ง เชิงผนังและเชิงหลังคาประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ ตัวอาคารที่หนักเนื่องจากไม่มีการย่อมุมหรือการตกแต่งอย่างอื่น

ทั้งมณฑปวัดพรหมสีหน้าและมณฑปวัดหัวโขน มีระเบียบของฐานแบบเดียวกันและรูปทรงใกล้เคียงกัน นอกจากนั้นเทคนิคการก่อศิลาแลงโดยทั่วไปเป็นระเบียบอิงลิชบอนด์ ขนาดศิลาแลงสม่ำเสมอ ฝีมือจัดอยู่ในขั้นดีเช่นเดียวกัน ดังนั้นทั้งมณฑปวัดพรหมสีหน้าและมณฑปวัดหัวโขนจึงมีอายุอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน

มณฑปวัดยายตา (ข้อมูลตารางที่ 11 และ 15) ในผังบริเวณของมณฑปวัดยายตาขนาดความกว้างของมณฑปเท่า ๆ กันกับของวิหารคล้ายกันกับมณฑปวัดหัวโขน และมณฑปมีความสูงมากกว่าวิหารเช่นเดียวกัน ซึ่งเห็นได้จากแนวหลังคาที่ปรากฏบนผนังด้านหน้า ผนังของมณฑปมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเทคนิคและโครงสร้างต่างไปจากมณฑปวัดหัวโขนและมณฑปวัดพรหมสีหน้า โดยผนังยังอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมไม่ย่อมุม แต่กลับเน้นเสาเป็นจังหวะโดยการก่อเสาแล้วก่อผนังระหว่างเสานั้น ทำให้ผนังถูกแบ่งตามแนวเสา

องค์ประกอบรูปทรง มณฑปใช้ฐานบัวลูกแก้วรับตัวอาคาร ส่วนที่เป็นบัวคว่ำเชิงอาคารซึ่งต่อเนื่องกับฐานนั้นอยู่ห่างจากผนังมากจนเป็นส่วนหนึ่งของฐาน เชิงผนังไม่มีการ

ตกแต่งด้วยลูกแก้วอกไก่แบบมณฑปวัดหัวเขิน แต่เพิ่มการตกแต่งผนังด้วยการทำเสาติดผนังและแบ่งผนังเป็นช่องคล้ายผนังลูกปัก และประดับด้วยลวดลายปูนปั้น ซึ่งเป็นการเพิ่มองค์ประกอบ การตกแต่งเพิ่มมากขึ้น จากมณฑปวัดหัวเขินและมณฑปวัดพรหมสี่หน้าที่ผนังเรียบทั้ง 3 ด้าน สัดส่วนตัวอาคารทั้งหมดใหญ่เทอะทะถึงแม้ว่าจะมีการแบ่งผนังและเสาก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจาก สัดส่วนของเสาและตัวอาคารเมื่อเทียบกับฐานแล้วมีขนาดใหญ่โตกว่ามาก

มณฑปวัด บ.น. 11 (ข้อมูลตารางที่ 12 และ 15) จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับมณฑปวัด ยายตา เนื่องจากลักษณะผังพื้นและโครงสร้างของมณฑปเป็นแบบเดียวกัน ในผังบริเวณมณฑปที่ ต่อท้ายกับวิหารในขนาดความกว้างเท่า ๆ กันกับความกว้างของเสาประธานของวิหาร แบบผัง พื้นเป็นระบบที่ก่อเสาและผนังไม่ต่อเนื่องประสานกันโดยตลอด และมีการเน้นเสาให้เป็นขอบขึ้น มาเป็นเสาติดผนัง เช่นเดียวกับวัดยายตา แต่ด้านหน้าที่เป็นช่องเปิดไม่มีเสาคู่หน้าตรงกลาง แบบวัดยายตา ซึ่งช่องเปิดด้านหน้ามีความกว้างมากขึ้น

มณฑปวัด บ.น. 11 ใช้ฐานบัวลูกพักรับตัวอาคาร โดยก่อเสาและผนังตั้งตรงขึ้น ไปจากฐาน สัดส่วนของฐานใหญ่ เชิงตัวอาคารไม่มีบัวคว่ำ ความสูงของฐานต่ำกว่ามณฑปวัด ยายตา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามลดความสูงของฐานให้ใกล้เคียงกับฐานของวิหารมากขึ้น

มณฑปวัด บ.น. 15 (ข้อมูลตารางที่ 13 และ 15) ในผังบริเวณของมณฑปวัด บ.น. 15 เห็นได้ชัดว่ามณฑปและวิหารมีความกว้างเท่า ๆ กันแบบวัดยายตา และจังหวะของเสาใน ผังพื้นของมณฑปก็ต่อเนื่องกันกับเสาของวิหาร ผังพื้นของมณฑปวัด บ.น. 15 เป็นระบบเดียวกับ มณฑปวัดยายตาและวัด บ.น. 11 ขนาดเสาใหญ่เทอะทะ แต่ด้านหน้าที่ต่อเนื่องกับวิหารก็เปิด ช่องกว้างตลอด ทำให้ที่ว่างภายในมณฑปต่อเนื่องกับวิหารมากขึ้นและสามารถมองเห็นองค์พระ พุทธรูปได้เต็มทั้งองค์ โดยไม่มีส่วนของผนังมาคั่นด้านหน้า

มณฑปใช้ฐานเขียงรับตัวอาคาร เชิงผนังเป็นบัวคว่ำ แต่ผนังก็ถอยร่นจากส่วนของบัว คว่ำเข้าไปมากเช่นเดียวกับมณฑปวัดยายตา การใช้เขียงซึ่งต่ำกว่าฐานบัวลูกพักรับของมณฑปวัด บ.น. 11 ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงการปรับฐานให้มีความสูงไม่ต่างจากความสูงของฐานของวิหาร มากนัก ซึ่งทำให้มณฑปมีความต่อเนื่องกับวิหารมากขึ้น นอกจากนั้นการเปิดช่องด้านหน้ากว้าง เท่ากับห้องภายในมณฑปก็ทำให้ที่ว่างภายในของมณฑปและวิหารต่อเนื่องกันมากขึ้นด้วย

ทั้งมณฑปวัดยายตา วัด บ.น. 11 และวัด บ.น. 15 อาจจัดได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีพัฒนา การอยู่ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งเทคนิควิธีการก่อศิลาแลงก็จัดเป็นกลุ่มเดียวกันได้ คือ ใช้ศิลาแลงต่างกันหลายขนาด สอดหิน และปูนบางส่วนก่อด้วยระเบียบอิงลิชบอนด์ แต่โดยทั่วไป ไม่มีระบบแน่นอน การขัดศิลาแลงและฝีมือการก่ออยู่ในขั้นหยาบ

ในกลุ่มมณฑปที่มีโครงสร้างหลังคาเป็นไม้เนื้อแข็ง ลักษณะหลังคาที่อาจจะเป็นได้ดังนี้ เมื่อ

พิจารณาจากผังพื้นแล้วส่วนใหญ่มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเพียงมณฑปวัดพรหมสี่หน้าเท่านั้นที่ ผังพื้นเกือบเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ในมณฑปที่ผังพื้นเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า นั้น ลักษณะหลังคาที่อาจจะเป็น ได้ก็คือหลังคาทรงจั่วหรือปั้นหยา ในขณะที่มณฑปที่มีผังพื้นเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสอาจเป็นหลังคาทรง จั่วหรือทรงปั้นหยา ยอดแหลมในลักษณะเดียวกันกับมณฑปกุฎิพระร่วงในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง (ภาพที่ 66)

การวิเคราะห์พัฒนาการของมณฑปทั้ง 2 กลุ่ม

จากการวิเคราะห์วิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของมณฑปทั้ง 2 กลุ่ม เพื่อให้ทราบ ถึงพัฒนาการของมณฑปในเมืองศรีสัชนาลัย จึงวิเคราะห์เปรียบเทียบดังนี้

1. เนื่องจากไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่ามณฑปทั้ง 2 กลุ่มมีอายุอยู่ในช่วงเวลาใด และไม่มีข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบที่กำหนดอายุแน่นอนได้ ดังนั้นจากหลักฐานที่อาจกำหนดช่วงระยะเวลาการสร้างของมณฑปวัดยายตาได้ก็คือ ลวดลายปูนปั้นบนผนังมณฑปที่เหลืออยู่เท่านั้น (ภาพที่ 54, 55) ซึ่งมีทั้งแบบโครงสร้างของลายและตัวลายที่อาจเทียบได้กับลวดลายปูนปั้นบนผนังของ วิหารวัดนางพระยา ซึ่งมีอายุอยู่ในราวหลังรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเล็กน้อย ราวต้น พุทธศตวรรษที่ 21⁶ นอกจากนี้ในกลุ่มมณฑปวัดยายตา มณฑปวัด บ.น. 11 และวัด บ.น. 15 ก็ยังแสดงให้เห็นถึงแบบโครงสร้างผนังที่ต่างจากวัดหัวโขนและวัดพรหมสี่หน้าอย่างชัดเจน คือ ใช้ระบบผนังรับน้ำหนัก เช่นเดียวกันแต่ก่อศิลาแลงส่วนที่เป็นเสาและผนัง ไม่ต่อเนื่องกันตลอด ซึ่ง ทำให้การยึดประสานกันของผนังที่รับน้ำหนักทั้งหมดขาดความแข็งแรง และมีอาการก่อแลงก็อยู่ในชั้นหยาบที่ไม่อาจเทียบได้กับกลุ่มวัดหัวโขนและวัดพรหมสี่หน้า รวมทั้งกลุ่มวัดที่มีมณฑปมีหลังคา ก่อด้วยศิลาแลงด้วย คือ มีการใช้ศิลาแลงที่แตกต่างกันหลายขนาด การขัดและก่อศิลาแลงไม่ ประณีต และส่วนใหญ่ก่อไม่มีระเบียบแน่นอน ถึงแม้ว่าจะมีการก่อแบบอิงลิชบอนด์บ้างก็เพียง เล็ก น้อย

การที่ลวดลายปูนปั้นบนผนังมณฑปวัดยายตามีลักษณะคล้ายกันกับลวดลายปูนปั้นบนผนัง ของวิหารวัดนางพระยา จึงอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มมณฑปที่ใช้โครงหลังคาไม้นี้เป็นงานที่พัฒนามาใน ช่วงหลังจากกลุ่มมณฑปที่มีโครงสร้างหลังคาก่อด้วยศิลาแลง เนื่องจากในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 นั้น เมืองศรีสัชนาลัยเป็นเมืองที่คงความสำคัญต่อมาอีกไม่นาน และหลังจากนั้นก็ลดความ สำคัญลงไ้มาก จนไม่อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มมณฑปที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลงจะพัฒนาขึ้นมาหลังจากนั้น

2. ในกลุ่มมณฑปวัดหัวโขนและมณฑปวัดพรหมสี่หน้านั้น ถึงแม้ว่าจะใช้โครงสร้างหลัง คาเป็นโครงไม้มุงกระเบื้อง แต่เทคนิคการก่อแลงและมีมือช่างก็แสดงให้เห็นว่า เป็นกลุ่มที่มีความต่อเนื่องกันกับกลุ่มที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลง คือ ยังคงก่อด้วยระเบียบอิงลิชบอนด์และขนาด ก้อนศิลาแลงค่อนข้างสม่ำเสมอ มีการขัดศิลาแลงและมีมือการก่ออยู่ในขั้นดี เช่นเดียวกับกลุ่ม

ตกแต่งด้วยลูกแก้วอกไก่แบบมณฑปวัดหัวโขน แต่เพิ่มการตกแต่งผนังด้วยการทำเสาคัดผนังและแบ่งผนังเป็นช่องคล้ายผนังลูกพัก และประดับด้วยลวดลายปูนปั้น ซึ่งเป็นการเพิ่มองค์ประกอบ การตกแต่งเพิ่มมากขึ้น จากมณฑปวัดหัวโขนและมณฑปวัดพรหมสี่หน้าที่ผนังเรียบทั้ง 3 ด้าน สัดส่วนตัวอาคารทั้งหมดใหญ่ เทอะทะถึงแม้ว่าจะมีการแบ่งผนังและเสาก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจาก สัดส่วนของเสาและตัวอาคาร เมื่อเทียบกับฐานแล้วมีขนาดใหญ่โตกว่ามาก

มณฑปวัด บ.น. 11 (ข้อมูลตารางที่ 12 และ 15) จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับมณฑปวัด ยายตา เนื่องจากลักษณะผังพื้นและโครงสร้างของมณฑปเป็นแบบเดียวกัน ในผังบริเวณมณฑปที่ ต่อท้ายกับวิหารในขนาดความกว้างเท่า ๆ กันกับความกว้างของเสาประธานของวิหาร แบบผัง พื้นเป็นระบบที่ก่อเสาและผนังไม่ต่อเนื่องประสานกันโดยตลอด และมีการเน้นเสาให้เป็นขอบขึ้น มาเป็นเสาคัดผนังเช่นเดียวกับวัดยายตา แต่ด้านหน้าที่เป็นช่องเปิดนั้นมีเสาคู่หน้าตรงกลาง แบบวัดยายตา ซึ่งช่องเปิดด้านหน้ามีความกว้างมากขึ้น

มณฑปวัด บ.น. 11 ใช้ฐานบัวลูกพักรับตัวอาคาร โดยก่อเสาและผนังตั้งตรงขึ้น ไปจากฐาน สัดส่วนของฐานใหญ่ เชิงตัวอาคารไม่มีบัวคว่ำ ความสูงของฐานต่ำกว่ามณฑปวัด ยายตา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามลดความสูงของฐานให้ใกล้เคียงกับฐานของวิหารมากขึ้น

มณฑปวัด บ.น. 15 (ข้อมูลตารางที่ 13 และ 15) ในผังบริเวณของมณฑปวัด บ.น. 15 เห็นได้ชัดว่ามณฑปและวิหารมีความกว้างเท่า ๆ กันแบบวัดยายตา และจันทะของเสาใน ผังพื้นของมณฑปก็ต่อเนื่องกันกับเสาของวิหาร ผังพื้นของมณฑปวัด บ.น. 15 เป็นระบบเดียวกับ มณฑปวัดยายตาและวัด บ.น. 11 ขนาดเสาใหญ่เทอะทะ แต่ด้านหน้าที่ต่อเนื่องกับวิหารก็เปิด ช่องกว้างตลอด ทำให้ที่ว่างภายในมณฑปต่อเนื่องกับวิหารมากขึ้นและสามารถมองเห็นองค์พระ พุทธรูปได้เต็มทั้งองค์ โดยไม่มีส่วนของผนังมาคั่นด้านหน้า

มณฑปใช้ฐานเขียงรับตัวอาคาร เชิงผนังเป็นบัวคว่ำ แต่ผนังก็ถอยร่นจากส่วนของบัว คว่ำเข้าไปมากเช่นเดียวกับมณฑปวัดยายตา การใช้เขียงซึ่งต่ำกว่าฐานบัวลูกพักของมณฑปวัด บ.น. 11 ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงการปรับฐานให้มีความสูงไม่ต่างจากความสูงของฐานของวิหาร มากนัก ซึ่งทำให้มณฑปมีความต่อเนื่องกับวิหารมากขึ้น นอกจากนั้นการเปิดช่องด้านหน้ากว้าง เท่ากับห้องภายในมณฑปก็ทำให้ที่ว่างภายในของมณฑปและวิหารต่อเนื่องกันมากขึ้นด้วย

ทั้งมณฑปวัดยายตา วัด บ.น. 11 และวัด บ.น. 15 อาจจัดได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีพัฒนา การอยู่ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งเทคนิควิธีการก่อศิลาแลงก็จัดเป็นกลุ่มเดียวกันได้ คือ ใช้ศิลาแลงต่างกันหลายขนาด สอดหิน และปูนบางส่วนก่อด้วยระเบียบอิงลิชบอนด์ แต่โดยทั่วไป ไม่มีระบบแน่นอน การขัดศิลาแลงและมีมือการก่ออยู่ในขั้นพยายาม

ในกลุ่มมณฑปที่มีโครงสร้างหลังคาเป็นไม้เนื้อดี ลักษณะหลังคาที่อาจจะเป็นได้นั้น เมื่อ

มณฑปที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลง อย่างไรก็ตาม จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมณฑปวัดพรหมสี่หน้าและวัดหัวโขน ซึ่งมีแผนผังเป็นห้องสี่เหลี่ยมย่อมุมม ผังเรียบและใช้ฐานเป็นฐานบัวลูกฟักรับตัวอาคารที่เชิงผนังเป็นบัวคว่ำ และใช้โครงหลังคาเป็นไม้ ก็แสดงให้เห็นถึงแบบสถาปัตยกรรมที่คล้ายกันกับมณฑปในเมืองสุโขทัย เช่น มณฑปพระอัฐารสานในวัดมหาธาตุ และมณฑปวัดตระพังทองกลาง ซึ่งถึงแม้ว่ามณฑปวัดตระพังทองกลางจะมีซุ้มแสดงภาพปูนปั้นที่ผนังทั้ง 3 ด้านก็ตาม แต่ระเบียบของฐานและรูปทรงก็ใกล้เคียงกันกับมณฑปวัดพรหมสี่หน้าและมณฑปวัดหัวโขน หลักฐานดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า มณฑปในเมืองศรีสัชนาลัยได้พัฒนาโดยใช้ระบบโครงสร้างหลังคาก่อด้วยศิลาแลง ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มมณฑปในเมืองสุโขทัยที่ใช้โครงสร้างของหลังคาเป็นโครงไม้มุงกระเบื้องมาจนถึงช่วงระยะเวลาหนึ่ง หลังจากนั้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม โดยรับรูปแบบของมณฑปตามแบบสกุลช่างเมืองสุโขทัย แต่ก็ยังคงใช้วัสดุก่อเป็นศิลาแลง ซึ่งต่างจากสกุลช่างเมืองสุโขทัยที่ใช้วัสดุก่อเป็นอิฐ นอกจากนั้นเทคนิคการก่อศิลาแลงของมณฑปวัดหัวโขนและวัดพรหมสี่หน้ายังคงต่อเนื่องทางฝีมือช่างกับกลุ่มมณฑปที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลงที่มีพัฒนาการมาก่อนหน้านี้ ดังนั้นในช่วงเวลาที่มณฑปในเมืองศรีสัชนาลัยรับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากแบบมณฑปสกุลช่างเมืองสุโขทัยนี้ น่าจะมีเหตุการณ์หรือเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยแบบมณฑปสกุลช่างเมืองศรีสัชนาลัยต้องปรับเปลี่ยนตามรูปแบบของสกุลช่างเมืองสุโขทัย

สรุปวิวัฒนาการของมณฑปในเมืองศรีสัชนาลัย

มณฑปในเมืองศรีสัชนาลัย เริ่มพัฒนาจากแบบมณฑปที่มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมม แบบมณฑปวัดสระปทุม ซึ่งมีห้องทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ซุ้มเป็นซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น โดยเสาซุ้มสูงเท่ากัน ช่องเปิดของซุ้มมีสัดส่วนที่เล็กเมื่อเทียบกับองค์พระพุทธรูปและตัวอาคาร หลังคาทรงจั่วยอดโค้งแบบอาคารในระบบก่อ รูปทรงเป็นทรงปริมาตรที่หนัก ใช้ฐานเชิงรับตัวอาคารที่เชิงผนังเป็นบัวคว่ำ หลังจากนั้นเริ่มคลี่คลายรูปทรงโดยปรับระนาบหลังคาให้มีชั้นลดและชั้นปีกนกชัดเจนมากขึ้นในมณฑปวัดพระยาคำ และแผนผังย่อมุมมเพื่อรับหลังคาชั้นลด ด้านหลังมีแทนไม้เป็นห้องแบบวัดสระปทุม ตัวอาคารยังคงเป็นปริมาตรที่หนัก ใช้ฐานเชิงรับตัวอาคารที่เชิงผนังเป็นบัวคว่ำเช่นเดียวกัน และะเชิงเสาซุ้มต่อเนื่องเป็นระเบียบเดียวกันกับตัวอาคารเหมือนกับวัดสระปทุม มณฑปวัดชมชื่นเป็นมณฑปค่อนข้างเล็กที่พัฒนาจากแบบมณฑปวัดสระปทุม โดยห้องด้านหลังเปลี่ยนเป็นซุ้มคูหาแทน ผังพื้นย่อมุมม ห้องภายในทำเข้ารูปกับฐานพระพุทธรูป หลังคาเป็นทรงจั่วไม่มีชั้นลดและปีกนก ฐานยังคงเป็นฐานเชิงรับตัวอาคารที่เชิงผนังเป็นบัวคว่ำ

แบบมณฑปวัดชมชื่นพัฒนาต่อมาในมณฑปวัดคูฎีราย 2 คือเป็นมณฑปที่ค่อนข้างเล็ก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมม ห้องภายในทำเข้ารูปกับฐานพระพุทธรูป เช่นเดียวกับมณฑปวัดชม

ขึ้น ด้านหลังเป็นแท่นแทนชัฏคูหา หลังคาทรงจั่วมีชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง และอ่อนโค้งเข้ากับหลังคาโครงไม้ของวิหารด้านหน้า ชัฏด้านหน้าเป็นชัฏซ้อนกัน 2 ชั้น เสาชัฏสูงเท่ากันแต่เพิ่มหัวเสาขึ้นไปรับชัฏชั้นซ้อน ส่วนของชัฏแยกออกจากกระเบียบของฐานและตัวอาคาร ซึ่งใช้ฐานเป็นฐานบัวรับตัวอาคารที่เชิงผนังตั้งตรง มณฑปวัดกุฎีราย 1 เป็นแบบที่พัฒนามาจากมณฑปวัดพระยาคำ โดยการเพิ่มรายละเอียดของผนัง คือห้องภายในตรงมุมผนังเพิ่มส่วนทักย้อมุมเข้ามาทำให้เป็นส่วนช่วยยึดผนังทั้ง 2 ระบาย ด้านหลังมีแท่น สัดส่วนตัวอาคารลงตัว หลังคามีสันชั้นลดและชั้นปีกนกอ่อนโค้งแบบหลังคาโครงสร้างไม้มุมกระเบื้อง ชัฏซ้อนกัน 2 ชั้น เสาชัฏสูงเท่ากันและมีหัวเสาคู่ขึ้นไปรับชัฏชั้นซ้อน ใช้ฐานบัวลูกพักรับตัวอาคารที่เชิงผนังตั้งตรง ชัฏแยกจากกระเบียบของฐานและตัวอาคาร ซึ่งทั้งมณฑปวัดกุฎีราย 1 และ วัดกุฎีราย 2 นี้จัดได้ว่าเป็นรูปแบบมณฑปที่มีสัดส่วนลงตัว มีการเพิ่มองค์ประกอบตกแต่งมากขึ้นกว่ามณฑปวัดพระยาคำ และวัดชมพูชั้น เช่นการทำเสาคิดผนังและการตกแต่งด้วยกลีบกระจัง รวมทั้งการแก้ปัญหาคานซ้อนของหลังคาด้วย มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย พัฒนาแบบของผนังที่มีการทักย้อมุมของห้องภายในแบบวัดกุฎีราย 1 เป็นห้องที่ปิดมุมทั้ง 4 ทำให้เป็นห้องรูป 8 เหลี่ยม ด้านหลังไม่มีแท่นแบบมณฑปวัดกุฎีราย 1 และ วัดกุฎีราย 2 รูปทรงสูงชันมากขึ้น เนื่องจากมีองค์ประกอบของส่วนหลังคาไม้เพิ่มเข้ามาด้านข้าง จากหลักฐานของรูที่ปรากฏบนผนังทั้ง 2 ข้าง ใช้ฐานบัวลูกพักรับตัวอาคารที่เชิงผนังตั้งตรง ระเบียบชัฏเป็นแบบเดียวกันกับมณฑปวัดกุฎีราย 1 และ วัดกุฎีราย 2 และแยกจากกระเบียบของฐาน มณฑปวัดสระ ใช้น้ำพัฒนาผนังให้มีการย้อมุมเพิ่มขึ้นอีก 1 มุม และห้องภายในปรับเป็นเส้นโค้งต่อเนื่องกัน ซึ่งรับกับการย้อมุมเพิ่มขึ้นและเข้ากับฐานพระพุทธรูปด้วย ด้านหลังไม่มีแท่นแบบมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย หลังคามีสันปีกนกและชั้นลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง และมีส่วนของรูที่รับโครงไม้ด้านข้างแบบมณฑปวัดสระแก้วอุทยานน้อย ใช้ฐานบัวลูกพักรับตัวอาคารที่เชิงผนังตั้งตรง มณฑปที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลงทั้งหมดโดยทั่วไปก่อด้วยระเบียบอิงลิชบอนด์ การขัดและฝีมือการก่ออยู่ในขั้นดี

หลังจากนั้นแบบมณฑปของสกุลช่างเมืองศรีสัชชนาลัยก็เปลี่ยนแปลงรูปแบบโดยการรับรูปแบบมณฑปแบบสกุลช่างเมืองสุโขทัย ซึ่งใช้โครงหลังคาเป็นโครงไม้มุมกระเบื้องและส่วนฐานเป็นฐานบัวลูกพักรับตัวอาคารที่เชิงผนัง เป็นบัวคว่ำต่อเนื่องกับฐาน ผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย้อมุม ผนังบางเนื่องจากใช้โครงหลังคาเป็นไม้ ผนังทั้ง 3 ด้านเรียบ ช่องเปิดด้านหน้าไม่มีชัฏในมณฑปวัดหัวโขน รูปทรงและระเบียบทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับมณฑปพระอัฐรารสในวัดมหาธาตุสุโขทัย และวัดตระพังทองกลาง แต่ยังคงสืบเนื่องของเทคนิคฝีมือการก่อศิลาแลงกับกลุ่มมณฑปที่หลังคาก่อด้วยศิลาแลงอยู่ มณฑปในกลุ่มนี้คือมณฑปวัดพรหมสีหน้าและวัดหัวโขน

ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มณฑปที่ผนังเรียบแบบมณฑปวัดพรหมสีหน้าและวัดหัวโขนก็เพิ่มองค์ประกอบประดับผนัง โดยการเน้นเสาให้เห็นเป็นเสาคิดผนัง และแบ่งระนาบผนัง

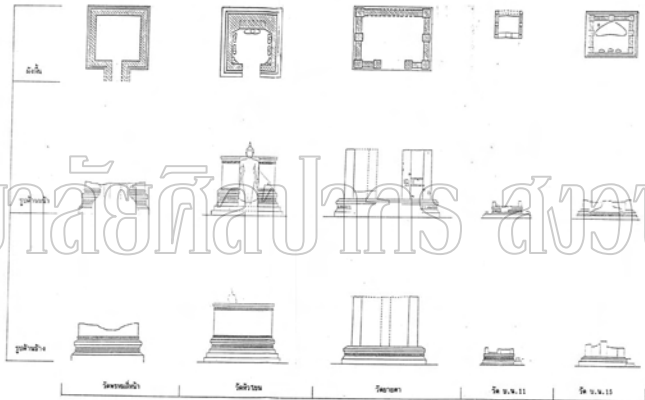
เป็นห้องแบบผนังลูกฟักประดับด้วยลวดลายปูนปั้น ไม่มีซุ้มคานหน้า การเน้นเสาทำให้ผนังที่มี
การก่อเสาและผนังไม้ต่อเนื่องประสานเป็นเนื้อเดียวกัน ทำให้ขาดความแข็งแรง และเทคนิค
ฝีมือการก่อศิลาแลงหยาบกว่ามณฑปที่พัฒนาก่อนหน้านี้ มีการใช้ระเบียบอิงลิชบอนด์บ้างแต่โดยทั่ว
ไปไม่มีระบบแน่นอน และขนาดแลงไม้สม่าเสมอ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตารางที่ 14 วิธีการประกอบแบบที่ ๒ จากวงเวียนและ

<p>ผัง</p>							
<p>รูปด้านหน้า</p>							
<p>รูปด้านข้าง</p>							
<p>รูปด้านใน</p>							
<p>โถงประตู</p>	<p>โถงประตู</p>	<p>โถงประตู</p>	<p>โถงประตู 2</p>	<p>โถงประตู 1</p>	<p>โถงประตู</p>	<p>โถงประตู</p>	

ภาพที่ 15 วิวัฒนาการของสถาปัตยกรรมพระที่นั่งในสมัยสุโขทัย

เชิงอรรถท้ายบทที่ 4

1 คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัยและกำแพงเพชร, รายงานการสำรวจจุดแต่งบูรณะโบราณสถานเมืองเก่ากำแพงเพชรและเมืองศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508 - 2512 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2514), หน้า 43.

2 ชื่อวัดสระปทุมนี้เรียกตามหลักฐานที่กล่าวถึงในหนังสือเรื่อง เที้ยวเมืองพระร่วง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายไว้ชัดเจน และนักวิชาการทั่วไปก็ใช้ชื่อวัดสระปทุม แต่ในแผนผังของกรมศิลปากรจัดทำขึ้นเรียกว่าวัดพระยาคำ ในการศึกษานี้จึงใช้ชื่อว่าวัดสระปทุมตามหลักฐานเดิมและเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทั่วไป และจะใช้ชื่อวัดพระยาคำกับวัดที่กรมศิลปากรเรียกว่าวัดสระปทุม ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที้ยวเมืองพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเซชม, 2520. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. ชั่ง สนิทวงศ์ พุศจิกายน, 2520), หน้า 126-127.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

4 คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดกำแพงเพชรและสุโขทัย, รายงานการสำรวจจุดแต่งบูรณะโบราณสถานฯ, หน้า 49.

5 เรื่องเดียวกัน.

6 สันติ เล็กสุขุม, "ลวดลายบางชนิดในสมัยอยุธยาตอนกลางและอยุธยาตอนปลาย," วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2522) : 115. และ วัดนางพระยาสร้างในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ในราวหลังสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เมืองเซียงหรือเมืองศรีสัชนาลัยคืนมาหลังจากตกไปเป็นเมืองขึ้นของล้านนาในสมัยพระเจ้าติโลกราชถึง 14 ปี (พ.ศ.2003-พ.ศ.2017) ดู พิริยะ ไกรฤกษ์ ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528), หน้า 223-225.

แบบศิลปสถาปัตยกรรมที่ให้อิทธิพลและความหมายต่อมณฑปสุโขทัย

มณฑปแบบสุโขทัย มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว แต่ในรายละเอียดบางประการก็แสดงให้เห็นอิทธิพลของแบบศิลปสถาปัตยกรรมแบบพุกามและลังกา ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส เคยตั้งข้อสังเกตว่ามณฑปวัดศรีชุมในสุโขทัยควรหาต้นแบบในพม่า¹ และ ม.จ. สุกัทรติศ ติศกุล เสนอว่า มณฑปวัดศรีชุมซึ่งมีผนัง 2 ชั้นมีบันไดอยู่ในผนัง น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปลังกาสมัยโพลอนาลูวะ หรือได้รับอิทธิพลมาจากศิลปพม่าที่เมืองพุกาม² ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ ก็จัดมณฑปวัดตระพังทองกลางเป็นวิหารแบบพุกาม³ และ ผ.ศ. สงวน รอดบุญ เสนอว่ามณฑปแบบสุโขทัย ก็คือปฏิมาสระแบบลังกา หรือ หอพระนั่นเอง⁴ การศึกษาในที่นี้จะแสดงเปรียบเทียบถึงลักษณะที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปสถาปัตยกรรมและความหมายของมณฑปสุโขทัย เป็นข้อเสนอเบื้องต้นดังนี้

อิทธิพลทางศิลปสถาปัตยกรรมที่มีต่อมณฑปสุโขทัย จากการศึกษาแบบสถาปัตยกรรมของมณฑปในบทที่ 4 พบว่ามีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแตกต่างกันหลายแบบ ตั้งแต่เป็นห้องที่มีพระพุทธรูปประทับนั่งหรือยืน แบบที่มีห้องประดิษฐานพระพุทธรูปด้านหน้าและมีห้องหรือซุ้มด้านหลัง การวิเคราะห์อิทธิพลทางศิลปสถาปัตยกรรมที่มีต่อมณฑปสุโขทัยจึงศึกษาเปรียบเทียบตามกลุ่มสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะคล้ายกันดังนี้

1. มณฑปสุโขทัยส่วนมากมีแผนผังเป็นห้องสี่เหลี่ยมประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ลักษณะเช่นนี้พบได้ทั้งในพุกามและลังกา ปฏิมาสระของลังกาประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งปางประทับนั่ง ยืน หรือ ไสยาสน์ ในลักษณะที่เป็นองค์เดี่ยวๆ เช่น กลุ่มปฏิมาสระที่ Galvihara ในโพลอนาลูวะ (ผังบริเวณที่ 14) ปฏิมาสระที่เป็นห้องสี่เหลี่ยมมีมุขยื่นออกมาด้านหน้านั้นมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยอนูราธปุระ⁵ ซึ่งในช่วงแรกก่อสร้างด้วยอิฐและกระเบื้องหลังคาไม่มุงกระเบื้องตั้งบนเสาหินโดยมีอิฐก่อเป็นผนัง เป็นแบบที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-14 แต่ก็พบได้ในสมัยโพลอนาลูวะ เช่นที่ Panduvasnuvara ซึ่งสร้างในพุทธศตวรรษที่ 17⁶ (ภาพที่ 68) และเริ่มปรับเป็นหลังคาแบบก่ออิฐ (Brick vault) แบบที่เรียกว่า gedige ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 และพัฒนาสูงสุดในพุทธศตวรรษที่ 17 การทำหลังคาก่ออิฐทำให้ผนังหนาและพบเสมอว่ามีการใช้หินเสริมในผนังของการก่อสร้างแบบนี้⁷ ใน Trident temple ในเมืองอนูราธปุระ เป็นปฏิมาสระที่พัฒนาในช่วงหลังๆของลังการะหว่างหลังสมัยโพลอนาลูวะ ซึ่งมีการเพิ่มอาคาร เข้าไปตอนหน้าของปฏิมาสระแบบห้องสี่เหลี่ยมและมีมุขยื่น

ออกมา⁸ (ผังบริเวณที่ 15) ซึ่งลักษณะเช่นนี้คล้ายกันกับมณฑปสุโขทัยที่มีวิหารอยู่ด้านหน้าต่อ
 เนื่องจากมณฑปที่อยู่ท้ายวิหาร และในสมัยเมืองแคว้นดี ปฏิมาสระก็ทำเป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือ
 จตุรัส และมีอาคาร อยู่ด้านหน้าในขนาดสัดส่วนเดียวกันกับส่วนปฏิมาสระที่ประดิษฐานพระ
 พุทธรูป⁹

ลักษณะแผนผังของปฏิมาสระในลังกาคือคล้ายกันกับแผนผังของมณฑปของสุโขทัยมากคือ
 เป็นห้องสี่เหลี่ยมภายในประดิษฐานพระพุทธรูปและมีช่องเปิดด้านหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ปฏิมาสระของลังกามีการใช้โครงหลังคาไม้มุงกระเบื้องที่ใกล้เคียงกับมณฑปแบบสุโขทัย ในขณะที่
 ที่วิหารในพุกามส่วนยอดมักจะเป็นสถูปแบบพุทธคยาหรือไม้ก็เจดีย์โดยแผนผังมักเป็นแกนตรง
 กลางมีผนังล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ภายในจึงมีทางเดินประทักษิณรอบแกนตรงกลางได้ แต่จาก
 ลักษณะแผนผังที่แบ่งเป็นห้องด้านหน้าและด้านหลังหรือซุ้มขนาดเล็กด้านหลังและการทำพระสี่
 อิริยาบถรอบแกนตรงกลาง กลับแสดงให้เห็นว่าเป็นแนวคิดที่ได้มาจากพุกามอย่างชัดเจน (ดู
 การวิเคราะห์ข้อ 2. และ 3.)

มณฑปวัดศรีชุมซึ่งมีช่องบันไดระหว่างผนังด้านข้างขึ้นไปจนถึงด้านหลังขององค์พระ
 พุทธรูปได้นั้น (ผังบริเวณที่ 18) ก็มีลักษณะคล้ายกับวิหารลังกาคือใกล้เคียงเมืองแคว้นดีเป็นอย่างดี
 (ภาพถ่ายเส้นที่ 21) ซึ่งสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19¹⁰ โดยบันไดจะอยู่ในช่องระหว่างผนัง
 และขึ้นสู่ด้านหลังขององค์พระพุทธรูป เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าส่วนหลังคาของวิหารลังกาคือจะ
 หายไป แต่ในจารึกที่พบก็กล่าวถึงชั้นที่อยู่ถัดขึ้นไปตอนบนว่าเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ต้นโพธิ์
 และพระไตรปิฎก เป็นต้น¹¹ และจากการขุดแต่งส่วนบนของมณฑปวัดศรีชุม พ.ศ. 2496-2501
 ก็พบเสาศิลาแลงทรงกระบอกขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 ซม. ยาวตั้งแต่ 30-40 ซม. จำนวน
 5 ท่อน และพบเศษกระเบื้องดินเผาในอาคารจำนวนมาก¹² หลักฐานดังกล่าวน่าจะ
 แสดงว่ามณฑปวัดศรีชุมใช้เทคนิคการก่อสร้างด้วยผนังก่ออิฐและมีเสาแลงเสริมรับหลังคาโครง
 สร้างไม้ ซึ่งเป็นเทคนิคแบบที่ใช้กับปฏิมาสระของลังกา และมณฑปที่ใช้เทคนิคการก่อสร้างแบบ
 ลังกาที่ชัดเจนก็คือมณฑปวัดหนองพิบูลในฝั่งนครชุม (ภาพที่ 2) ซึ่งใช้เสาแลงจำนวนมากตั้งรับ
 โครงสร้างหลังคา ผนังที่ก่อแลงจึงบางมาก และตัวอย่างปฏิมาสระในลังกาที่ใช้เทคนิคแบบนี้
 เช่น Panduvasnuvara ในพุทธศตวรรษที่ 17¹³ (ภาพที่ 129) และ Madirigiriya ซึ่ง
 มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13¹⁴ (ภาพที่ 68) ถึงแม้ว่าแผนผังและเทคนิคการก่อสร้างของ
 มณฑปวัดหนองพิบูลและมณฑปวัดศรีชุมจะคล้ายกับปฏิมาสระของลังกา แต่องค์ประกอบบางประ
 การก็เป็นแบบแผนของพุกามเช่นกัน เช่น ซุ้มพระพุทธรูปด้านหลังของมณฑปวัดศรีชุม และการ
 ประดับมุงผนังด้วยปูนปั้นแบบบัวคอเสื้อของมณฑปวัดหนองพิบูล เป็นต้น

นอกจากนั้น มณฑปพระอัฐารสโนวัดมหาธาตุสุโขทัยซึ่งไม่มีวิหารด้านหน้า และมณฑป
 วัดหัวโขงก็มีแผนผังที่เป็นห้องสี่เหลี่ยมประดิษฐานพระพุทธรูปที่คล้ายกันกับปฏิมาสระของลังกา
 มากกว่าวิหารของพุกาม ซึ่ง ม.จ. สุกัทรคิศ ดิศกุล ก็เห็นว่าวิหารพระอัฐารสโนวัดพระศรีรัตน
 มหาธาตุที่พิษณุโลก แสดงถึงอิทธิพลของศิลปลังกาในสมัยไปโลนนาลูวะเช่นเดียวกัน (พุทธ

ศตวรรษที่ 17-18)¹⁵

2. มณฑลพระสี่อิริยาบถและการทำขุ่มภาพปูนปั้นพุทธประวัติของมณฑลสุโขทัย มีลักษณะที่คล้ายกับแนวความคิดการออกแบบ Myinkaba Kubyauk-ngi ในพุกาม ซึ่งมีอายุอยู่ในปลายสมัยพุกาม (พุทธศตวรรษที่ 18-19)¹⁶ ซึ่งจากลักษณะของแผนผัง (ผังบริเวณที่ 16) จะเห็นว่ามีส่วนตรงกลางและประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ทิศ ด้านหน้าซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าด้านอื่น ๆ เป็นพระพุทธรูปปางประทับนั่ง ด้านทิศใต้เป็นพระพุทธรูปปางประทับนั่งแสดงธรรมจักรมูทรา ด้านทิศตะวันตกถูกทำลายแต่ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นปางปรินิพพาน ทิศเหนือเป็นพระพุทธรูปนั่งและขนาดด้วยพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาททั้ง 2 ข้าง (ประลัมพาทาสณะ) เหมือนกันกับที่ Kyasin ซึ่งศาสตราจารย์ G.H. Luce กล่าวว่า เป็นตอนมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัดดี¹⁷ และภายในของวิหาร Myinkaba-kubyauk-ngi ก็ยังทำขุ่มแสดงภาพพุทธประวัติตอนสำคัญถึง 12 ขุ่ม ซึ่งเหลืออยู่เพียง 8 ขุ่ม คือ¹⁸

ตอนนางสุชาดาถวายข้าว พระพุทธรูปแสดงธรรมจักรมูทรา

ตอนปาเลไลยก์

ตอนปรินิพพาน

ภาพพระพุทธรูปเจ้าปางสมาธิ (ธยานมูทรา) ภายใต้อุ้งมือหลังคาคลุม

ตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์

ตอนประสูติ

พระพุทธรูปยืนแสดงวรมุทรา

พระพุทธรูปยืนแสดงธรรมจักรมูทรา

นอกจากนั้นในพุกามยังมีนิยมทำขุ่มแสดงภาพพุทธประวัติภายในวิหาร เช่น อนันตวิหาร เป็นต้น¹⁹ และในวิหารขนาดเล็กก็มักมีภาพปูนปั้นพุทธประวัติตอนสำคัญ ๆ ประกอบ เช่นที่ South Gu Ni หมายเลข 769 (ภาพที่ 70) ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมในปลายสมัยพุกาม ตอนกลางเป็นห้องประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ผนังภายในมีขุ่มปูนปั้นเป็นภาพพุทธประวัติ ด้านทิศเหนือแสดงตอนประสูติ และพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิ (ธยานมูทรา) ด้านทิศใต้เป็นพระพุทธรูปยืนแสดงวรมุทรา และตอนปฐมเทศนา (ธรรมจักรมูทรา) ทิศตะวันตกเป็นตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ ตอนปรินิพพานและปาเลไลยก์²⁰ จากลักษณะดังกล่าว มณฑลแบบพระสี่อิริยาบถของสุโขทัย เช่น วัดพระพายหลวง วัดเชตุพนในสุโขทัยและวัดสี่อิริยาบถในกำแพงเพชรก็จะเป็นแบบที่แสดงถึงแนวความคิดเดียวกันกับวิหาร Myinkaba Kubyauk-ngi ในพุกาม และทำเป็นอาคารจตุรมุขเช่นเดียวกันแต่ใช้โครงหลังคาเป็นไม้มุงกระเบื้อง และการทำภาพพุทธประวัติของมณฑลวัดตระพังทองกลาง ซึ่งห้องภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขุ่มผนังด้านทิศตะวันตกเป็นตอนยมกปาฏิหาริย์ ด้านทิศเหนือเป็นตอนทรมานช้างนาราตีรี และด้านทิศใต้เป็นตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์²¹ (ภาพที่ 73, 74) รวมทั้งภาพปูนปั้นพุทธประวัติที่

ผนังมณฑปวัดตึก ก็แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดและแบบแผนที่สัมพันธ์กันกับแบบสถาปัตยกรรม พุกามตั้งตัวอย่างที่กล่าวถึงข้างต้น ถึงแม้ว่าลักษณะของซุ้มและภาพปูนปั้นของมณฑปวัดตระพังทอง หลางจะมีลักษณะอิทธิพลของแบบศิลปะลังกาก็ตาม²²

3. ในแบบมณฑปที่แบ่งเป็นห้องด้านหน้าและด้านหลังหรือแบบที่มีซุ้มด้านหลัง เช่น มณฑปวัดสระปทุม วัดขมขื่น วัดพระยาคำ วัดกุฎีราย 1 วัดกุฎีราย 2 และวัดศรีชุมในสุโขทัย ก็น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมในพุกาม เช่นในวิหาร Kyasin ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรม ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 17-18²³ (ผังบริเวณที่ 17) ตอนกลางซึ่งเป็นแกนลดขนาดลงและภายในด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย (ภูมิสปรสมุทรา) มีพระพุทธรูปนั่ง 2 ข้างแบบประลัมพาทาสนะ พระหัตถ์แสดงธรรมจักรมูทราอันเป็นตอนมหาปฏิหารีย์ที่เมืองสาวัตถี เช่นเดียวกับที่ Myinkaba-Kubyauk-ngi²⁴ ด้านทิศตะวันตกเป็นพระพุทธรูปประทับยืนในซุ้มขนาดเล็ก และที่วิหาร Sein-Nyet-Ama ซึ่งเป็นแบบสถาปัตยกรรมปลายสมัยพุกามราวพุทธศตวรรษที่ 18²⁵ (ภาพถ่ายเส้นที่ 22) ก็แสดงให้เห็นถึงแบบที่แบ่งเป็นห้องด้านหน้าและด้านหลัง เช่นเดียวกันเพียงแต่ห้องด้านหลังเป็นพระพุทธรูปปางประทับนั่งเท่านั้น และวิหารพุกามมักทำช่องทางเดินประทักษิณโดยใช้ระบบโครงสร้างโค้งครึ่งซีกอีกหนึ่งชั้น ในขณะที่มณฑปแบบสุโขทัยไม่ปรากฏว่ามีการทำทางเดินประทักษิณ แต่จากรูปร่างของมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย และวัดสระบัว ก็อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นส่วนที่รับโครงสร้างหลังคามันที่ต่อออกมา ซึ่งจะทำให้อ่างมณฑปตั้งอยู่ตรงกลางในลักษณะที่เป็นแกนตรงกลางแบบวิหารพุกามเช่นกัน ถึงแม้ว่าจะไม่พบหลักฐานว่ามีเสารองรับก็ตาม

ความหมายของมณฑปสุโขทัย

1. จากลักษณะสถาปัตยกรรมในพุกาม ซึ่งมีการทำภาพพุทธประวัติตามซุ้มรอบแกนกลาง ส่วนยอดเป็นเจดีย์หรือสถูปแบบพุทธคยา แสดงให้เห็นถึงเดียวกันกับที่ปรากฏบนพระพิมพ์แบบพุกาม ซึ่งมักทำภาพพระพิมพ์ตอนกลางเป็นภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัยภายใต้ซุ้มเรือนแก้วเหนือซุ้มเป็นสถูปแบบพุทธคยา มีกึ่งและใบโพธิ์ประดับ โดยรอบเป็นภาพพุทธประวัติตอนสำคัญ เช่น พระพิมพ์สมัยพระเจ้าอโนรุธซึ่งตอนล่างมีจารึกคาถาเขธัมมา²⁶ (ภาพที่ 71) และพระพิมพ์ที่แสดงภาพพุทธประวัติแบบบางพบใกล้กับมณฑลเจดีย์ (Mingalazedi) ซึ่งภาพตอนกลางเป็นเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 72) โดยรอบเป็นภาพพุทธประวัติดังนี้²⁷

ปรีนิพพาน

ทรมานช้างนาฬาคีรี

เสด็จจากดาวดึงส์

ปฐมเทศนา

มารวิชัย

ยมกปาฏิหาริย์

ป่าเลไลยก์

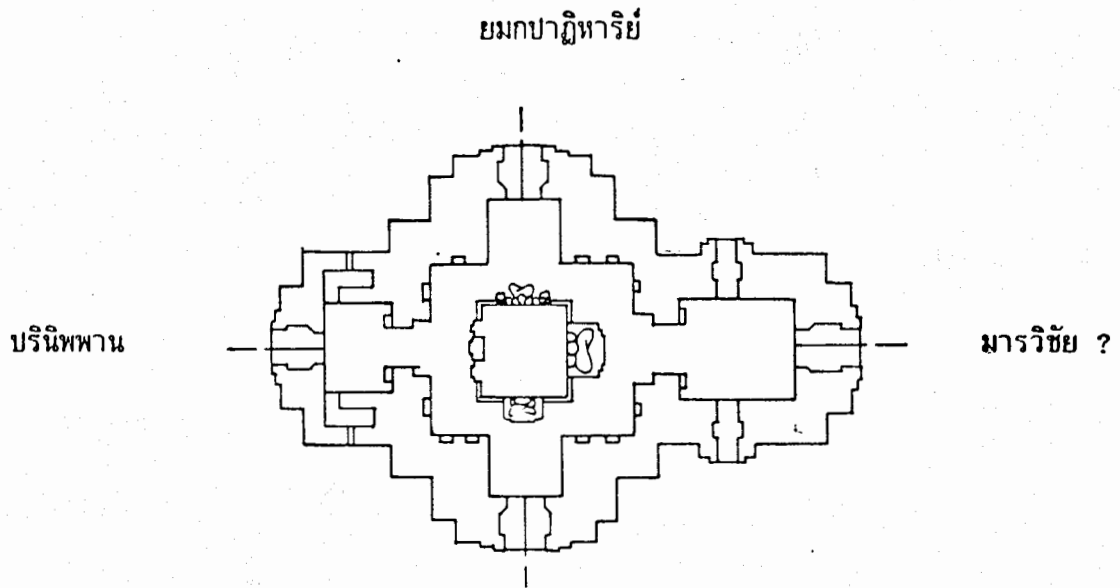
ประสูติ

ส่วนที่เป็นยอดสถูปแบบพุทธศยา เหนือยอดหลังคาเป็นชั้นๆ และซุ้มเรือนแก้วนั้นจึงอาจเทียบได้กับสถาปัตยกรรมที่เป็นยอดสถูปแบบพุทธศยา และการทำซุ้มประดิษฐานภาพพุทธประวัติในสถาปัตยกรรม ก็เทียบได้กับภาพพุทธประวัติที่อยู่บนพระพิมพ์ด้วย ดังนั้นพระพุทธรูปปางมารวิชัยภายใต้ซุ้มเรือนแก้วมีหลังคาเป็นชั้นๆและยอดสถูปแบบพุทธศยานั้นก็คือ ตำแหน่งโพธิบัลลังก์ที่พระพุทธรูปเจ้าประทับตรัสรู้และพิชิตมารนั่นเอง จากเหตุผลดังกล่าว ภาพปูนปั้นพุทธประวัติภายใต้ซุ้มบนผนังมณฑปวัดตระพังทองกลางและมณฑปวัดตึกจึงแสดงถึงนัยที่อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ประดิษฐานในมณฑปและมีซุ้มค้ำหน้านั้นก็อาจเทียบได้กับความหมายที่ปรากฏบนพระพิมพ์ที่กล่าวถึงมาแล้ว และการออกแบบซุ้มค้ำหน้าของมณฑปแบบสุโขทัยก็มีความสัมพันธ์กับองค์พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในมณฑป เช่นเดียวกันกับที่ปรากฏบนพระพิมพ์ ดังนั้น มณฑปในศรีสัชชนาลัยในกลุ่มที่มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยอยู่ภายในและมีซุ้มเรือนแก้วประกอบอยู่ด้วย โดยอาจมีห้องด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูปยืนแบบวัดสระปทุม หรือด้านหลังมีซุ้มคูหาหรือแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปแบบมณฑปวัดชมชื่น วัดพระยาคำ วัดกุฎีราย 1 และวัดกุฎีราย 2 นั่นก็คือการแสดงถึงความหมายพุทธประวัติ ซึ่งอาจเทียบได้กับวิหาร Kyasin ในพุกามที่แบ่งห้องออกเป็นห้องค้ำหน้าและมีซุ้มค้ำหลังที่กล่าวถึงแล้วในหัวข้อ 3

2. ความหมายของพระสี่อิริยาบถ จากการวิเคราะห์ในข้อที่ 1 จะเห็นว่าภาพปูนปั้นของมณฑปมักเป็นพุทธประวัติตอนต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมณฑปพระอัฐารสีในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ เขลียงนั้น เห็นได้ชัดว่าพัฒนามาจากลักษณะของมณฑปที่มีห้องค้ำหน้าและหลังพระพุทธรูปที่เพิ่มเข้าไปจากลักษณะแผนผังแบบห้องหน้าและหลังนั้นจึงควรจะเป็นภาพแสดงพุทธประวัติด้วย ซึ่งเทียบได้กับการแสดงภาพพุทธประวัติใน Myinkaba Kubyauk-Ngi ในพุกามที่ปรากฏพระพุทธรูปปางปรีนิพพานอยู่ด้านหลัง ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏว่ามีพระพุทธรูปในอิริยาบถเดินหรือปางลีลาก็ตาม นอกจากนี้มณฑปวัดพระพายหลวงซึ่งมีพระพุทธรูปปางลีลาอยู่ค้ำหน้าพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ที่ด้านข้างทั้ง 2 ด้าน และบางประทับนั่งอยู่ด้านหลังก็เป็นการจัดกลุ่มที่ไม่มีพระพุทธรูปปางไสยาสน์รวมอยู่ด้วย ถึงแม้ว่าจะปรากฏว่ามีพระพุทธรูปปางไสยาสน์แต่ก็แยกออกมาจากกลุ่มพระพุทธรูปที่กล่าวถึงนี้ ดังนั้นจึงอาจจะเป็นการรวมภาพพุทธประวัติโดยแยกปางไสยาสน์หรือปรีนิพพานออกมาต่างหาก

ม.ร.ว. สूरियวดี สุขสวัสดิ์ ได้ตั้งข้อสมมติฐานเกี่ยวกับคติพระสี่อิริยาบถของสุโขทัยว่าเป็นคติมหาสติปัฏฐาน ซึ่งในกายานุสัสสนาสติปัฏฐานอันกล่าวถึง

การใช้สติพิจารณาดูกายเป็นอารมณ์ เพื่อให้เห็นใจเป็นสมาธิ และเพื่อให้เกิดปัญญาพิจารณาเห็นสภาพธรรมโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในข้อที่ 2 คือ การพิจารณาอิริยาบถซึ่งมี 4 อย่าง และในพระบาลีจากมหาสติปัฏฐานสูตรได้กล่าวว่า 1. ภิกษุเมื่อเดินอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า "เราเดินอยู่" 2. เมื่อยืนอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า "เรายืนอยู่" 3. เมื่อนั่งอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า "เรานั่งอยู่" 4. เมื่อนอนอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า "เรานอนอยู่" เธอตั้ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวลีขสิทธิ์

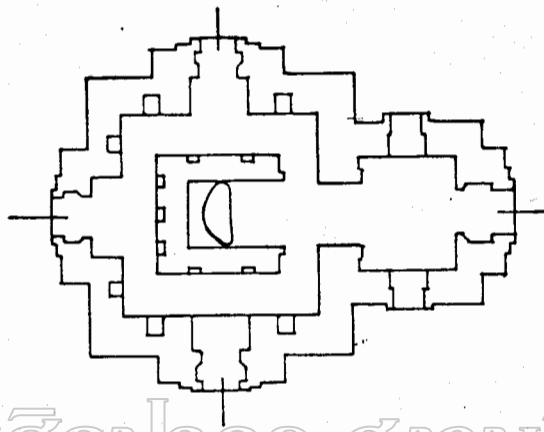
ภาพในชั้นบนผนัง

1. นางสุชาดาถวายข้าว
2. ป่าเลาไลยก์
3. ปรีนิพพาน
4. แสดงวรมูทราภายใต้ร่มไม้หลังศาลคลุม
5. เสด็จจากดาวดึงส์
6. ประสูติ
7. ประทับยืนแสดงวรมูทรา
8. ประทับยืนแสดงธรรมจักรมูทรา

แผนภาพที่ 1 : แสดงตำแหน่งภาพพุทธประวัติของ Myinkaba kubyauk-nge

ประสูติ
นางสุชาดาถวายข้าว

เสด็จจากดาวดึงส์
ปรีนิพพาน
ป่าเลไลยก์

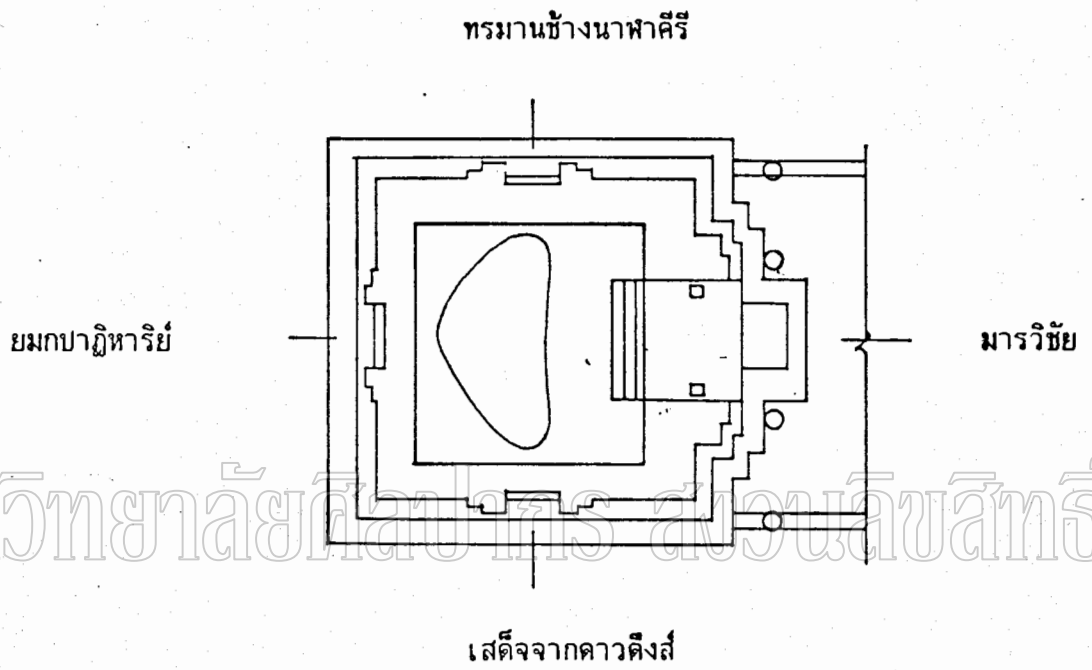

ศรีสุ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประทับยืนแสดงวรมุทรา
บรมเทศนา

แผนภาพที่ 2 : แสดงตำแหน่งภาพพุทธประวัติของ South Gu Ni

แผนภาพที่ 3 : แสดงตำแหน่งภาพพุทธประวัติของ มณฑปวัดตระพังทองกลาง

กายไว้ด้วยอาการอย่างใดฯ ย่อมรู้ทั่วถึงกายนั้นด้วยอาการอย่างนั้น²⁸

นอกจากสมมุติฐานดังกล่าวแล้ว ยังมีหลักฐานที่กล่าวถึงอิริยาบถทั้งสี่ของพระพุทธองค์ ที่ควรจะมีความสัมพันธ์กันกับการสร้างรูปพระสี่อิริยาบถ คือในตอนกล่าวถึงที่ประทับของพระพุทธองค์ความว่า

...พราหมณ์ ที่นั่งสูง ที่นอนสูง ที่นอนใหญ่ สามชนิดที่เราหาได้ง่ายไม่ลำบากไม่ผิดเคืองในบัดนี้ สามชนิดคืออะไรเล่า คือ ที่นั่งสูง ที่นอนใหญ่ อันเป็นที่พำอันเป็นพรหมและเป็นอริยะ พราหมณ์ในโลกนี้ เราเข้าอาศัยบ้านหรือนิคมใดอยู่ เวลาเข้าครองจีวรเที่ยวไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคมนั้น ครั้นเวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว เที่ยวไปตามแนวป่า เรานั้น วัตถุประสงค์มีอยู่ในที่นั้นๆ จะเป็นหญ้าหรือใบไม้ก็ตาม เรานั้นสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเข้าถึงฌานที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่ พราหมณ์ เราณะเมื่อเป็นอย่างนี้ ถ้าเดินอยู่ในสมัยนั้น สถานที่ตรงนั้น ก็ชื่อว่าที่จงกลมทิพย์ ถ้ายืนอยู่ในสถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้นก็ชื่อว่าที่ยืนอันเป็นที่พำ ถ้านั่งอยู่ในสถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้นก็ชื่อว่าอาสนะทิพย์ ถ้าสำเร็จการนอนอยู่ในสถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้นก็ชื่อว่าที่นอนอันเป็นที่พำ พราหมณ์ ในเวลาที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นที่พำ ซึ่งในบัดนี้เราหาได้ง่าย ไม่ลำบากผิดเคืองเลย²⁹

นอกจากนั้นในจามเทวีวงศ์ก็ยังคงกล่าวถึงอิริยาบถทั้งสี่ของพระพุทธองค์ในตอนต้นที่เป็นคาถาณัมัสการและว่าด้วยพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ที่ประดิษฐานพระสี่ริกรีธาตุว่า

๕ สมัยกาลครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์เจ้าของเราทั้งหลาย พระองค์เสด็จเข้าไปอาศัยเมืองพาราณสีแล้ว ทรงสำราญพระอิริยาบถทั้งสี่ อยู่ในป่าอสิปตนมฤคทายวัน มีคำบุจจาว่า พระอิริยาบถทั้งสี่นั้น คือ พระเสด็จยืน 1 ทรงดำเนิน 1 ทรงนีสันทนาการ 1 ทรงไสยาสน์ 1 เรียกว่าจตุอิริยาบถ"³⁰

จากเหตุผลดังกล่าว การจัดวางพระพุทธรูปที่ไม่ครบอิริยาบถทั้งสี่จึงควรที่จะแสดงถึงความหมายพุทธประวัติตามแบบที่นิยมในพุทฺถาม ซึ่งพระพุทธรูปประทับนั่งแสดงภูมิสมบรมคฤทราเป็นตอนพิชิตมาร บางไสยาสน์เป็นตอนปรินิพพาน แต่พระพุทธรูปบางลีลาพระหัตถ์ขวาห้อยลงพระหัตถ์ซ้ายแสดงวัตรระกะ ปรากฏในภาพปูนปั้นที่มณฑปวัดตระพังทองกลาง 2 เหตุการณ์คือ ตอนเสด็จจากคางคังส์และยมกปาฏิหาริย์บนรัตนจงกรมที่พระพุทธเจ้า เหนรมิตที่กบิลพัสดุ์คือพระประยูร

ญาติและที่สาวัดดีเพื่อปราบพวกเดียรถีย์³¹ สำหรับบางประทีบยีนนั้นมักแสดงอภัยมูทรา ซึ่งใน พุกามมักเป็นตอนเสด็จจากดาวดึงส์และทรมานช้างนาราคีรี แต่ในภาพที่ไม่ได้แสดงภาพพระ อินทร์และพระพรหมหรือภาพช้างและพระสาส์บุตร ก็ไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นเหตุการณ์ตอนใด³² ในมณฑลพระสี่อริยาบถจึงอาจแสดงความหมายถึงพุทธประวัติ หรือที่ประทับของพระพุทธองค์อัน เป็นทิพย์ อันเป็นพรหมและอันเป็นอริยะ หรืออริยาบถทั้ง 4 ของพระพุทธองค์ หรือมหาสติ บัญฐานดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

3. มีหลักฐานจารึกในพุทธศตวรรษที่ 15 ที่พบในอภัยคีรีวิหารในลังกาเรียกปฏิมาสระ ว่า Gandol ในภาษาสิงหลซึ่งตรงกับคำว่า คันธกุฎี ในภาษาบาลี³³ คันธกุฎีเป็นที่ประทับของ พระพุทธเจ้าในเขตวันทีอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายพระพุทธเจ้า และเป็นตำแหน่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงสำหรับพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ซึ่งชื่อ "คันธกุฎี" นี้ก็ยังใช้เรียกที่ประทับของพระพุทธ เจ้าต่อมา เช่นในบุพพารามที่นางวิสาขาสร้างถวาย กุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้าก็เรียกว่า คันธกุฎี⁴³ ดังจากนั้นมณฑลของสุโขทัยจึงอาจมีนัยถึงการสร้างกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า ซึ่ง เป็นความหมายของสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและประติมากรรมวิถายของการเกิด "คันธกุฎี" อัน เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าในเขตวันด้วย³⁵

จากการศึกษาวิเคราะห์ในข้อ 1 และ 2 จะเห็นได้ว่ามณฑลสุโขทัยแสดงถึงลักษณะ อิทธิพลของแบบสถาปัตยกรรมทั้งจากปฏิมาสระของลังกา และสถาปัตยกรรมในพุกาม ซึ่งชี้ให้เห็นว่า สุโขทัยมีความสัมพันธ์กันกับลังกาและพุกามในเวลาเดียวกัน การที่มณฑลสุโขทัยมีลักษณะ ร่วมกันโดยมีแผนผังและลักษณะหลังคาคล้ายกับปฏิมาสระของลังกา แต่มีการจัดองค์ประกอบของ ภาพพุทธประวัติที่เป็นแนวคิดเดียวกันกับสถาปัตยกรรมของพุกาม แต่ตัดส่วนยอดที่เป็นสถูปแบบ พุทธศยาหรือเจดีย์ออกไปนั้น จึงอาจเป็นการซ้อนกันของความหมายคันธกุฎีแบบลังกากับการ แสดงภาพพุทธประวัติที่นิยมในพุกาม อย่างไรก็ตามในมณฑลที่มีแบบแผนใกล้เคียงกันกับปฏิมาสระ มาก เช่น มณฑลวัดหนองพิกุลที่นครชุมและมณฑลวัดศรีชุมในสุโขทัย ที่มีองค์มณฑลประดิษฐานพระ พุทธรูปเป็นประธานในตำแหน่งเดียวกันกับเจดีย์ก็แสดงให้เห็นว่า มณฑลมีสถานภาพเท่ากันกับ เจดีย์ ซึ่งทั้งเจดีย์ โพธิ์สระ และปฏิมาสระ ของลังกาต่างก็มีสถานภาพเท่าเทียมกันในพัฒนา การของศาสนสถานตั้งแต่ช่วงปลายสมัยอนุราชบูรมาแล้ว³⁶ นอกจากนั้นการนำเอาพระสรีริก- ธาตุบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปซึ่ง เป็นอุเทสิกเจดีย์ก็ทำให้ปฏิมาสระและพระพุทธรูปเป็นธาตุ เจดีย์ด้วย หรือการจัดให้ปฏิมาสระ เป็นส่วนประกอบร่วมกับองค์เจดีย์ก็เพื่อผลอย่างเดียวกัน³⁷ ดังนั้นการที่มณฑลของสุโขทัยมีการจัดวางในผังบริเวณในลักษณะที่เป็นประธานโดยไม่มีเจดีย์หรือ มีเจดีย์อยู่ด้านหลังนั้นก็น่าจะอยู่ในกรณีเดียวกันกับปฏิมาสระของลังกาดังกล่าว

เชิงอรรถท้ายบทที่ 5

1 ยอร์ช เซเดส์, "ราชอาณาจักรแรกของไทยในพุทธศตวรรษที่ 19," ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และ ศิลปะสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526), หน้า 133.

2 ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2528), หน้า 29.

3 พริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2528), หน้า 178.

4 สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์สุโขทัย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2521), หน้า 112.

5 ดูรายละเอียดใน Roland Silva, Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka (Druk: Krips Repro Meppel, 1988), pp. 219-234.

6 Ibid., pp 255, 249.

7 Ibid., p. 256.

8 Senake Bandaranayake, Sinhalese Monastic Architecture: The Viharas of Anuradhapura (Leiden : E.J.Brill, 1974), p. 199 Note 4.

9 Ibid.

10 Silva, Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka, p.352.

11 Ibid., p.242.

12 โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, "รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีวัด

ศรีชุม ป้างประมาณ 2524", กองโบราณคดี กรมศิลปากร, หน้า 93-94. (อัคราเนหา).

¹³ Silva, Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka, p.249.

¹⁴ Ibid., p.247.

¹⁵ ม.จ. สุกัทรติศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า 29.

¹⁶ Paul Strachan, Pagan: Art and Architecture of Old Burma (Arran: Kiscadale Publications, 1989), p.106.

¹⁷ G.H. Luce, Old Burma-Early Pagan, Vol.I (New York: Artibus Asiae and the Institute of Fine Arts, New York University, 1969), pp.293-309.

¹⁸ Strachan, Pagan : Art and Architecture of Old Burma, p.108.

¹⁹ คุรายละเอียดใน Luce, Old Burma-Early Pagan, Vol.2, pp.127-149.

²⁰ Strachan, Pagan: Art and Architecture of Old Burma, p.115.

²¹ A.B. Griswold, Toward a History of Sukhodaya Art (Bangkok: Fine Art Department, 1967), pp.44-45.

²² สันติ เล็กสุขุม, วัตถุบนบันนุดค้นได้จากวัดพระพายหลวงจังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528-2529, (ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), หน้า 20-21. และ พริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือ นักศึกษา, หน้า 27.

²³ Strachan, Pagan : Art and Architecture of Old Burma, p.113.

24 คู่มือเชิงอรรถที่ 17.

25 [U Lu Pe Win], Pictorial Guide to Pagan, Reprint (Rangoon : Ministry of Culture Socialist Republic of the Union of Burma, 1975), p.47.

26 Luce, Old Burma-Early Pagan, Vol.2 , pp.2-3.

27 คู่มือละเอียดใน Ibid., pp.62-63 และ Vol.I, p.153.

28 คู่มือละเอียดใน ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, "กลุ่มพระพุทธรูปสี่อิริยาบถในศิลปะสุโขทัย : ความหมายทางพุทธศาสนาบางประการ," วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 13, ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2530) : 57-62.

29 คู่มือละเอียดใน บาลีมหาวรรค ตึกนิบาต อังคตครุณิกาย เล่มที่ 20 หน้า 233 ข้อที่ 503 อ้างใน พุทธทาสภิกขุ, พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ 11 (มูลนิธิธรรมทาน ไซยา, 2532), หน้า 372-375.

30 พระโพธิ์รังษี, เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463. พิมพ์ในงานฉลองศพเจ้าทิพเนตรอินทวโรรสสุริยวงศ์), หน้า 5.

31 Jean Bosselier, The Heritage of Thai Sculpture, Trans. James Emmons (Bangkok : Asia Books Co.Ltd.,1987), p.94. ในอรรถกถาอัฐรสาลีนี้กล่าวถึงยมกปาฏิหาริย์ว่า ปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำที่มหาไพธัลลังก์ ปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำ ณ สมาคมแห่งพระญาติ ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำ ณ ปาฏลบุตรสมาคม เป็นเช่นเดียวกันกับยมกปาฏิหาริย์ ณ โคนต้นคันทามพฤกษ์ทุกอย่าง พระพุทธโฆษาจารย์, อรรถกถาอัฐรสาลี (พระนคร : โรงพิมพ์อ่ำพลพิทยา, 2506. พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ 5 ธันวาคม 2506), หน้า 19.

32 Luce, Old Burma-Early Pagan, Vol.I, p.142.

33 H.T. Basnayake, Sri LanKan Monastic Architecture (Delhi : Sri Satguru Publication, 1986), p.64.

34 G.P.Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, Vol.II (New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1983), p.745.

35 Bandaranayake, Sinhalese Monastic Architecture, p.190.

36 Ibid.

37 Silva, Religous Architecture in Ealry and Medieval Sri Lanka, p.221.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธ์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เขียน ยิ้มศิริ, พุทธานุสรณ์. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2512.

คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัยและกำแพงเพชร. รายงานการสำรวจและ
ขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508-2512. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ครุสภา, 2512.

_____. รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณสถานเมืองเก่ากำแพงเพชรและเมือง
ศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508-2512. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2514.

โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. "รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีวัดศรีชุม ปีงบประมาณ
2524" กองโบราณคดี กรมศิลปากร 2524. (อัคราเนา)

ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. พระตำหนักรัตนบัปทีปิกา. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2530.

เซเดส, ยอร์ช. ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงศิกและศิลปะไทยสมัยสุโขทัย.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, 2526.

คำรกราชาภาพ, สมเด็จพระยา. เรื่องประติษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. พระ
นคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2503. (พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมษายน, 2503).

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. จดหมายระยะทางไปพิชฌโลก. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์พระจันทร์, 2506.

_____. สำนัสมเด็จ เล่มที่ 18. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, 2505.

โบราณคดี, กอง กรมศิลปากร. ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. กองโบราณ
คดี กรมศิลปากร, 2531.

ประเสริฐ ๓ นคร. ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ(ไม้)เค็ม. พระนคร : โรงพิมพ์ อักษรสมัย, 2514. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาย บุญเรือน ๓ นคร ตุลาคม, 2514).

————. สารัตถคดีประเสริฐ ๓ นคร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์แฉศ, 2527.

"พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ" ประชุมพงศาวดารภาค 1. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, 2499. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศรการวิจิตร พฤษภาคม, 2499).

พรพรรณ เลหาศิรินาถ . "ความสัมพันธ์ของมอญ พม่า และสุโขทัยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519.

พระครูปลัดสัมพิพัทธญาณจารย์ . คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด กิตติธรรม, 2522. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระวินัยมุนี พฤษภาคม, 2522).

พระญาติไทย . ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.

พระบาลี สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม 33.

พระพุทธรักษาจารย์ . อรรถกถาอัฐรสาลีณี. พระนคร : โรงพิมพ์อำพลพิทยา, 2506. (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ 5 ธันวาคม, 2506).

พระพุทธรูปงามและพระพุทธรูปงาม. ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดชสนิทวงศ์ ธันวาคม, 2518).

พระโพธิ์รังษี. เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463. (พิมพ์ในงานปลงศพเจ้าทิพเนตรอินทวโรรสสุริยวงศ์, 2463).

พระรัตนปัญญาเถระ . ชินกาลมาลีปกรณ์ . แปลโดย แสงมนวิฑูร , ร.ต.ท. พิมพ์ครั้งที่ 4 .
ม.ป.ท. , 2517. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร
เปรียญ เมษายน , 2517).

พิริยะ ไกรฤกษ์ . ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา . กรุงเทพฯ : อมรินทร์
การพิมพ์ , 2528.

———— . "ศิลปะแห่งแดนเนรมิต ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ.1750 - 1900". วารสารเมือง
โบราณ ปีที่ 12 , ฉบับที่ 1 (มกราคม - มีนาคม 2529) : 23 - 49.

พุทธทาสภิกขุ . พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ . พิมพ์ครั้งที่ 11 . มูลนิธิธรรมทานไชยา , 2532.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ . เที่ยวเมืองพระร่วง . พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์ไทยเชชม , 2520. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.ชัง สนิทวงศ์
พฤศจิกายน , 2520).

รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505. (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) กุมภาพันธ์,
2505).

ศิลปากร, กรม. คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503. พระนคร : ห้างหุ้นส่วน
จำกัดศิวพร, 2507.

———— . จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย พุทธศักราช 2526).

———— . ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาพระ
สุเมรุ, 2515. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์คุณ เมษายน 2515).

ศรีศักร วัลโภดม. เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, 2532.

สงวน รอดบุญ. พุทธศิลป์สุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2521.

สันติ เล็กสุขุม. "ลวดลายบางชนิดในสมัยอยุธยาตอนกลางและอยุธยาตอนปลาย". วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2522) : 98-118.

———. วัตถุบุ๋นปั้นขูดค้นได้จากวัดพระพายหลวงจังหวัดสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 2528-2529. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลป คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530. (อัคราเนา)

สินชัย กระบวนเสง. "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย." ใน สุโขทัย, หน้า 1-113. กรุงเทพฯ : เพชรบุรีการพิมพ์, 2523. (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการพิมพ์เผยแพร่ในงานถวายผ้ากฐินพระราชทาน ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชชนาลัย พุศิจกายน 2523).

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. เทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย. พระนคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2509.

———. ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528.

———. ศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2521. (จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการเผยแพร่วัฒนธรรมของ UNESCO).

สุริยวดี สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. "กลุ่มพระพุทธรูปสี่อริยาบถในศิลปะสุโขทัย : ความหมายทางพระพุทธรูปศาสนาบางประการ". วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 13, ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2530) : 57-62.

———. "ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะหม้อแบบพุททามกับศิลปะอยุธยาตอนต้น : องค์ประกอบของเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมบางประเภท". วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาคปลาย (ประจำปีการศึกษา 2529) : 68-101.

สำนักงานรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5. นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515.

หอพระสมุดวชิรญาณ. จารึกกัลยาณี. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา ต.จ. พ.ศ. 2468).

ภาษาต่างประเทศ

Aeharya, Prasama Kumer. An Encyclopaedia of Hindu Architecture: Manasara Series, Volume VII. 2nded. NewDelhi : Oriental Books

Reprint Corporation, 1979.

Anathalwar, M.A., and Rea, Alexander. Indian Architecture Vol. I Architectonic. 2nded. Delhi : Indian Book Gallery, 1980.

Bandaranayake, Senake. Sinhalese Monatic Architecture: The Viharas of Anuradhapura. Leiden : E.J. Brill, 1974.

Basnayake , H.T. SriLankan Monastic Architecture. Delhi : Sri Satguru Publications, 1986.

Boisselier , Jean. The Heritage of Thai Sculpture. Trnslated by James Emmons. Bangkok : Asia books Co.,Ltd., 1987.

Brown , Percy. Indian Architectute : Buddhist and Hindu Periods. 5thed. Bombay : D.B. Taraporevala Sond & Co. Private Ltd., 1965.

Coedes , George. The Indianized States of Southeast Asia. Translated by Susan Brown Cowing. Honolulu : The University Press of Hawii, 1968.

Fournereau, Lueien. "Le Siam ancien." 2 Vols. Annales du Musee Guimet, Vol. XXVII and Vol. XXXI (Part 2). Paris : Ernest Leroux, 1895, 1908.

Gosling , Elizabeth M.B. "The History of Sukhothai as a Ceremorial Center : A Study of Early Siamese Architecture and Society". Ph.D. Dissertation. University of Michigan, 1983.

Griswold , A.B. Towards a History of Sukhodaya Art. Bangkok : Fine Art Department , 1967.

———. Wat Pra Yun Reconsidered. Bangkok : Prachandra Printing Press, 1975.

Griswold , A.B., and Na Nagara , Prasert. "A Declaration of Independence And Its Consequences : Epigraphic and Historical Studies No. 1". The Journal of the Siam Society Vol. LVI Part 2 (July 1969) : 207-249.

———. "The Pact Between Sukhodaya and Nan : Epigraphic and Historical Studies No. 3". The Journal of the Siam Society Vol. LVII Part 1 (January 1969) : 57-107.

———. "King Lodaiya of Sukhodaya and His Contemporaries : Epigraphic and Historical Studies No. 10". The Journal of the Siam Society Vol. 60 Part 1 (January 1972) : 21-152.

———. "the Epigraphy of Mahadharamaraja I of Sukhodaya : Epigraphic and Historical Studies No. 11 Part 1". The Journal of the Siam Society Vol. 61 Part 1 (January 1973) : 73-182.

———. "The Epigraphy of Mahadharamaraja I of Sukhodaya : Epigraphic and Historical Studies No. 11 Part II". The Journal of the Siam Society Vol. 61 Part 2 (July 1973) : 91-128.

———. "Inscription 9 : Epigraphic and Historical Studies No. 12". The Journal of the Siam Society Vol. 62 Part 1 (January 1974) : 89-122.

Hall , D.G.E. Burma. 3rded. London : Hutchinson University Library ,
1960.

Havell, E.B. The Ancient and Medieval Architecture of India. New Delhi
S.Chand & Co (Pvt) Ltd., 1972.

Htin Aung , Maung. A History of Burma. New York : Columbia University
Press , 1967.

Luce , G.H. Old Burma-Early Pagan. 3 Vols. NewYork : Artibus Asiae
and the Institute of Fine Arts, NewYork University, 1969.

Malalasekera, G.P. Dictionary of Pali Proper Names. 2 Vols. New Delhi
: Oriental Books Reprint Corporation, 1983.

[Pe Win, Lu] Pictorial Guide to Pagan. Reprint. Rangoon : Ministry
of Culture Socialist Republic of Union of Burma, 1975.

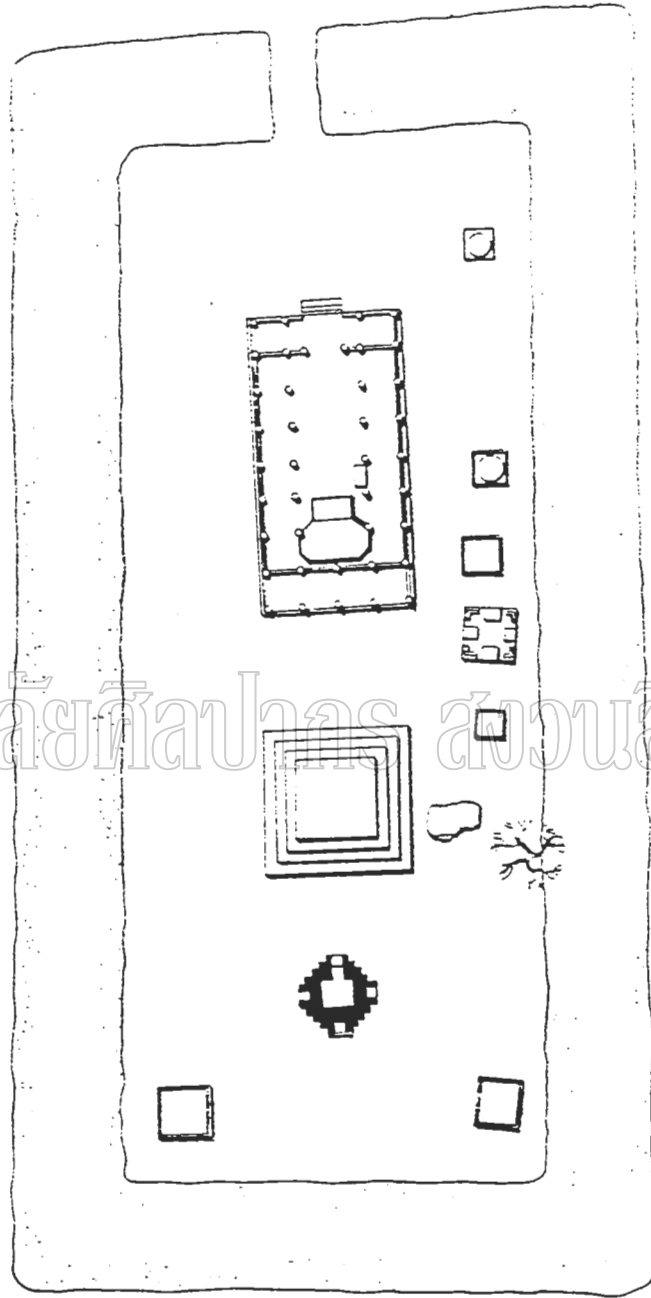
Silva, Roland. Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka.
Druk : Krips Repro Meppel, 1988.

Sirisena, W.M. Sri Lanka and South-East Asia. Leiden : E.J. Brill, 1978.

Strachan, Paul. Pagan : Art and Architecture of Old Burma. Arran :
Kiscadale Publications, 1989.

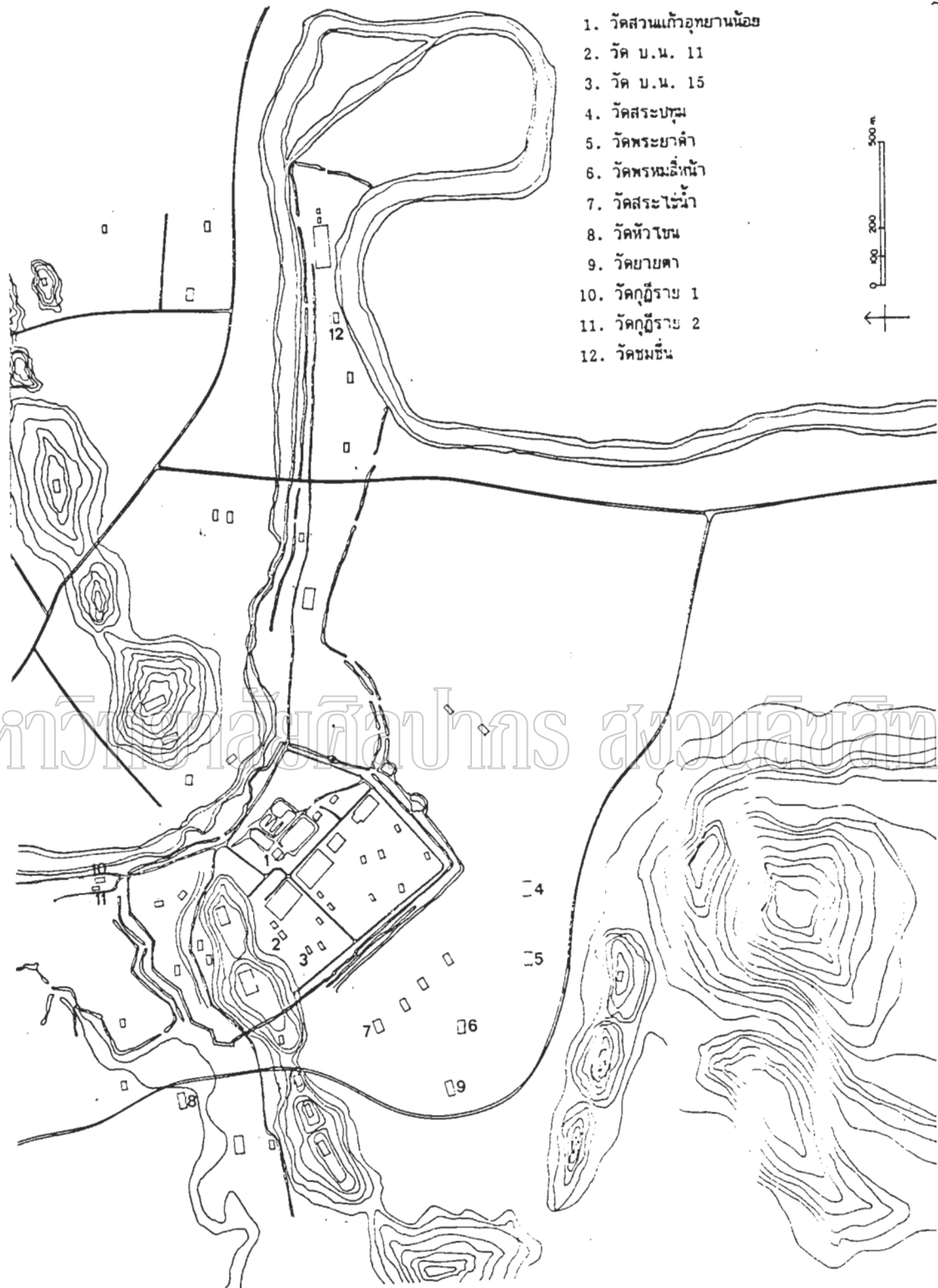
Stratton, Carol., and McNair Scott, Miriam. The Art of Sukhothai
Thailand's Golden Age. Kualalumpur : Oxford University Press, 1981.

Williams, Monier. A Sanskrit-English Dictionary. Delhi : Motilal
Banarsidass, 1976.

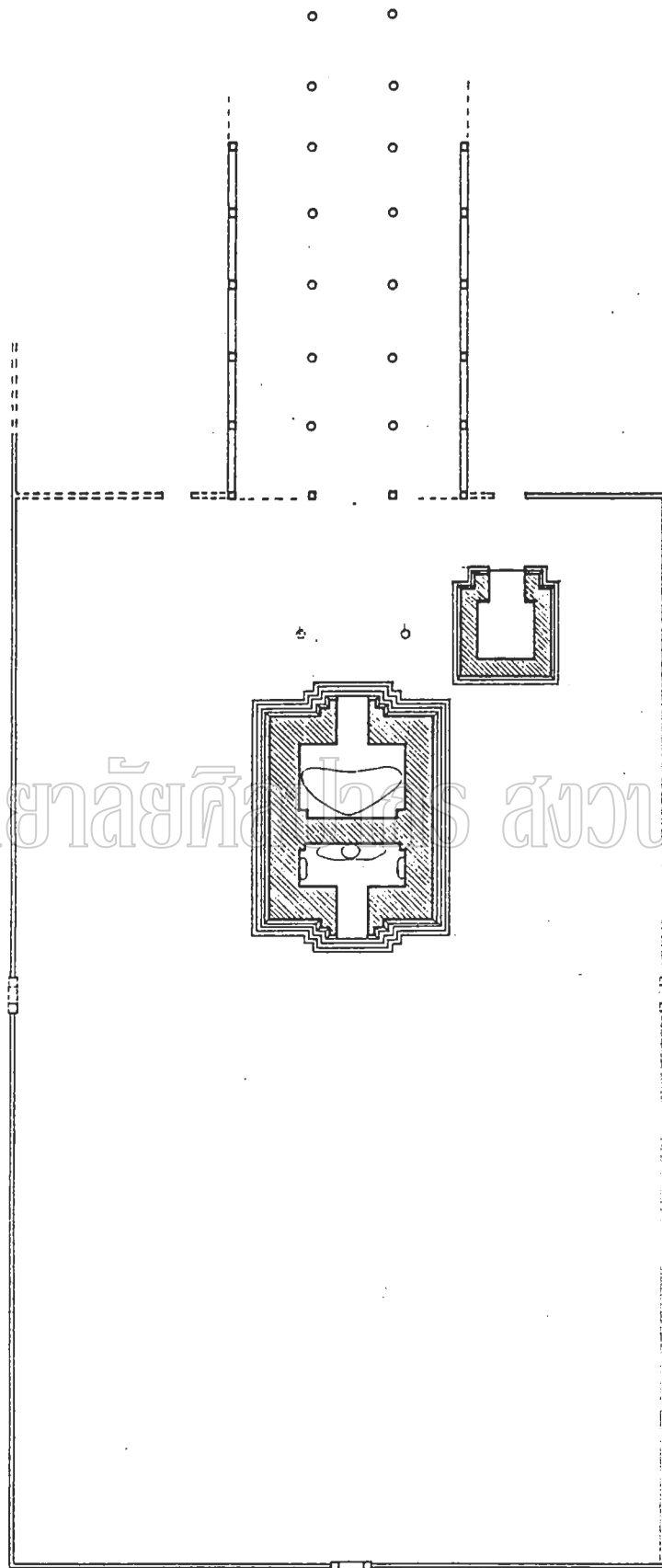
ผังบริเวณที่ 1 : ผังบริเวณวัดอโศการาม สุโขทัย

ที่มา : กองโบราณคดี, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย,
กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2531, หน้า 178.

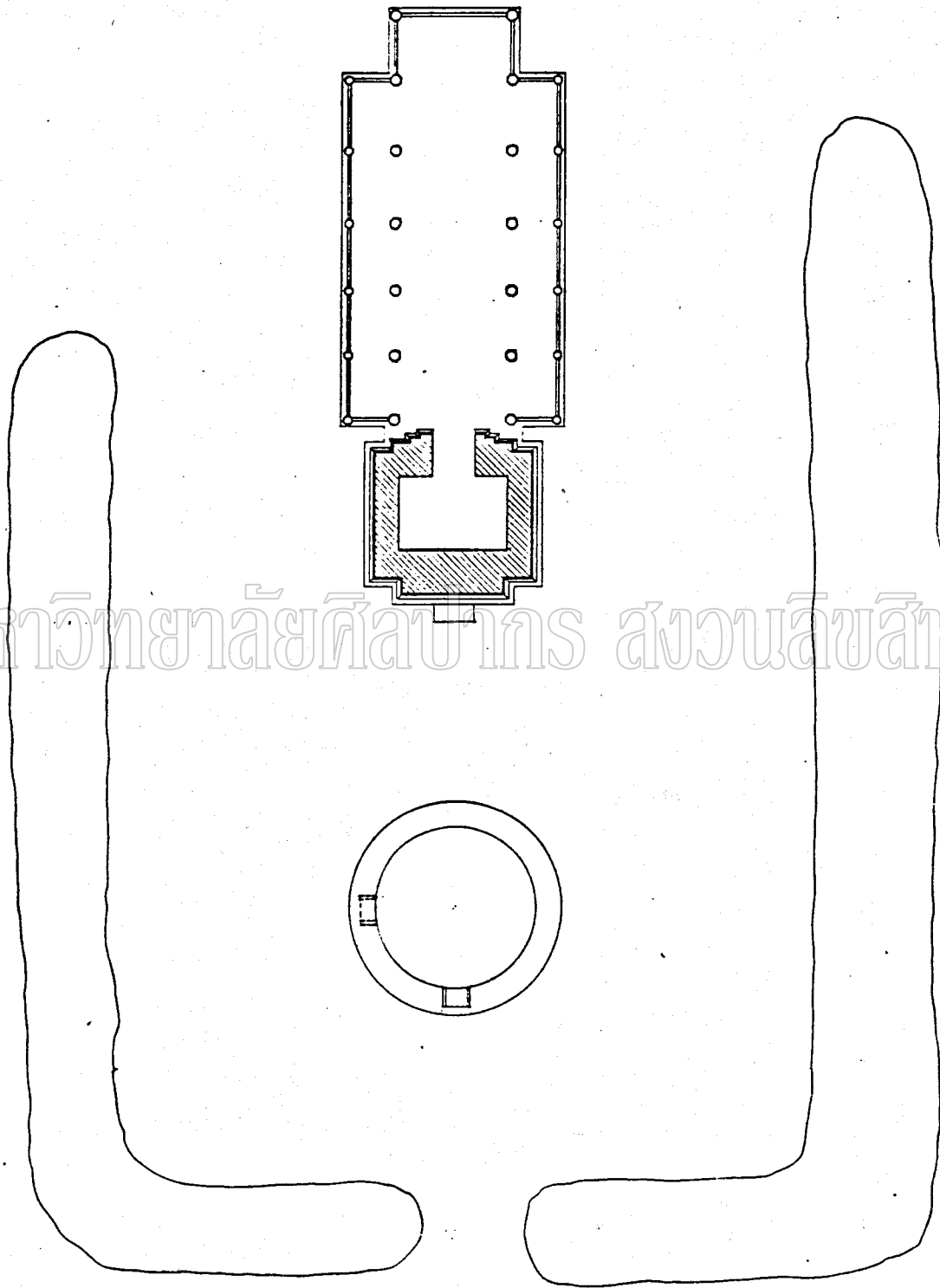
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ผังบริเวณที่ 2 : ผังเมืองศรีราชาชนาลัยและตำแหน่งข้อมูลการศึกษา

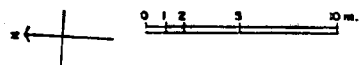
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงวนลิขสิทธิ์

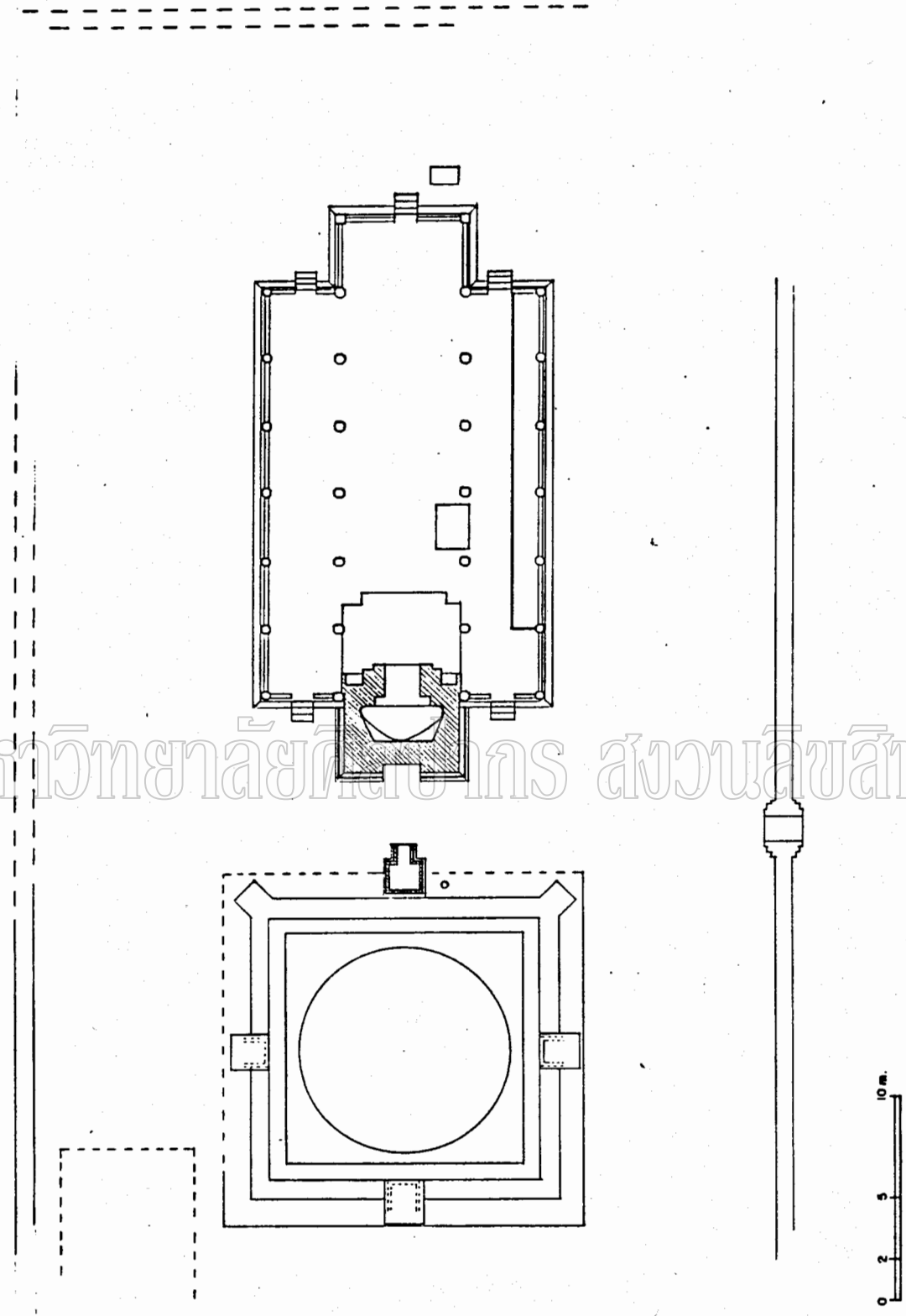
ผังบริเวณที่ 3 : ผังบริเวณวัดสระปทุม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

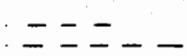
ผังบริเวณที่ 4 : ผังบริเวณวัดพระยาคำ

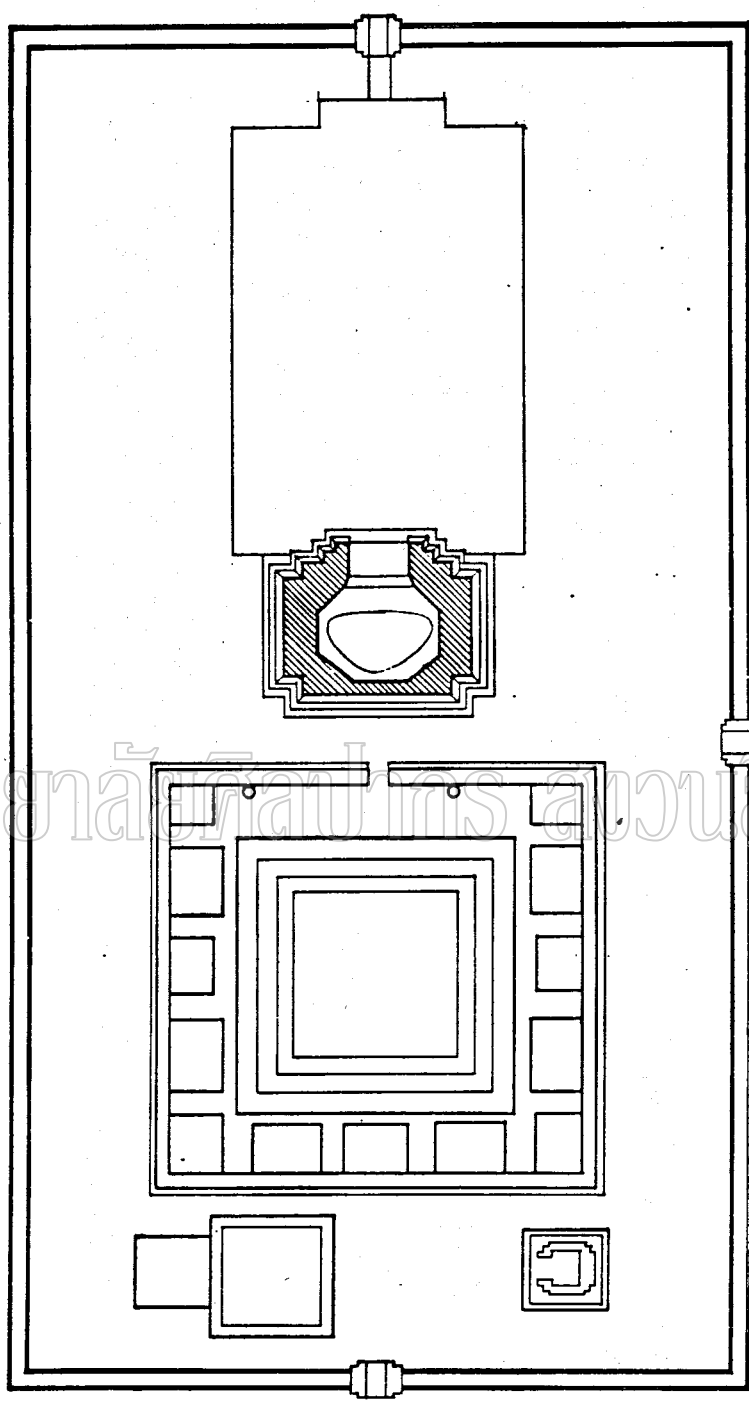

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

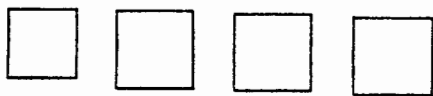
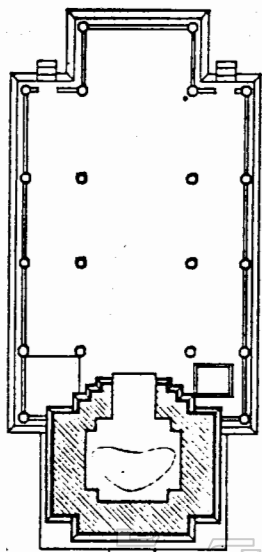
ผังบริเวณที่ 5 : ผังบริเวณวัดชมชื่น

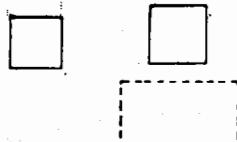
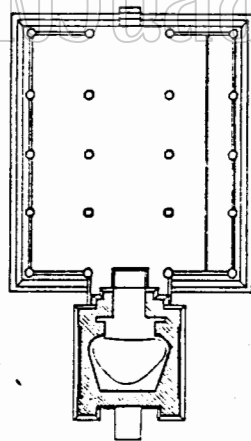

มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยสัตวศาสตร์

ผังบริเวณที่ 6 : ผังบริเวณวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

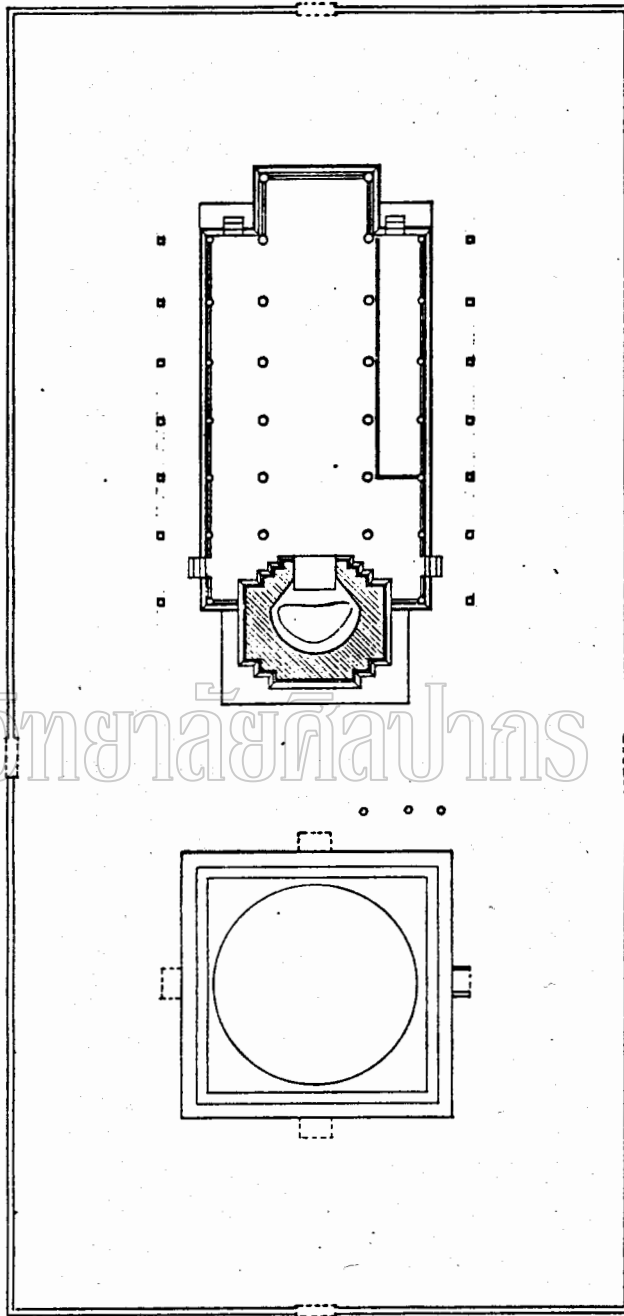
วัดกุฎีราย 1

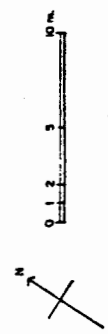
วัดกุฎีราย 2

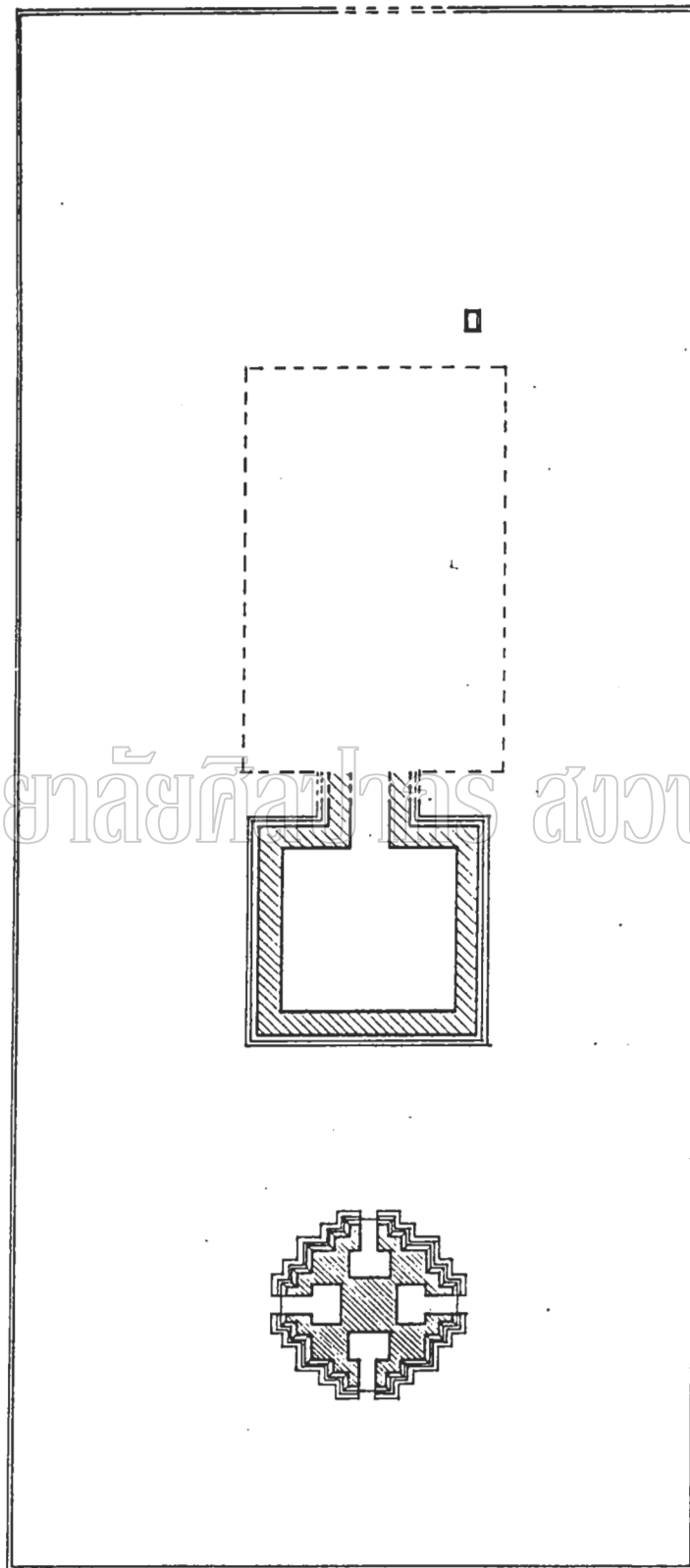
ผังบริเวณที่ 7 : ผังบริเวณวัดกุฎีราย

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

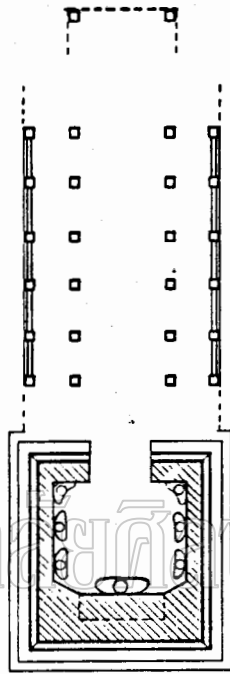

ผังบริเวณที่ 8 : ผังบริเวณวัดสระไ้่น้ำ

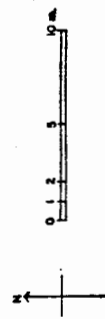
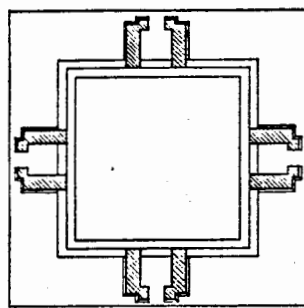

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

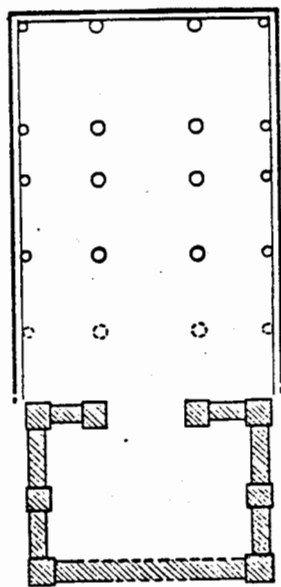
ผังบริเวณที่ 9 : ผังบริเวณวัดพรหมสี่หน้า

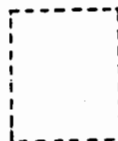
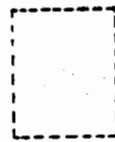
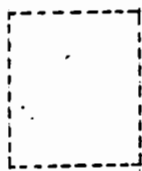
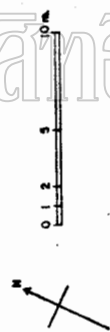
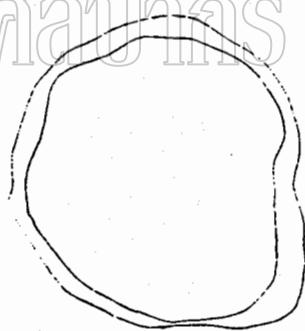
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

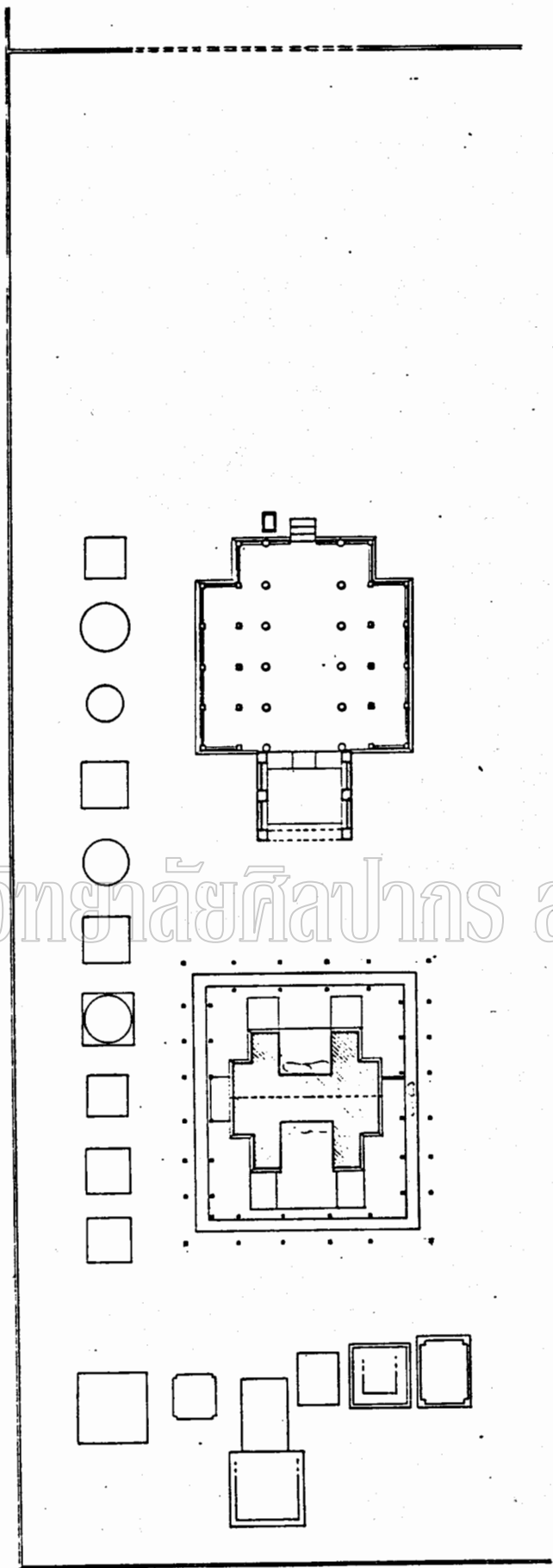
ผังบริเวณที่ 10 : ผังบริเวณวัดหัวโขน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

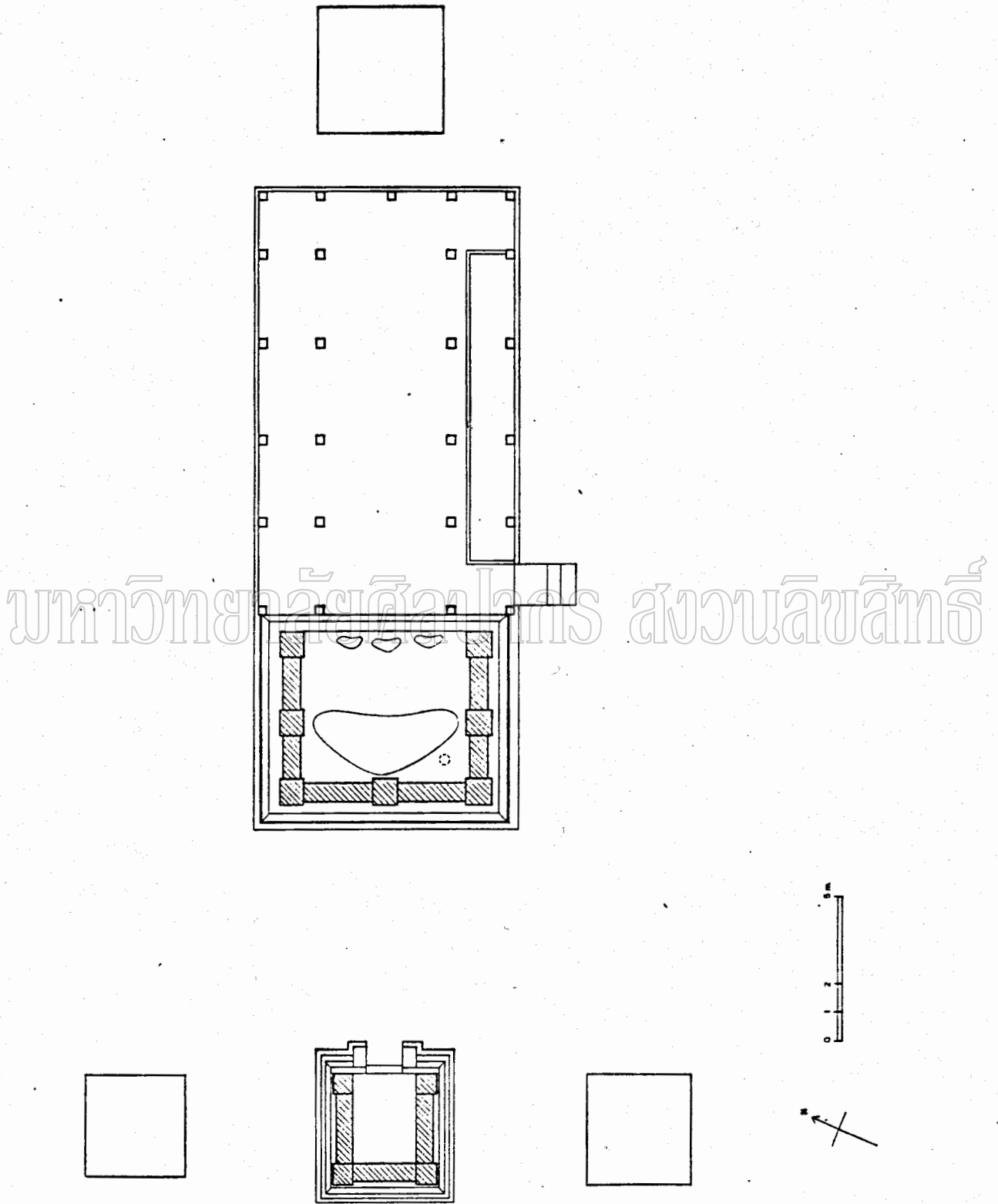

ผังบริเวณที่ 11 : ผังบริเวณวัดยายตา

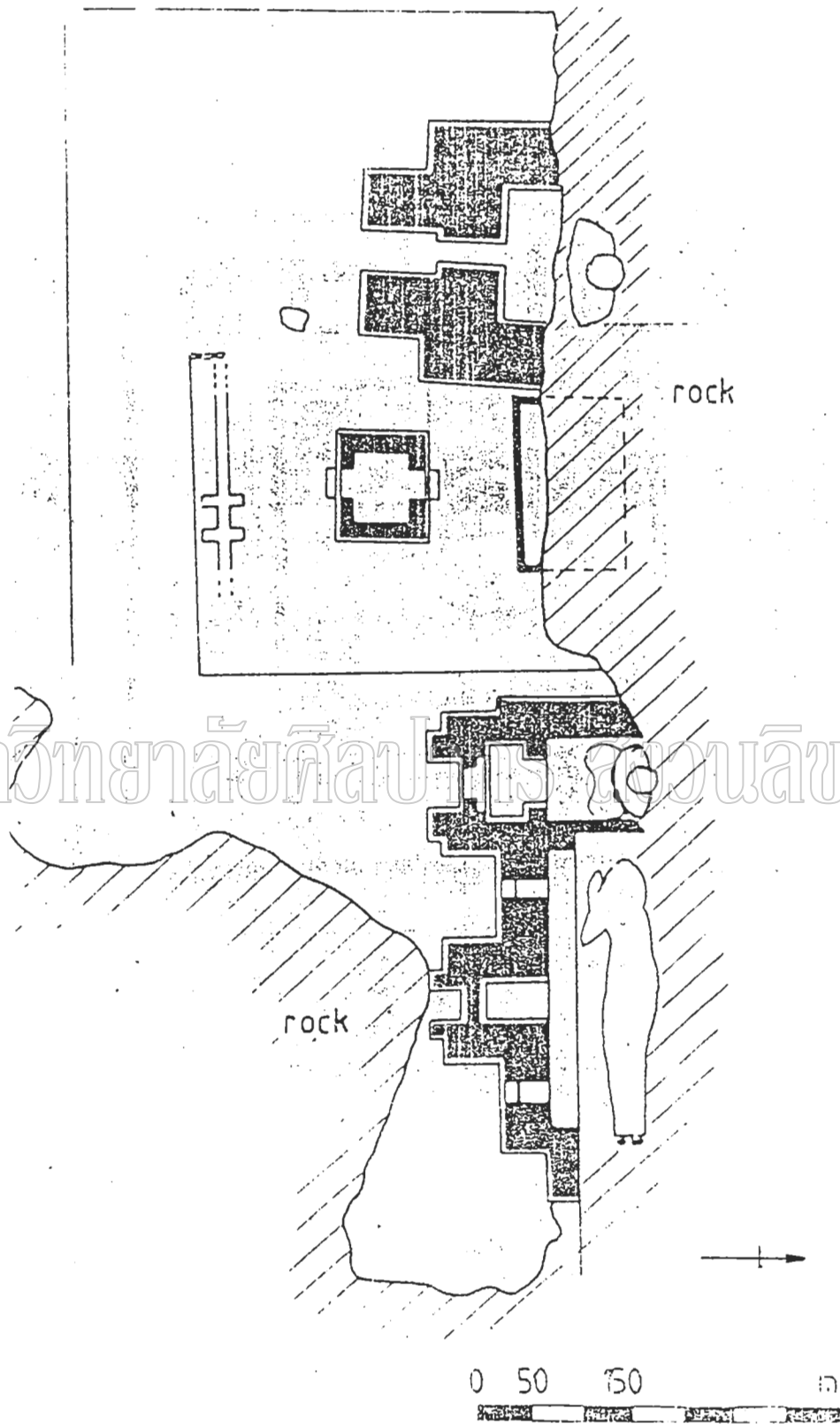

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ผังบริเวณที่ 12 : ผังบริเวณวัด บ.น.11

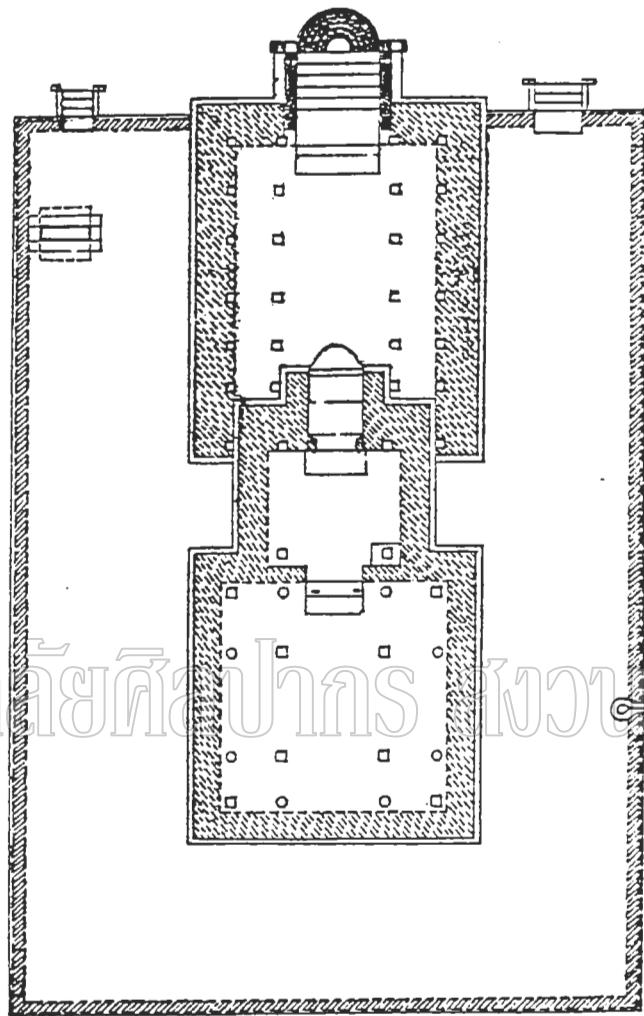

ผังบริเวณที่ 13 : ผังบริเวณวัด บ.น.15

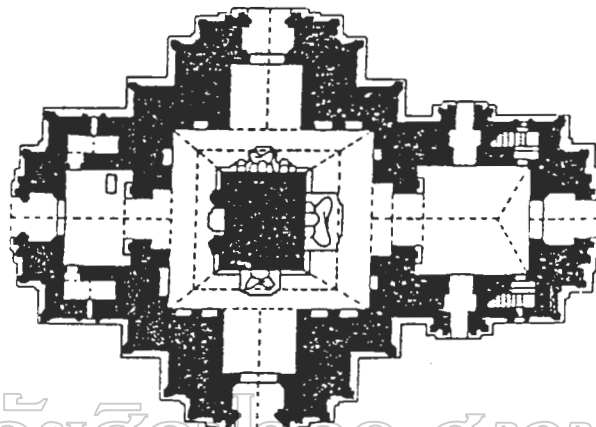
ผังบริเวณที่ 14 : ผังบริเวณ Galvihara เมืองโบลอนนาลูวะ ลังกา

ที่มา : H.T. Basnayake, SriLankan Monastic Architecture, Delhi :
SriSatguru Publications, 1986, Fig.5.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาศิลปและโบราณคดี

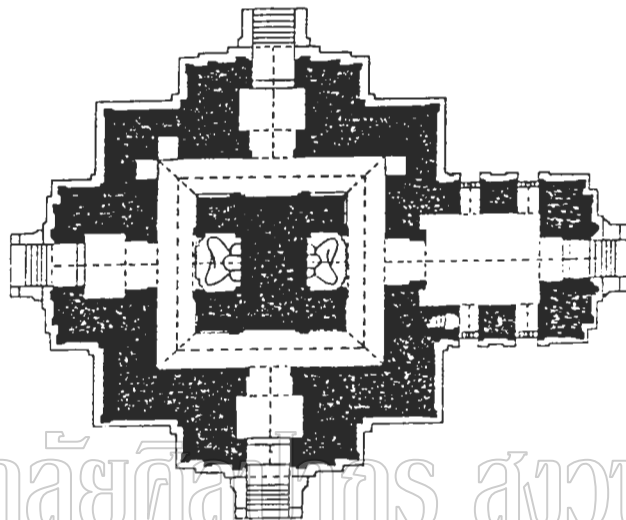
ผังบริเวณที่ 15 : ผังบริเวณ Trident Temple ภูปาราม เมืองอนูราธปุระ
ที่มา : Senake Bandaranayake, Sinhalese Monastic Architecture :
The Viharas of Anuradhapura, Leiden : E.J. Brill, 1974,
Fig 72.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวลีขสิทธิ์

ผังบริเวณที่ 16 : ผังบริเวณ Myinkaba Kubyauk-nge เมืองพุกาม

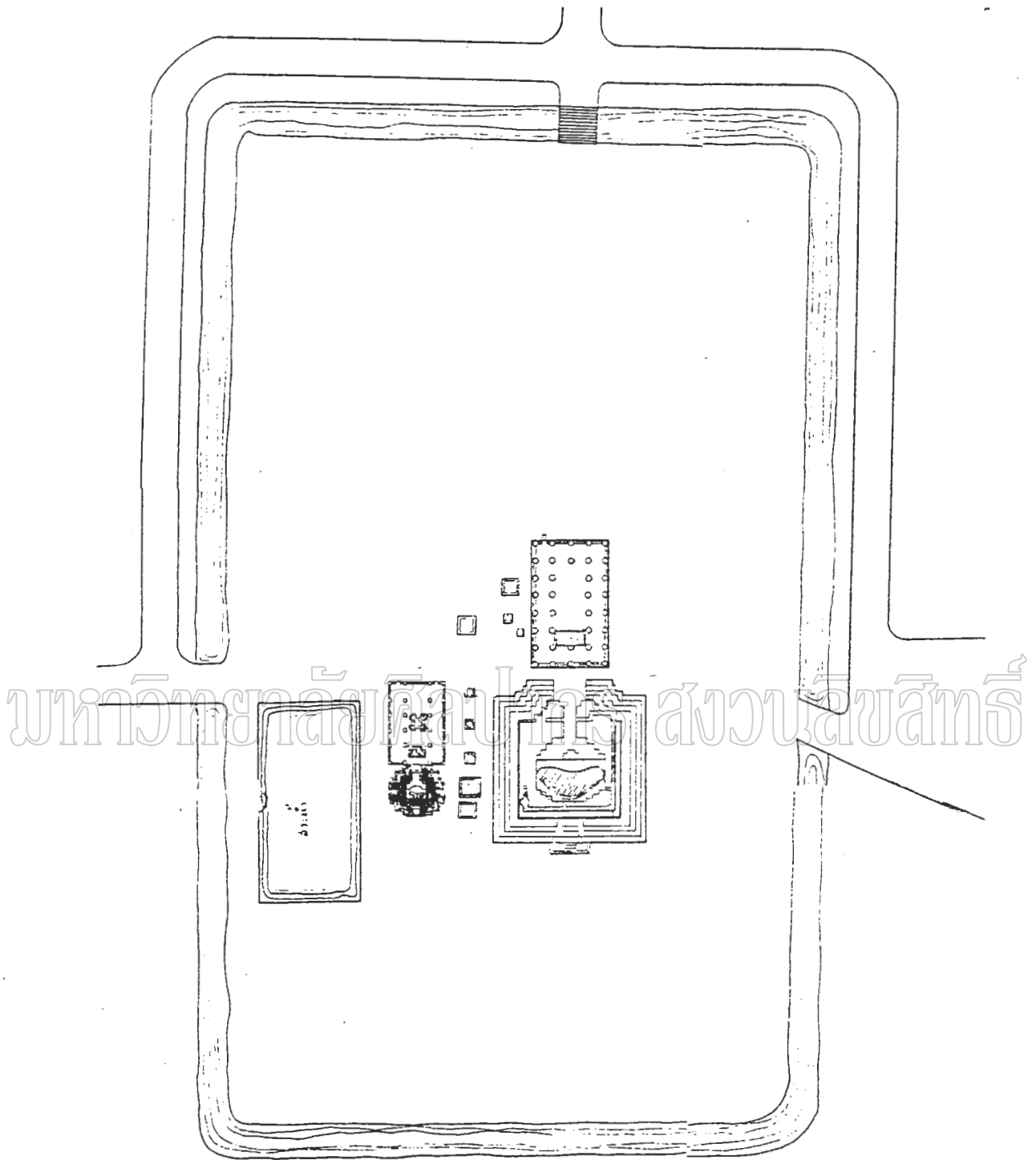
ที่มา : Paul Strachan, Pagan : Art and Architecture of Old Burma,
Arran : Kiscadale Publication, 1989. Fig 19.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ผังบริเวณที่ 17 : ผังบริเวณ Kyasin เมืองพุกาม

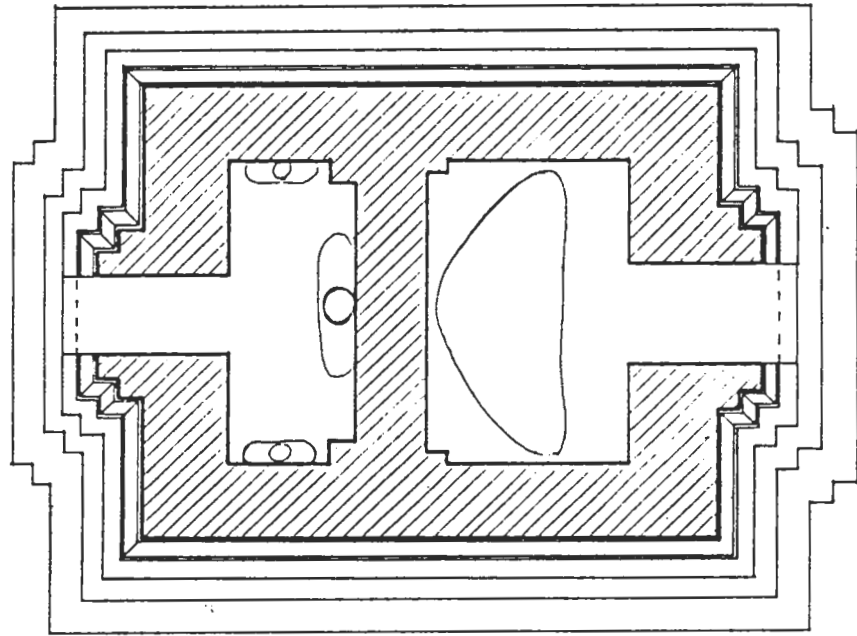
ที่มา : Paul Strachan, Pagan : Art and Architecture of Old Burma,
Arran : Kiscadale Publication, 1989. Fig 16.

ผังบริเวณที่ 18 : ผังบริเวณวัดศรีชุม สุโขทัย

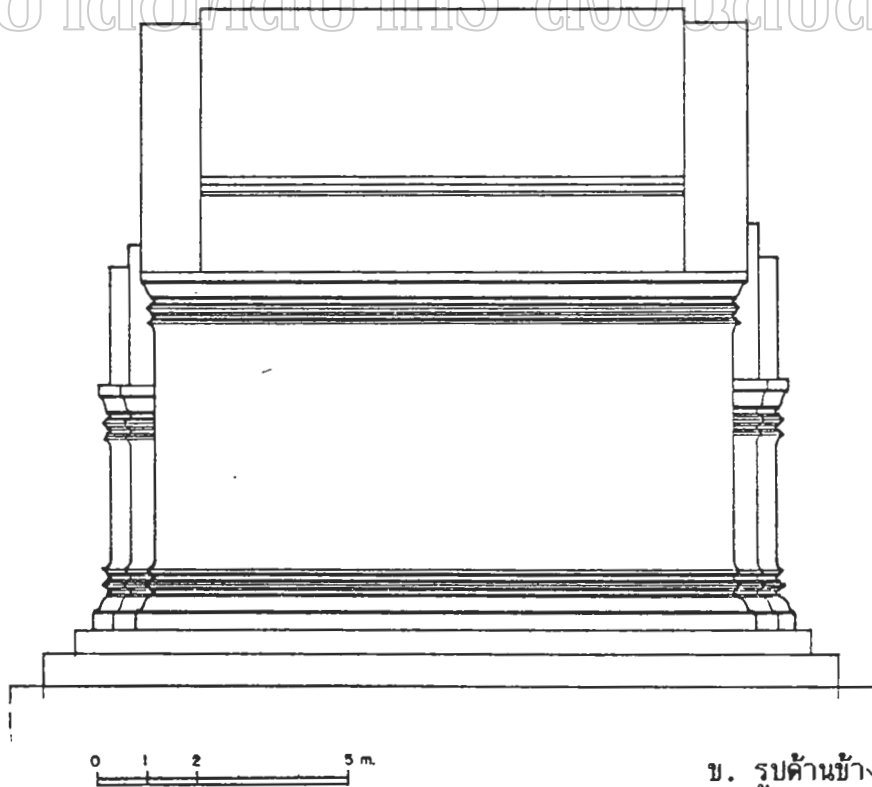
ที่มา : สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5. นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี :

โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515.

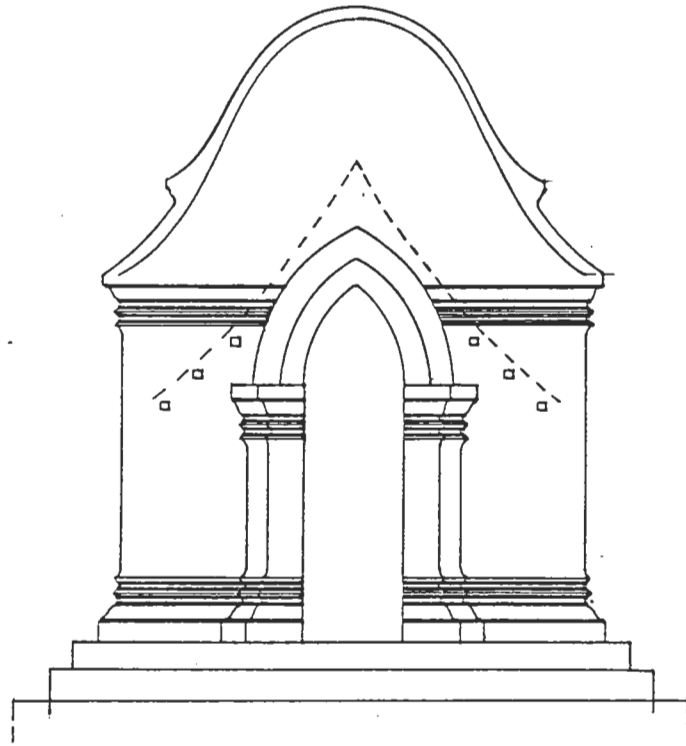
ก. ผังพื้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวิจัยศิลปกรรม

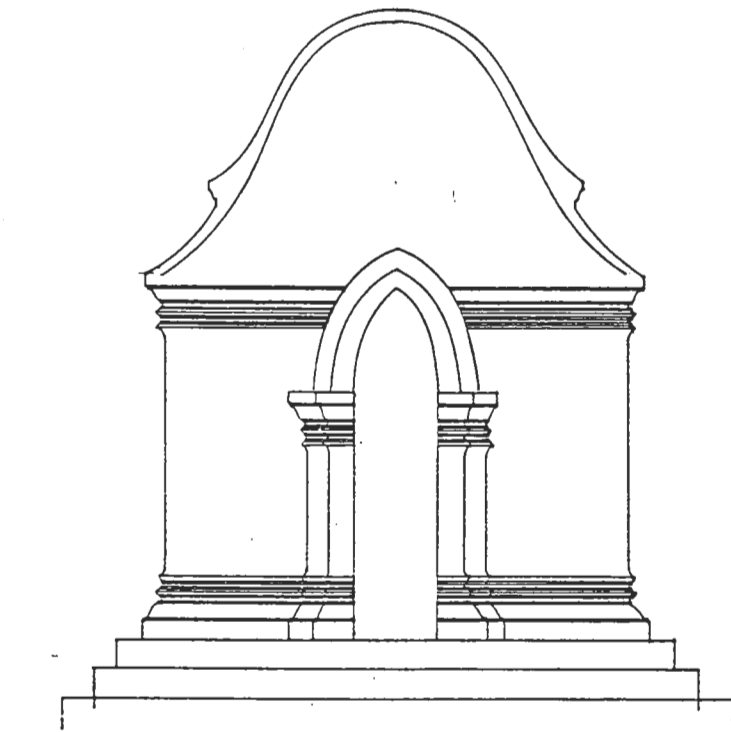
ข. รูปด้านข้าง

ภาพลายเส้นที่ 1 : มณฑปวัดสระปทุม

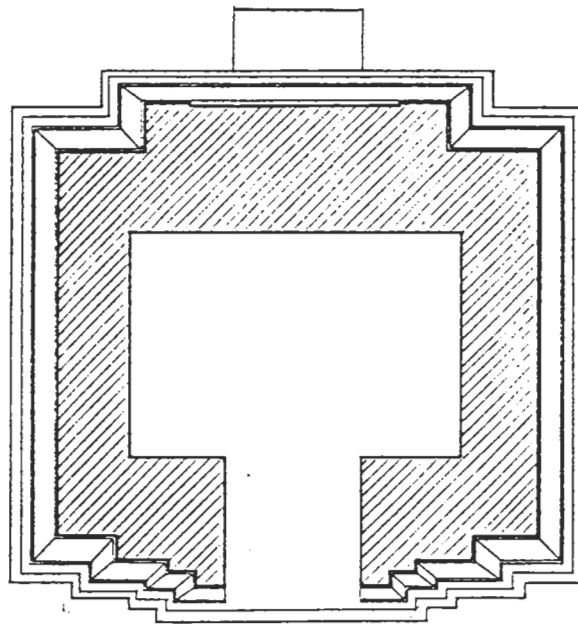
ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

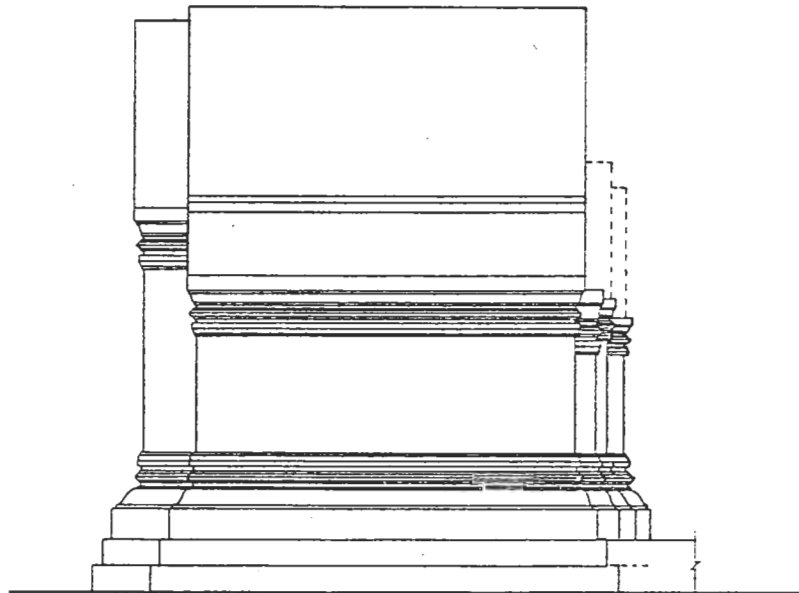
ข. รูปด้านหลัง

ภาพลายเส้นที่ 2 : มณฑปวัดสระปทุม

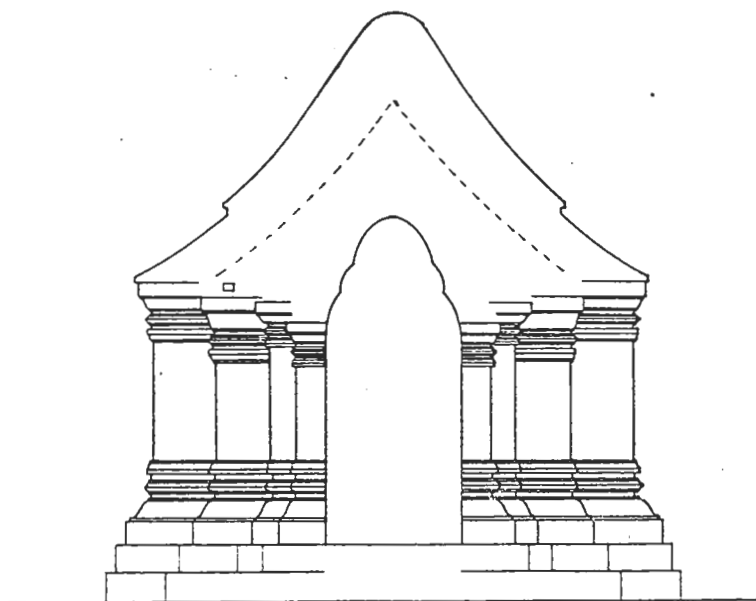
ก. ผังพื้น

มหาวิฑฒยาลัยศิลาปากกร สงวนลิขสิทธิ์

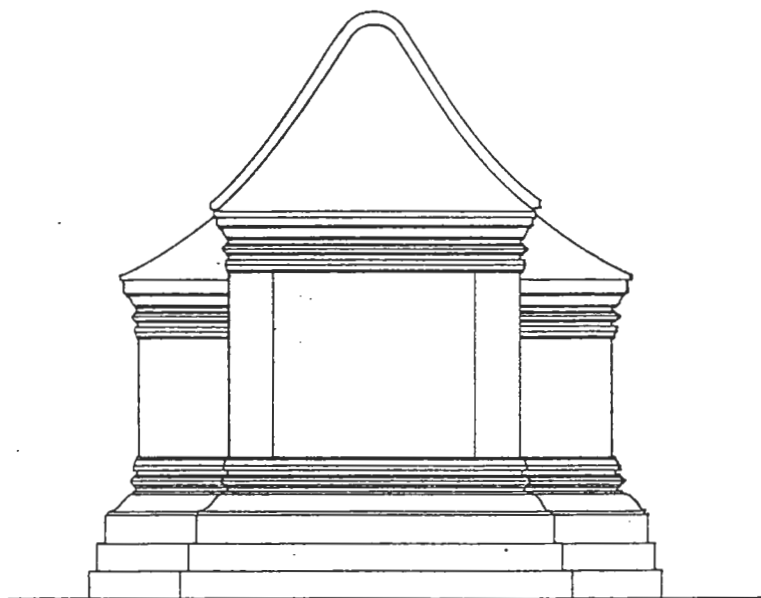
ข. รูปด้านข้าง

ภพลายเส้นที่ 3 : มณฑปวัดพระยาคำ

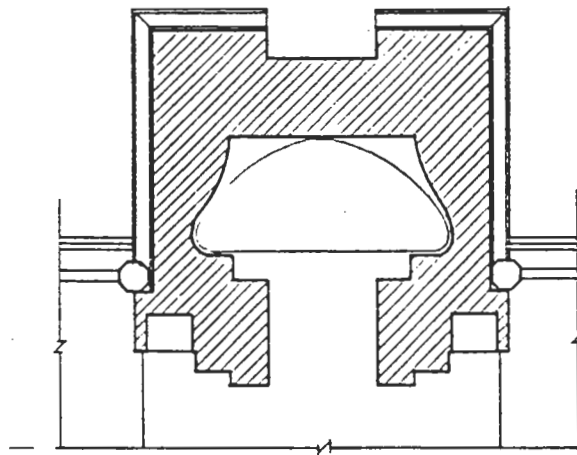
ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

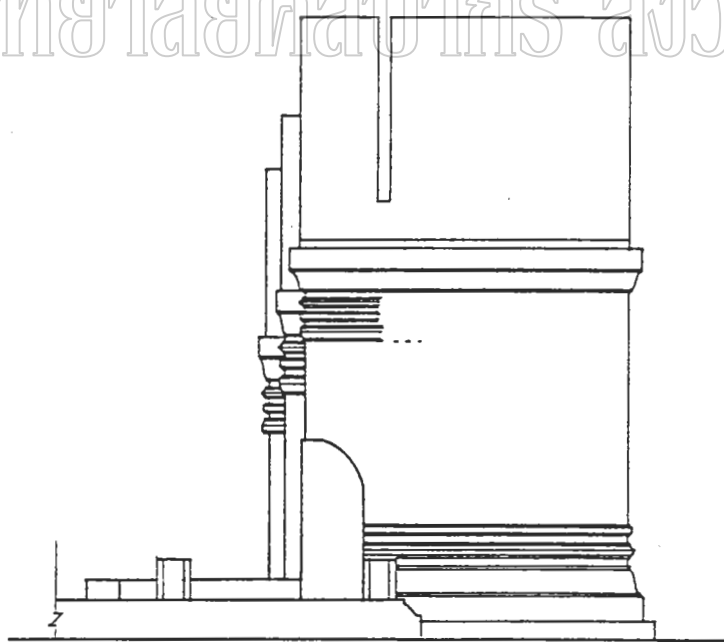
ข. รูปด้านหลัง

ภาพถ่ายเส้นที่ 4 : มณฑปวัดพระยาคำ

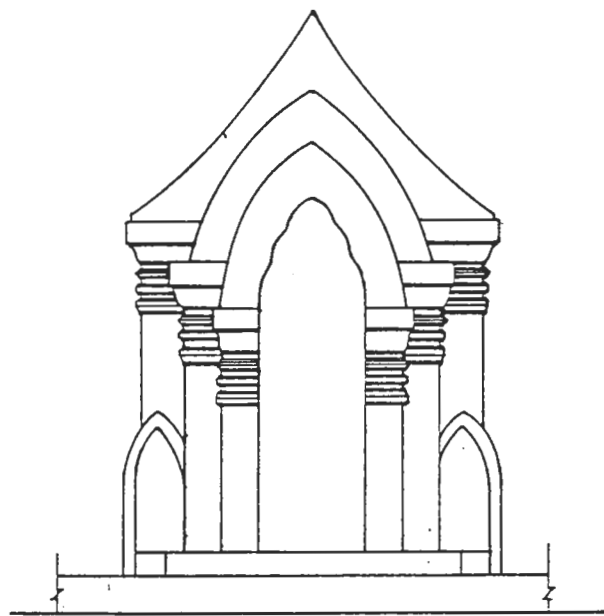
ก. ผังพื้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

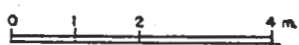
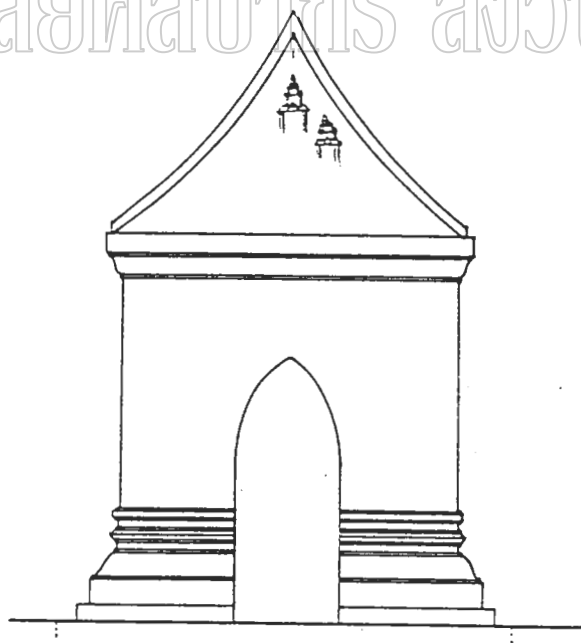
ข. รูปด้านข้าง

ภาพลายเส้นที่ 5 : มณฑปวัดชมชื่น

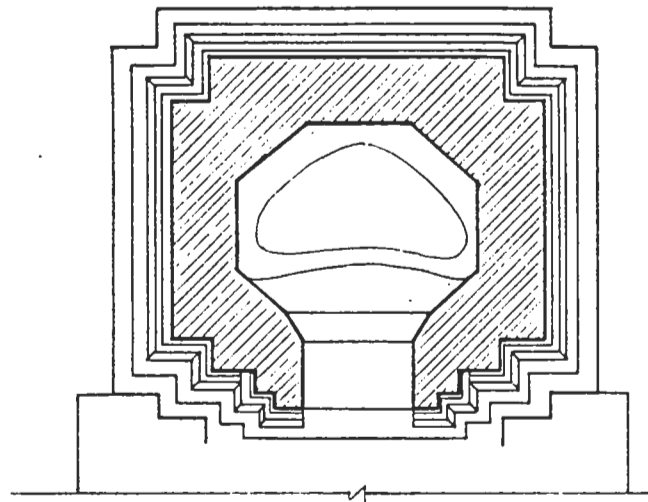
ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

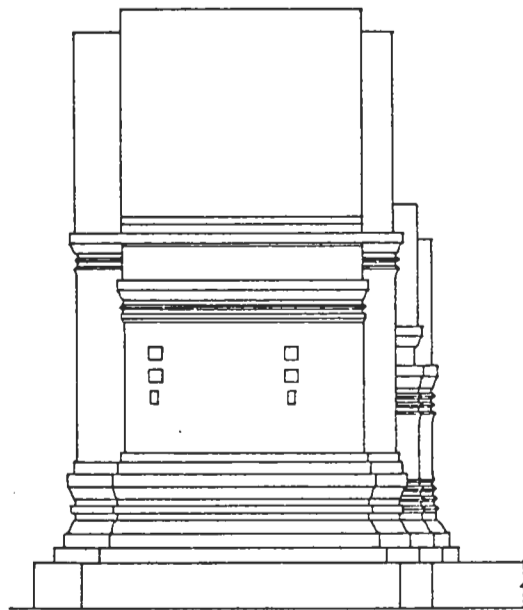
ข. รูปด้านหลัง

ภาพลายเส้นที่ 6 : มณฑปวัดชมชื่น

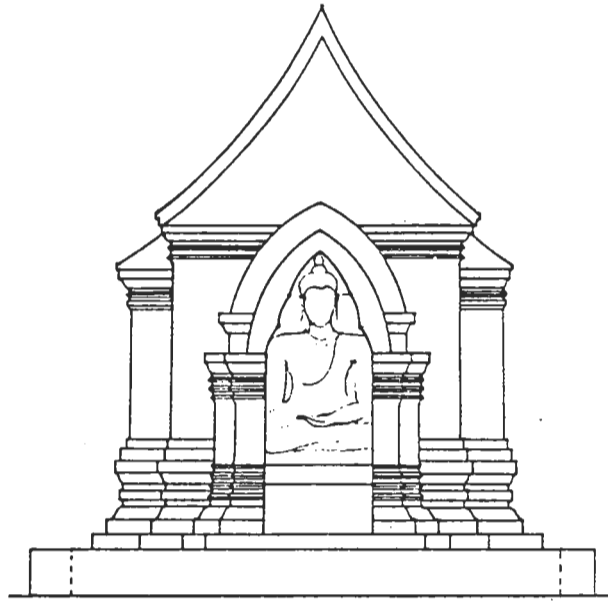
ก. ผังพื้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

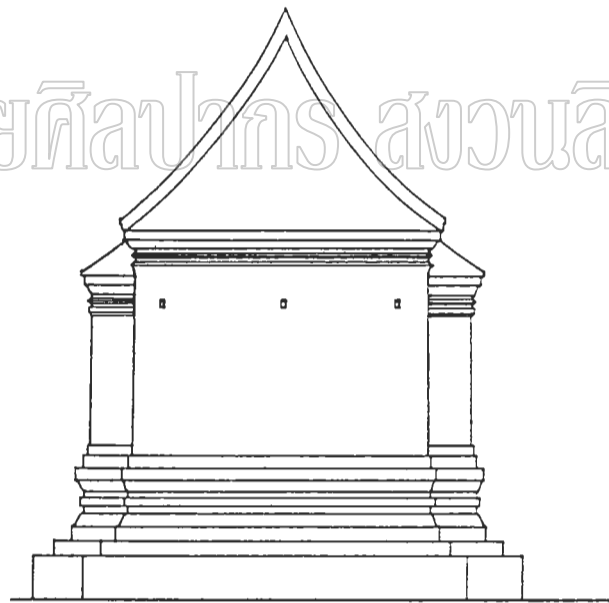
ข. รูปด้านข้าง

ภาพลายเส้นที่ 7 : มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

ก. รูปด้านหน้า

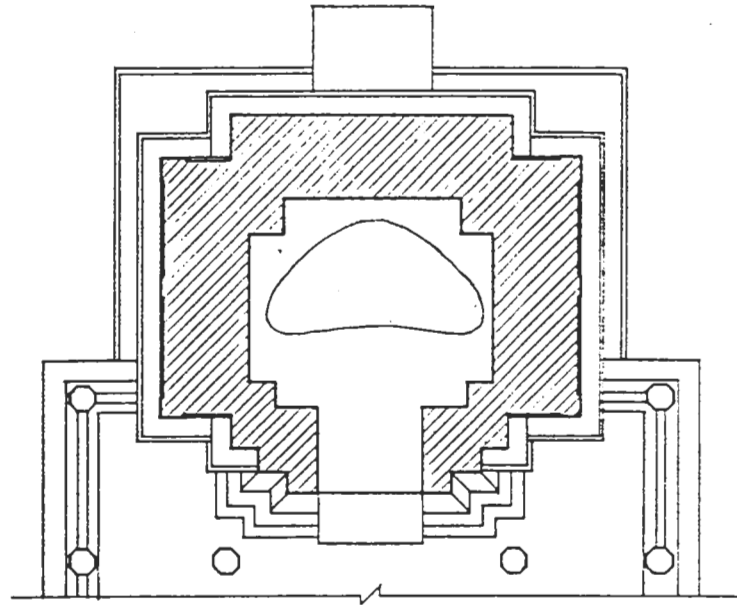
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ข. รูปด้านหลัง

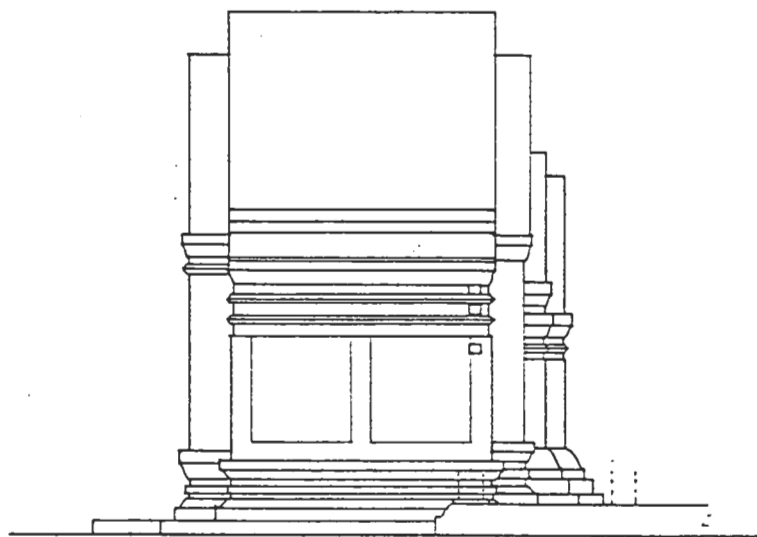

ภาพลายเส้นที่ 8 : มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

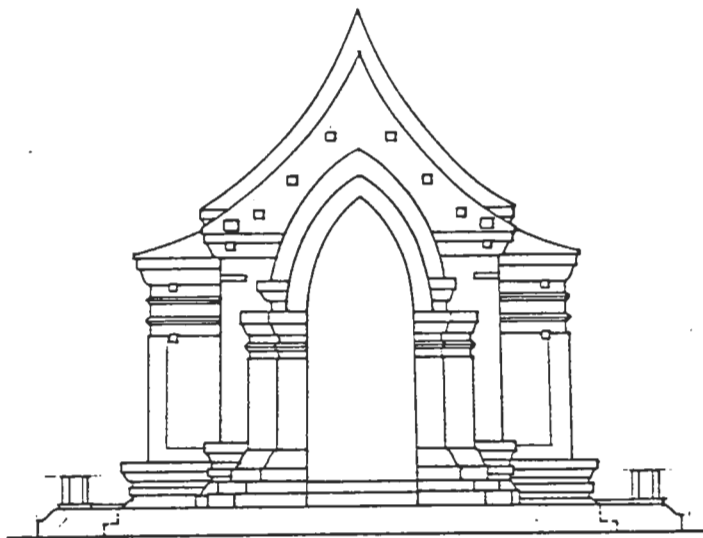
ก. ผังพื้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

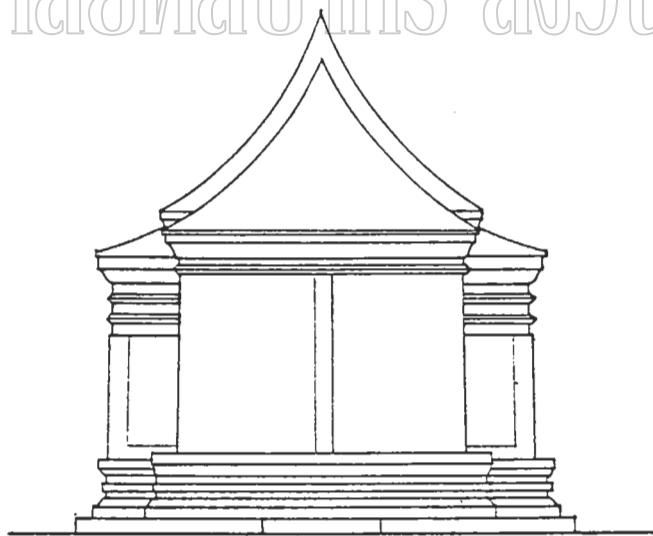
ข. รูปด้านข้าง

ภาพลายเส้นที่ 9 : มณฑปวัดกุฎีราย 1

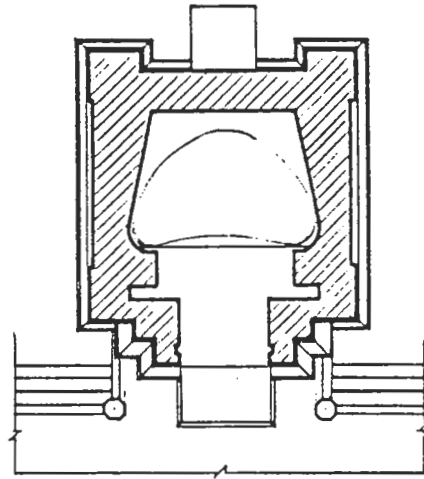
ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

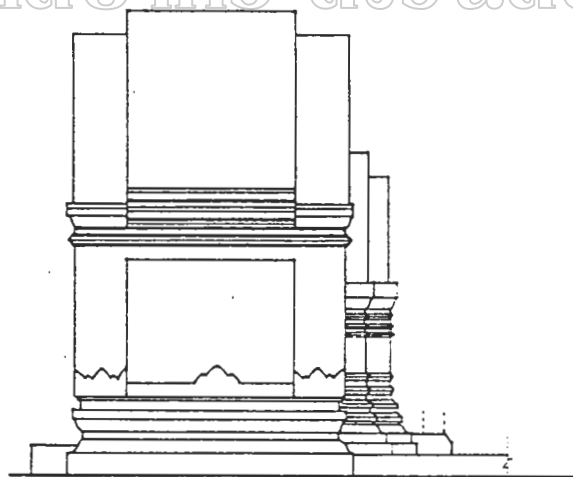
ข. รูปด้านหลัง

ภาพถ่ายเส้นที่ 10 : มณฑปวัดกุฎีราย 1

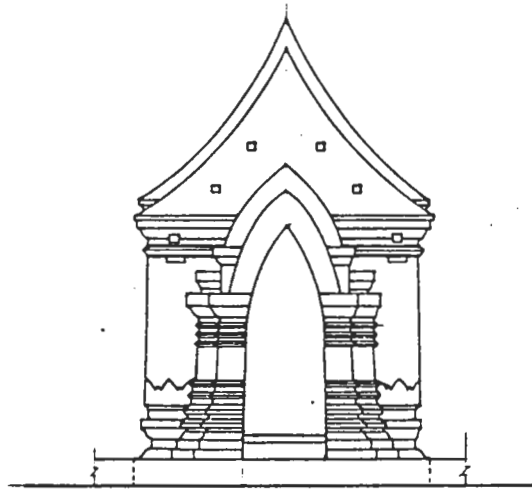

ก. ผังพื้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

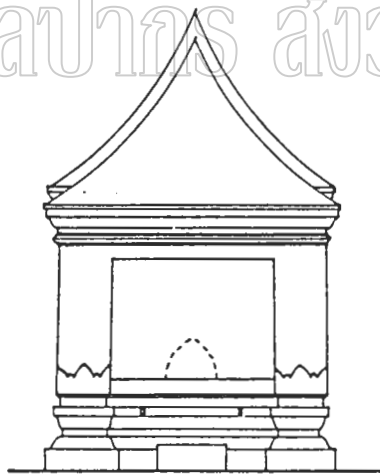

ข. รูปด้านข้าง

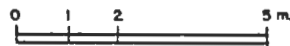

ก. รูปด้านหน้า

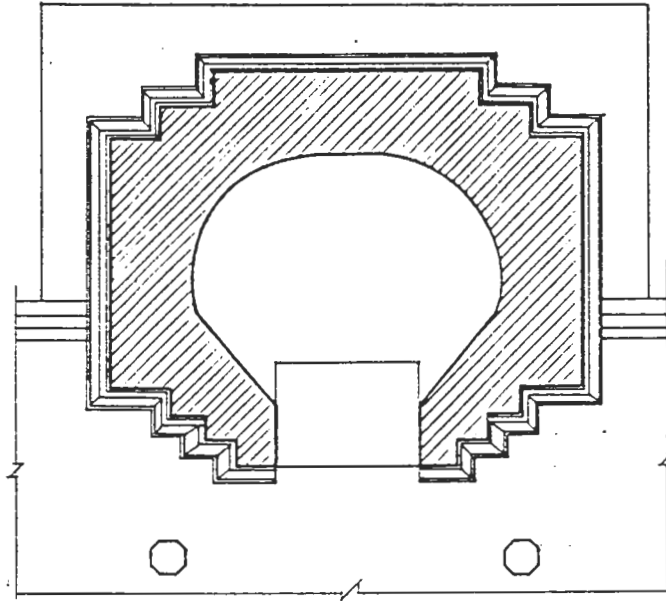
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ข. รูปด้านหลัง

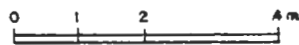
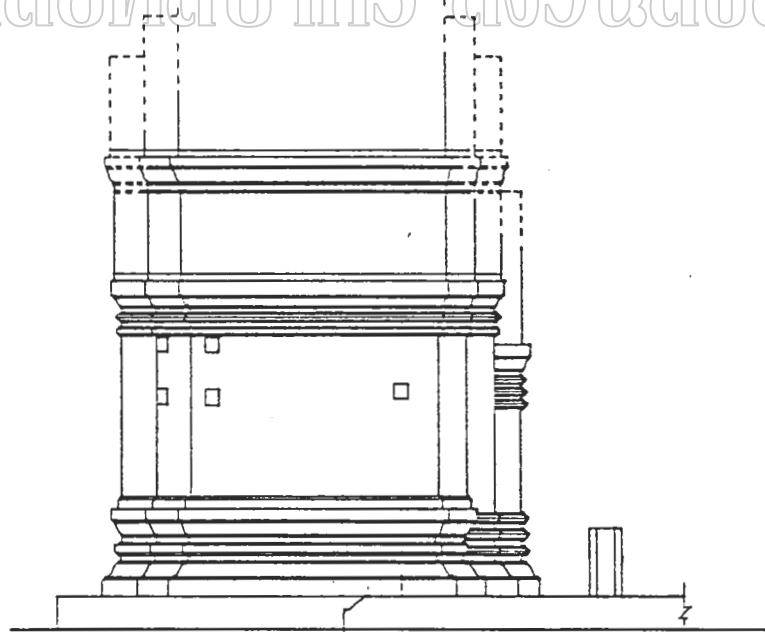

ภาพลายเส้นที่ 12 : มณฑปวัดกุฎีราย 2

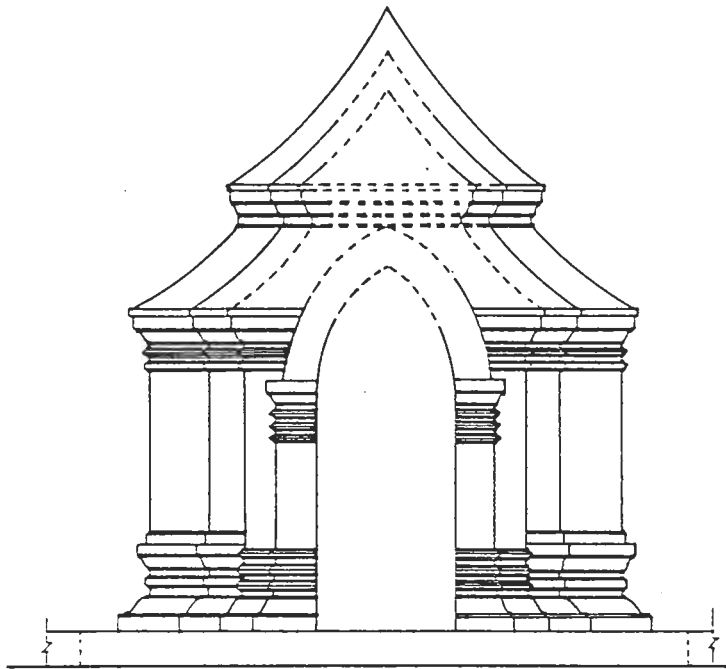
ก. ผังพื้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

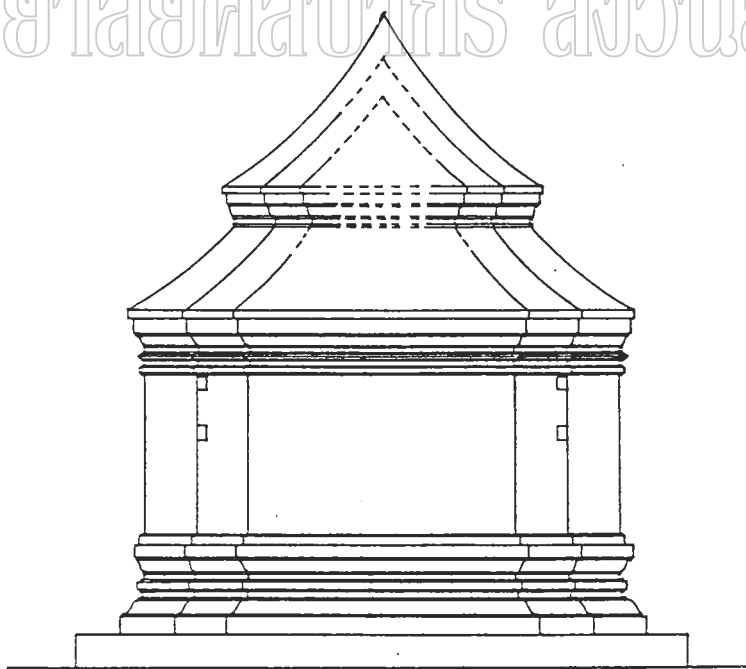
ข. รูปด้านข้าง

ภาพลายเส้นที่ 13 : มณฑปวัดสระไข่น้ำ

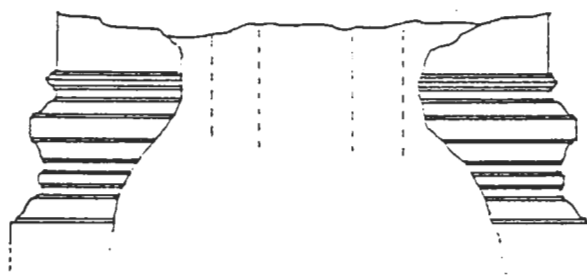
ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

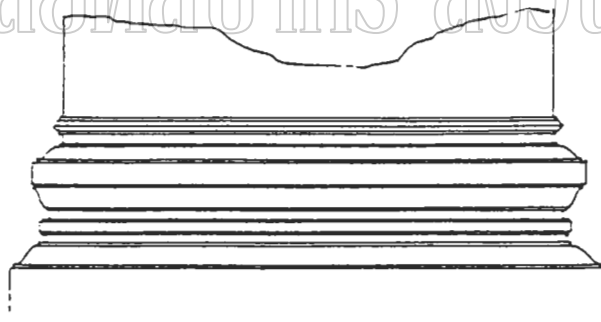
ข. รูปด้านหลัง

ภาพลายเส้นที่ 14 : มณฑปวัดสระไข่น้ำ

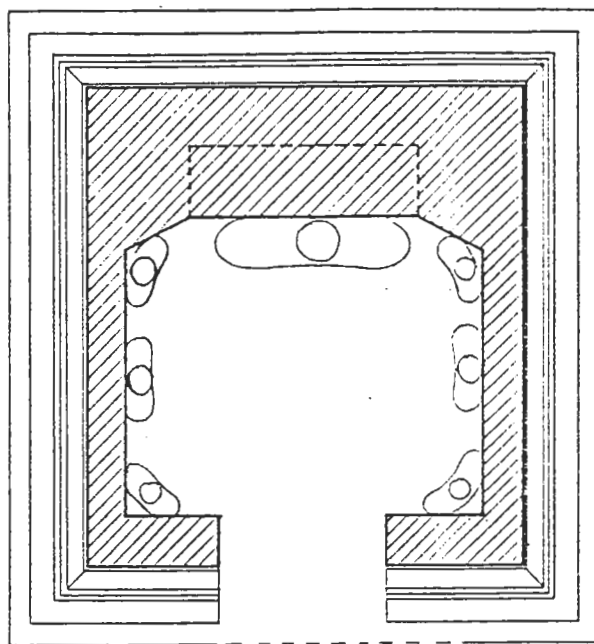
ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

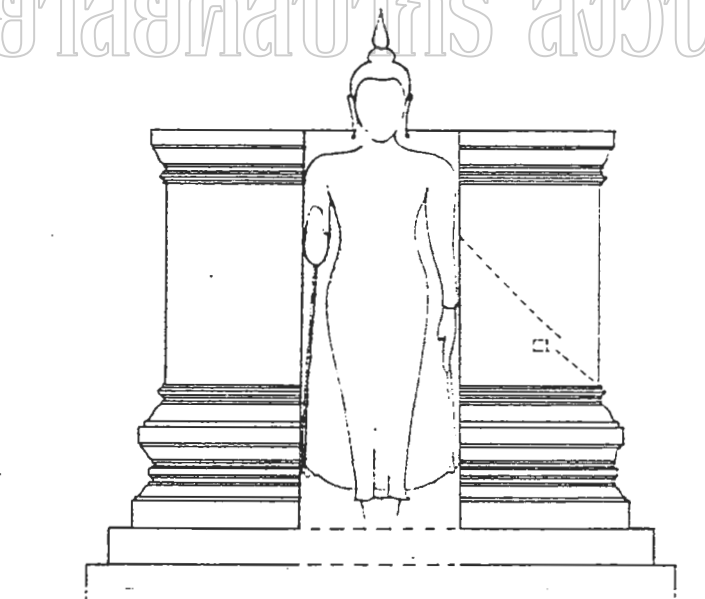
ข. รูปด้านหลัง

ภาพถ่ายเส้นที่ 15 : มณฑปวัดพรหมสี่หน้า

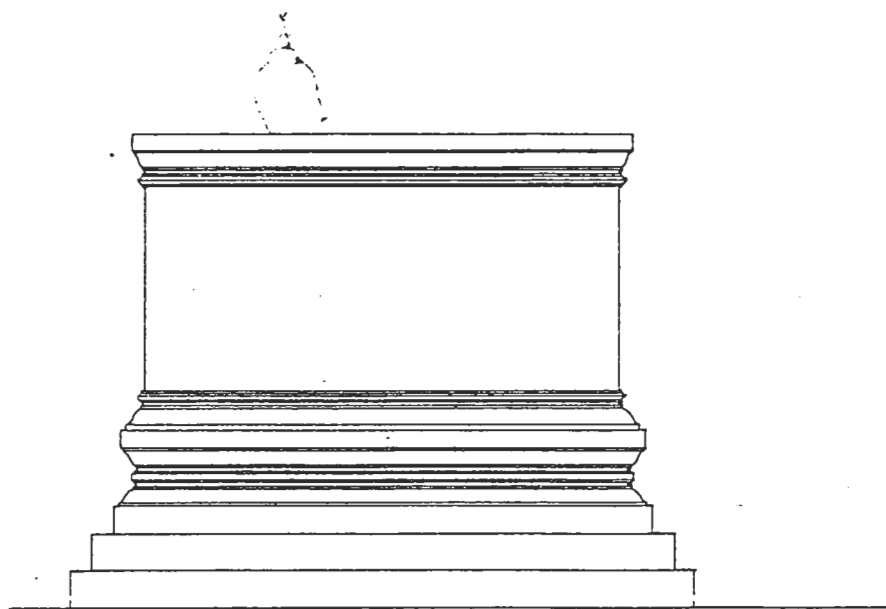

ก. ผังพื้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

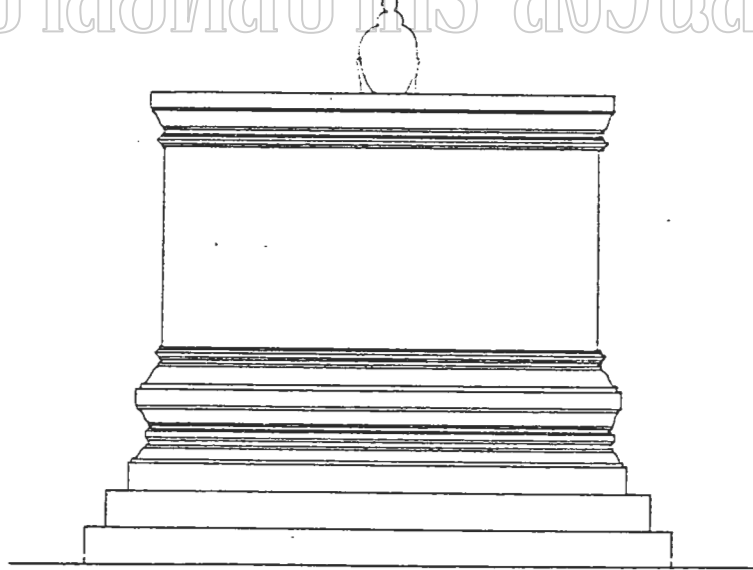

ข. รูปด้านหน้า

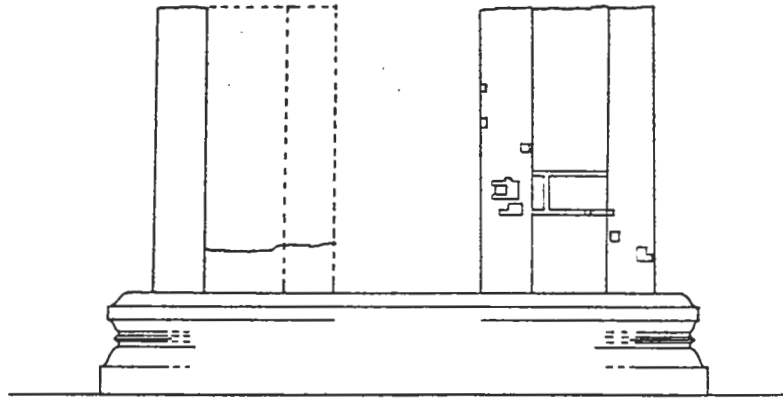

ก. รูปด้านข้าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

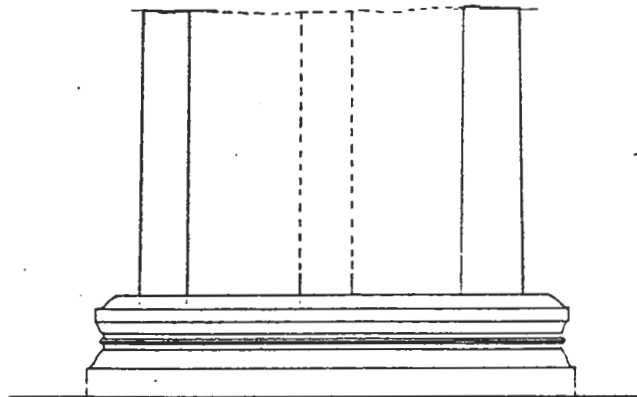

ข. รูปด้านหลัง

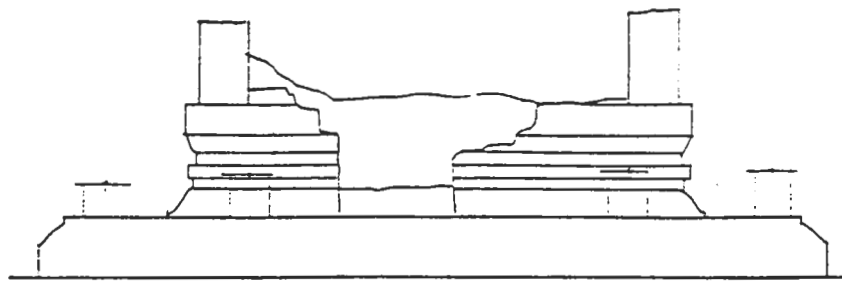

ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

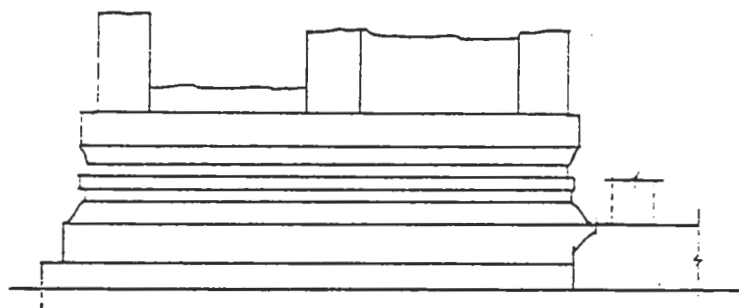

ข. รูปด้านข้าง

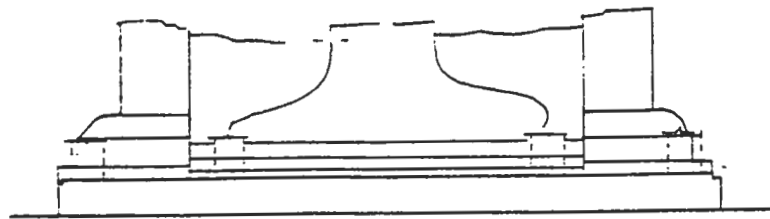

ก. รูปด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

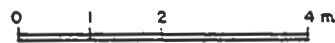
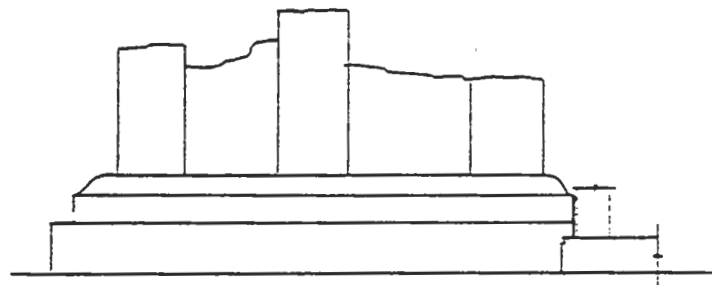

ข. รูปด้านข้าง

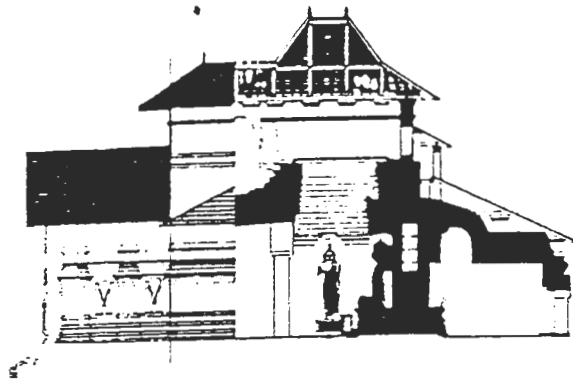

ก. รูปด้านหน้า

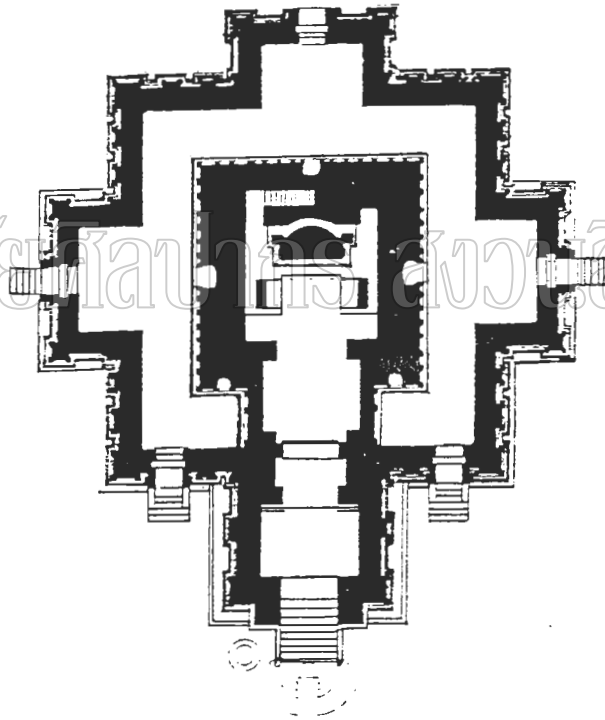
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ข. รูปด้านข้าง

ก. รูปตัด

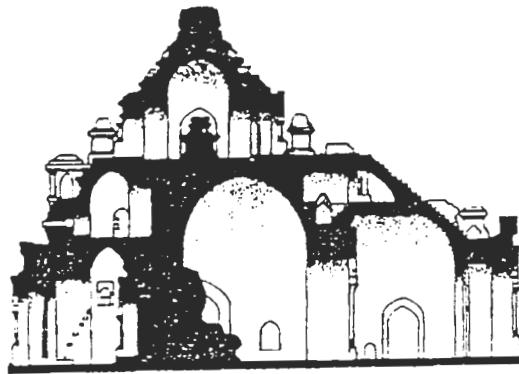

ข. ผังพื้น

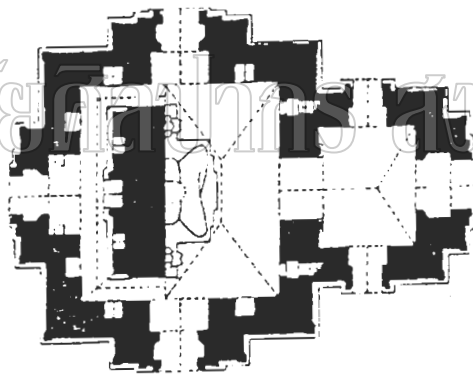
ภาพลายเส้นที่ 21 : วิหาร Lankatilaka ใกล้มืองแคนดี้ ลังกา

ที่มา : Roland Silva, Religious Architecture in Early and Medieval

SriLanka, Druk : Krips Repro Meppel, 1988, Fig. 40.

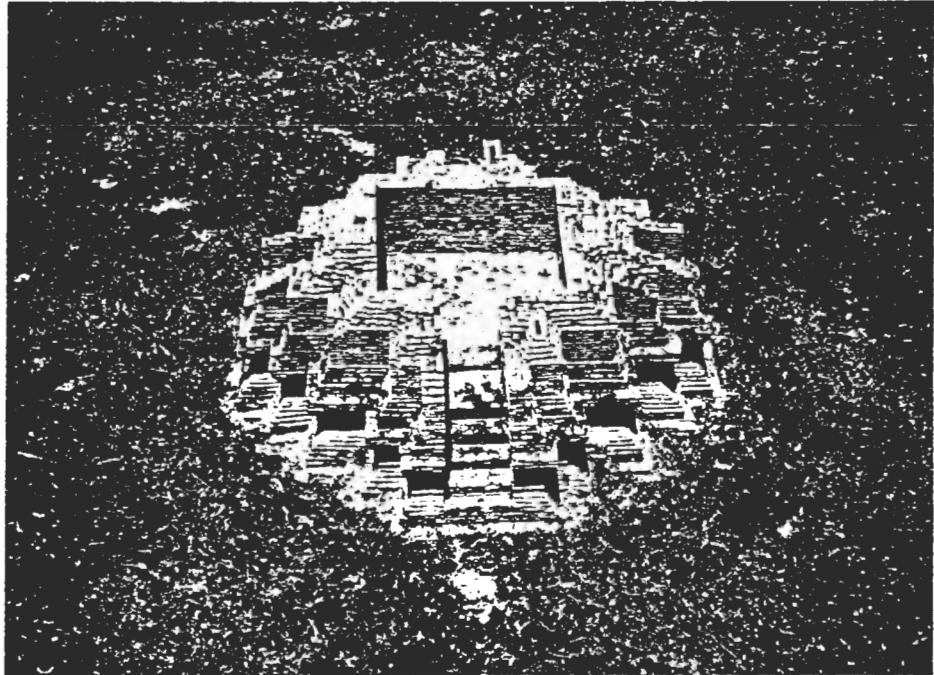
ก. รูปตัด

ข. ผังพื้น

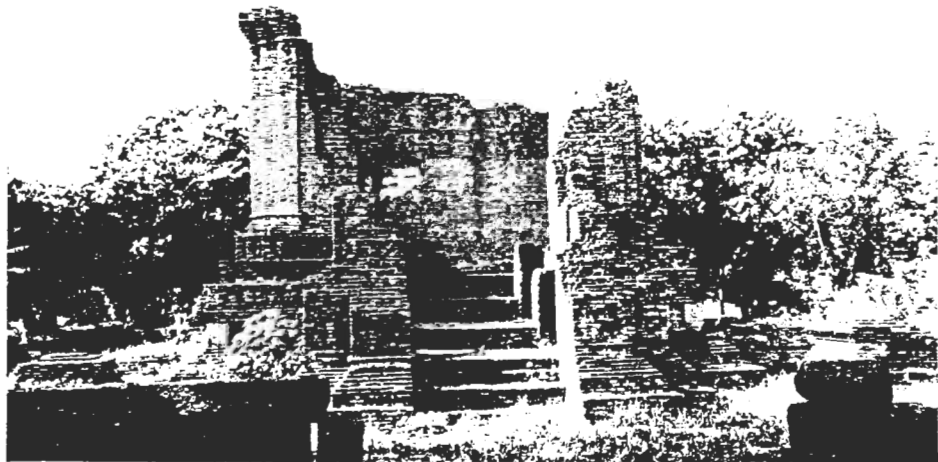
ภาพลายเส้นที่ 22 : Sein-Nyet Ama เมืองพุกาม

ที่มา : Paul Strachan, Pagan : Art and Architecture of Old Burma,
Arran : Kiscadale Publication, 1989. Fig 22.

ภาพที่ 1 : มณฑปวัดอโศการาม สุโขทัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

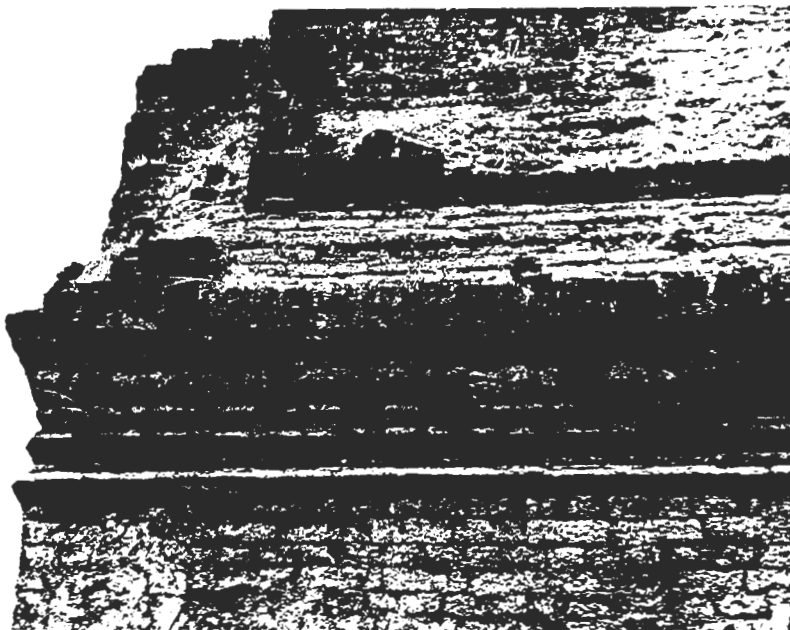

ภาพที่ 2 : มณฑปวัดหนองพิกุล ฝั่งนครชุม กำแพงเพชร

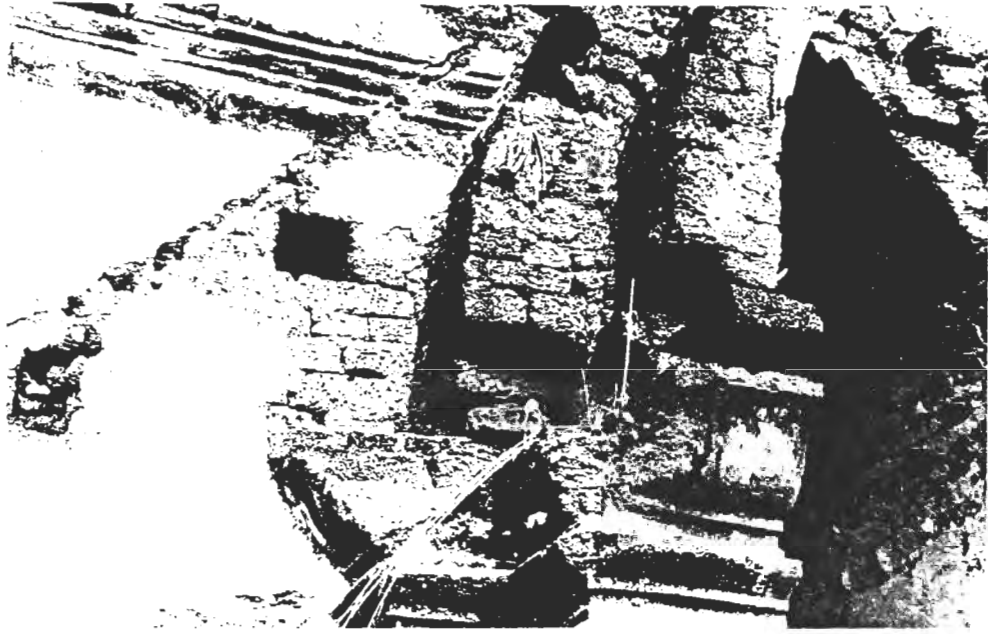

ภาพที่ 3 : มณฑปวัดสระปทุม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

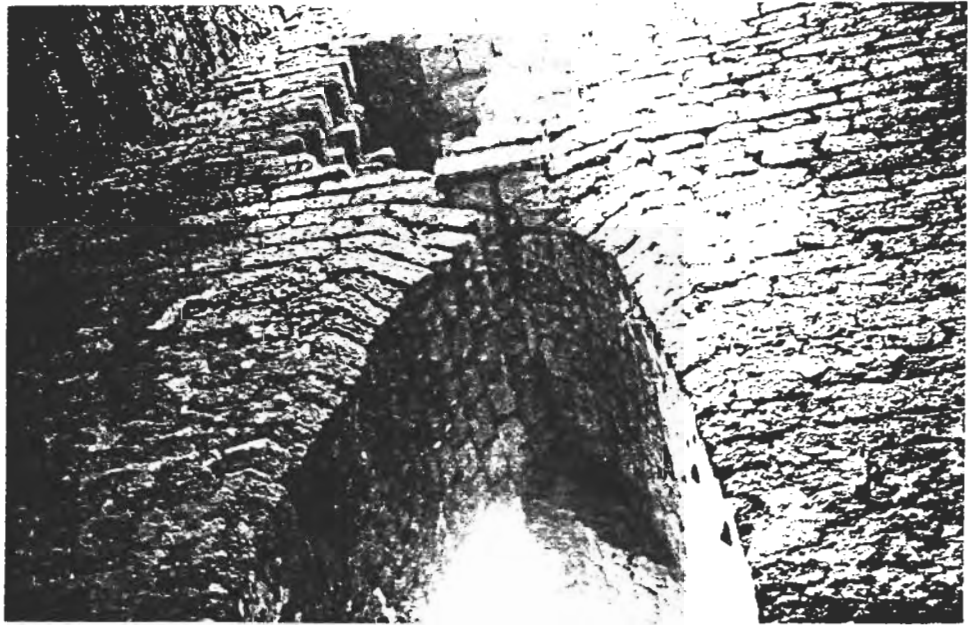

ภาพที่ 4 : บัวเชิงหลังคาและรายละเอียดการก่อแลง มณฑปวัดสระปทุม

ภาพที่ 5 : หัวเสาซุ้มด้านหน้า ซึ่งสูงเท่ากัน มณฑปวัดสระปทุม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 6 : การก่อแลงส่วนช่องซุ้มด้านหน้า มณฑปวัดสระปทุม

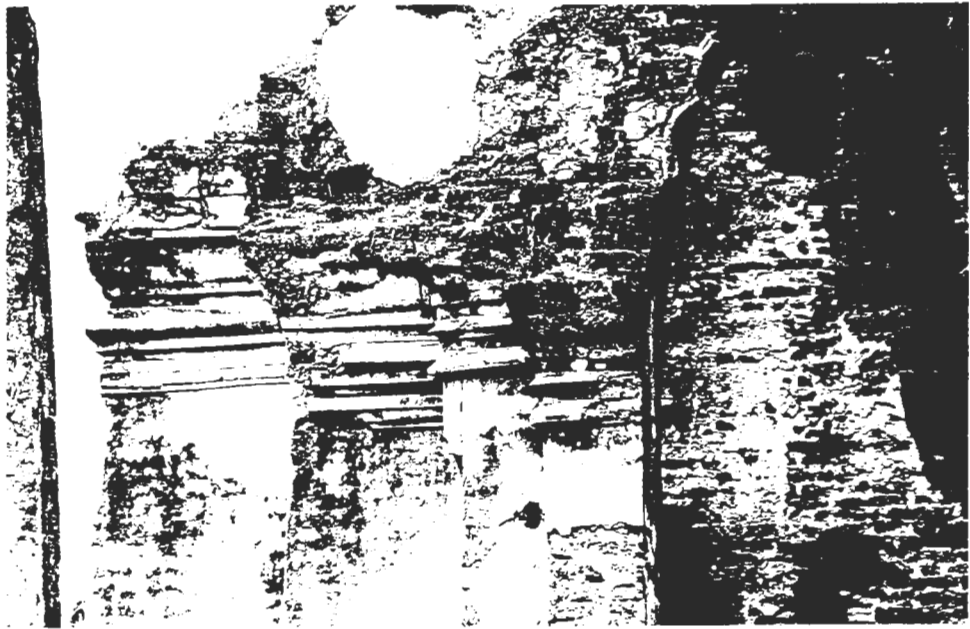

ภาพที่ 7 : รายละเอียดเชิงเสาซุ้มและตัวอาคาร มณฑปวัดสระปทุม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 8 : ด้านหน้ามณฑปวัดพระยาคำ

ภาพที่ 9 : รายละเอียดเสาซุ้มและเชิงหลังคา มณฑปวัดพระยาคำ

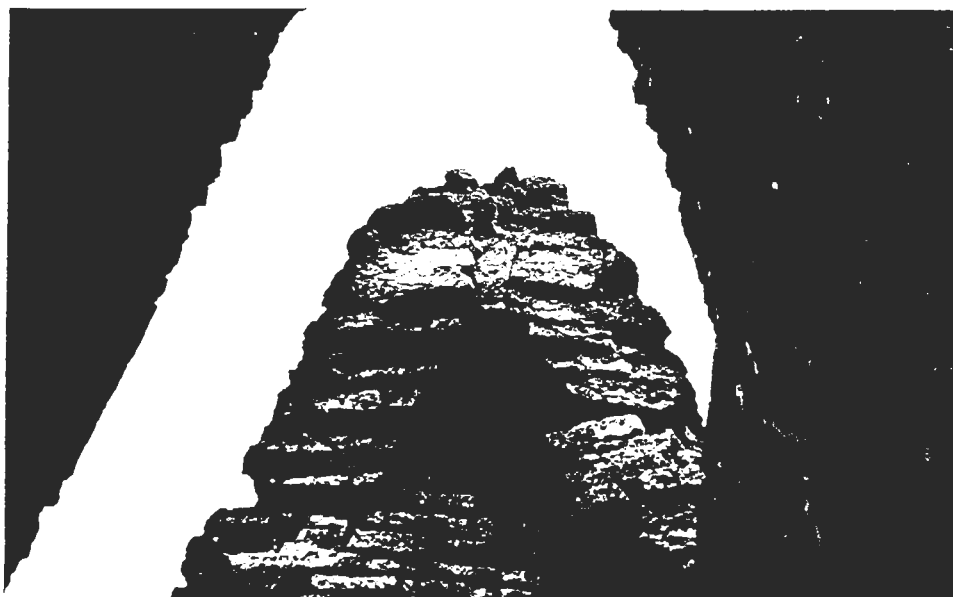
ภาพที่ 10 : หัวเสาซุ้มเดิมซึ่งสูงเท่ากันและถูกซ่อมทับ มณฑปวัดพระยาคำ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 11 : หลังคาชั้นลดและหลังปีกนก มณฑปวัดพระยาคำ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 12 : การก่อหลังคาซึ่งส่วนยอดใช้แลงรูปสี่เหลี่ยมแบบโครงสร้างโค้งกลม
มณฑปวัดพระยาคำ

มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม

ภาพที่ 13 : บัวเชิงเสาซุ้มและลูกแก้วที่ถูกรื้อถอนที่ มณฑปวัดพระยาคำ

ภาพที่ 14 : ด้านหน้าของมณฑปวัดชมชื่น

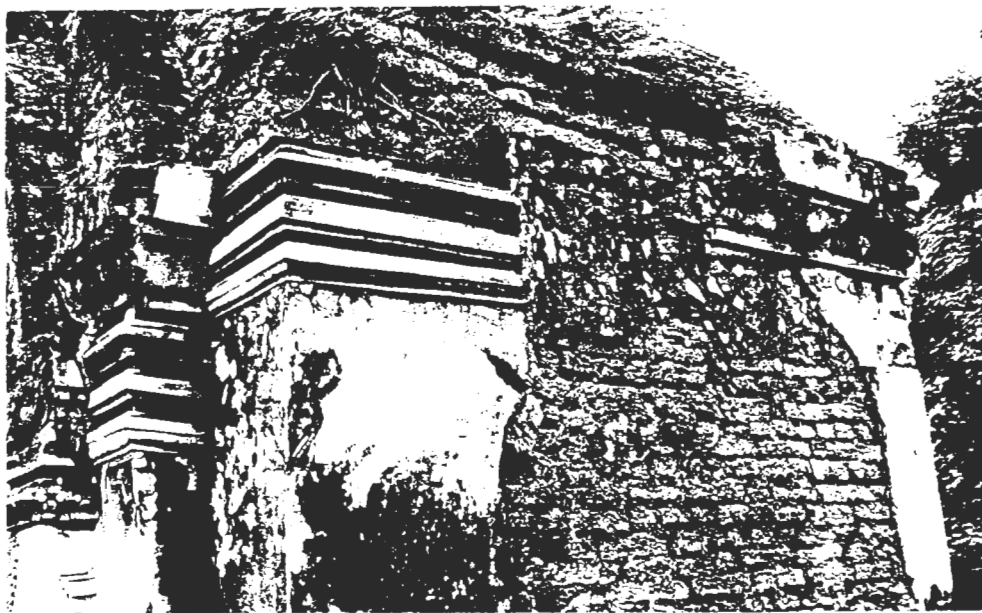

ภาพที่ 15 : รายละเอียดเสาเข็มและร่องรอยปูนปั้นประดับแบบบัวคอเสื้อ มณฑลพวักขมขึ้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 16 : ช่องหลังคาที่เว้นสำหรับโครงสร้างไม้ของวิหาร มณฑลพวักขมขึ้น

ภาพที่ 17 : ผนังด้านข้าง ระเบียงการก่อแลงและการใช้เศษกระเบื้อง เสริมผนัง
มณฑปวัดชมชื่น

ภาพที่ 18 : ชุ่มคูหาและหน้าบันด้านหลัง มณฑปวัดชมชื่น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

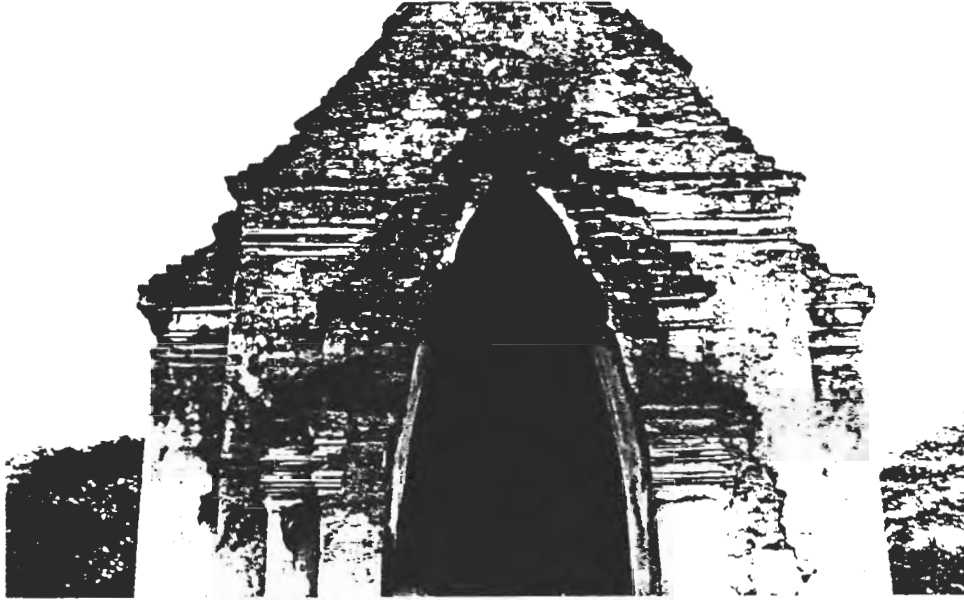

ภาพที่ 19 : ชุ่มคูหาด้านหน้า และปูนฉาบเสาชุ่มที่หลุดและเห็นปูนชั้นใน มณฑปวัดชมชื่น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

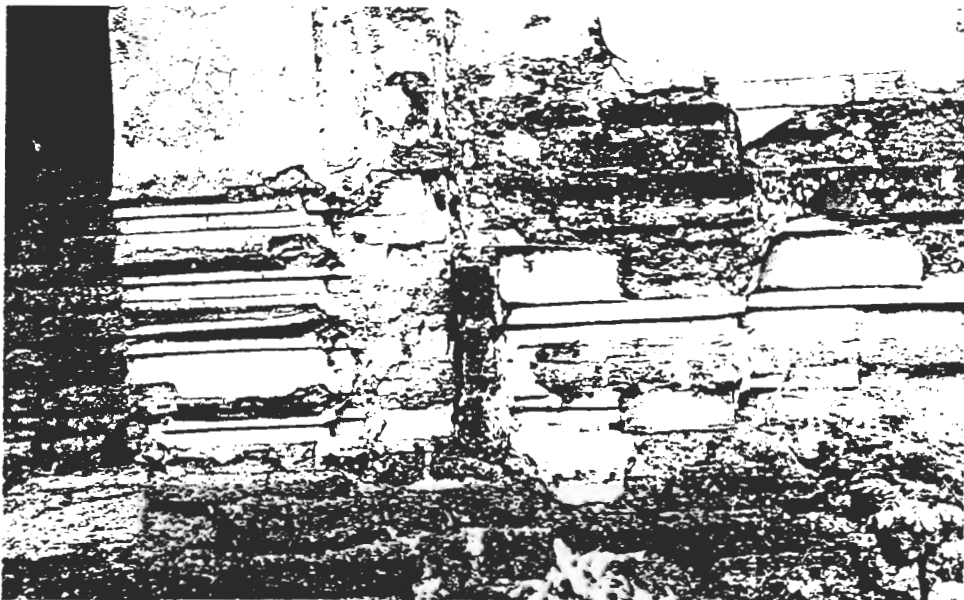

ภาพที่ 20 : มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

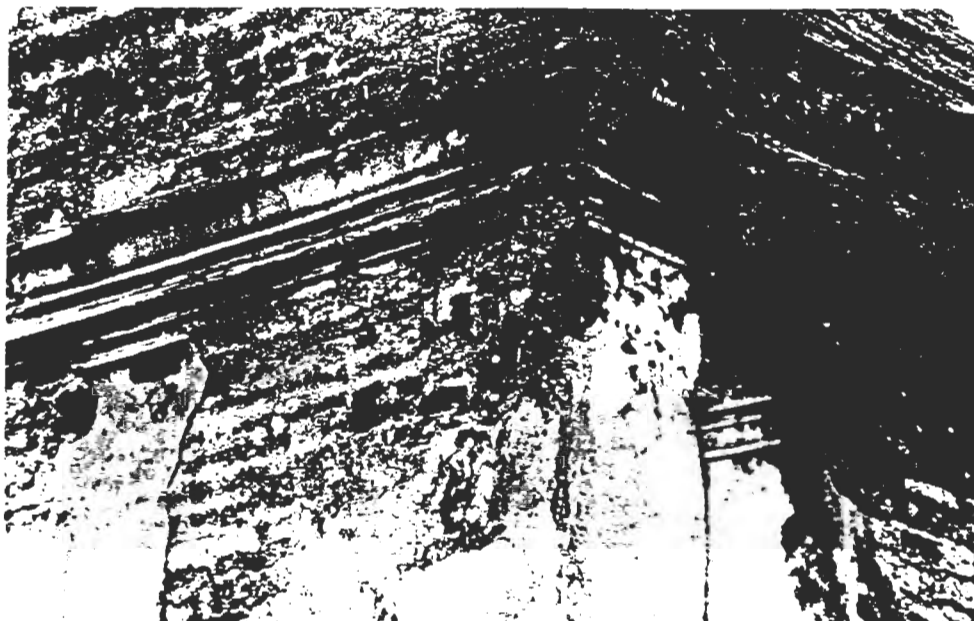

ภาพที่ 21 : รายละเอียดซุ้มด้านหน้า มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 22 : เสิงเสาซุ้มซึ่งเพิ่มแรงเข้าไปเพื่อรับแก้ไขสัดส่วนของซุ้ม
มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

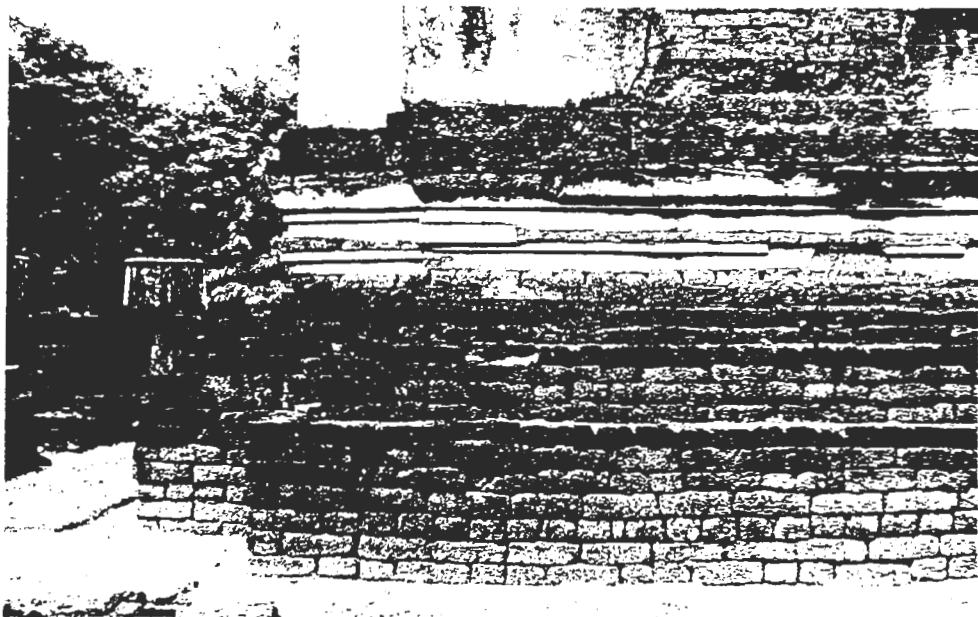

ภาพที่ 23 : เชิงหลังคาและการลดชั้นปีกนก มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

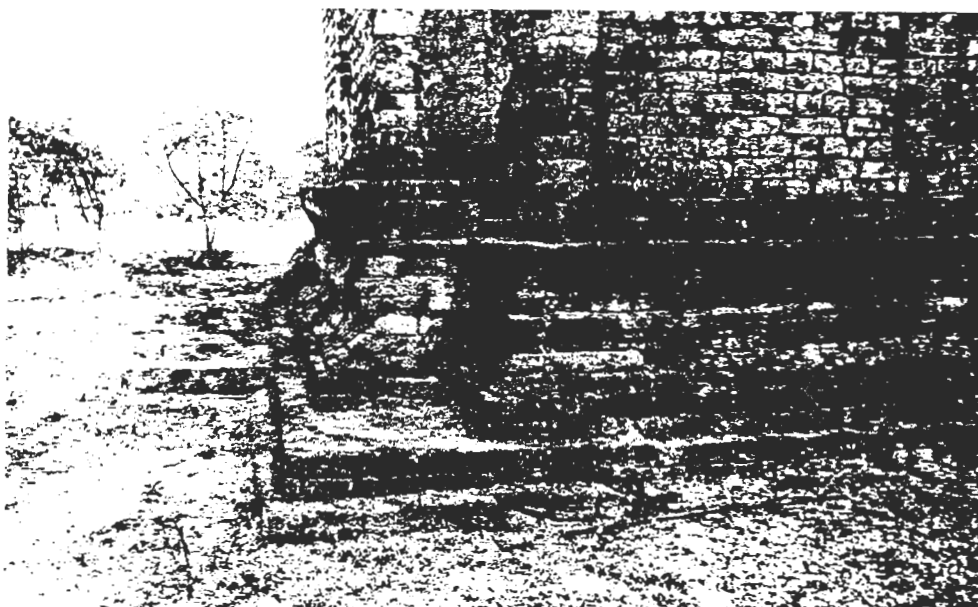

ภาพที่ 24 : การก่อแลงหลังคา มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

ภาพที่ 25 : รายละเอียดฐาน มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 26 : ฐานรับส่วนหลังคาชั้นลดด้านหลังที่สูงกว่าฐานด้านข้าง มณฑปวัดกุฎีราย 1

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

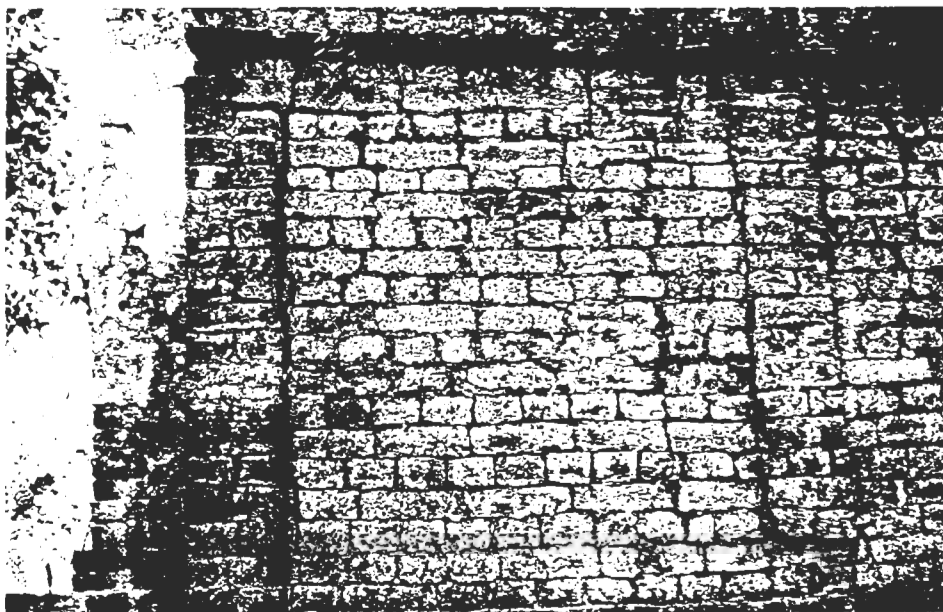
ภาพที่ 27 : ด้านหน้ามณฑปวัดกุฎีราย 1

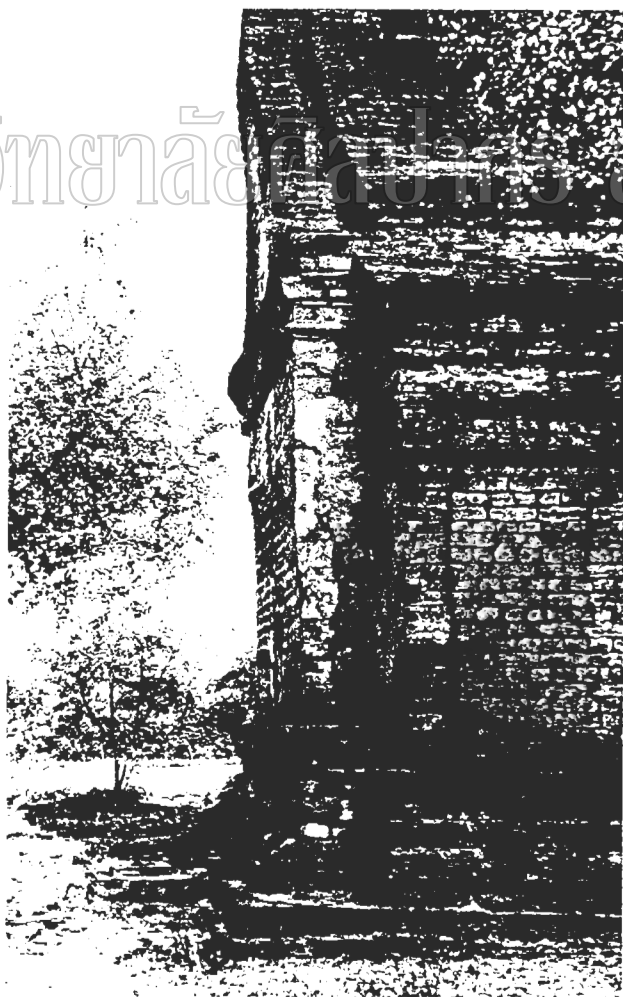
ภาพที่ 28 : บุนฉาบที่หนาหลายชั้นและการปรับแก้ไขสัดส่วนเสาซุ้ม มณฑปวัดกุฎีราย 1

ภาพที่ 29 : ชั้นหลังคาปีกนก มณฑปวัดกุฎีราย 1

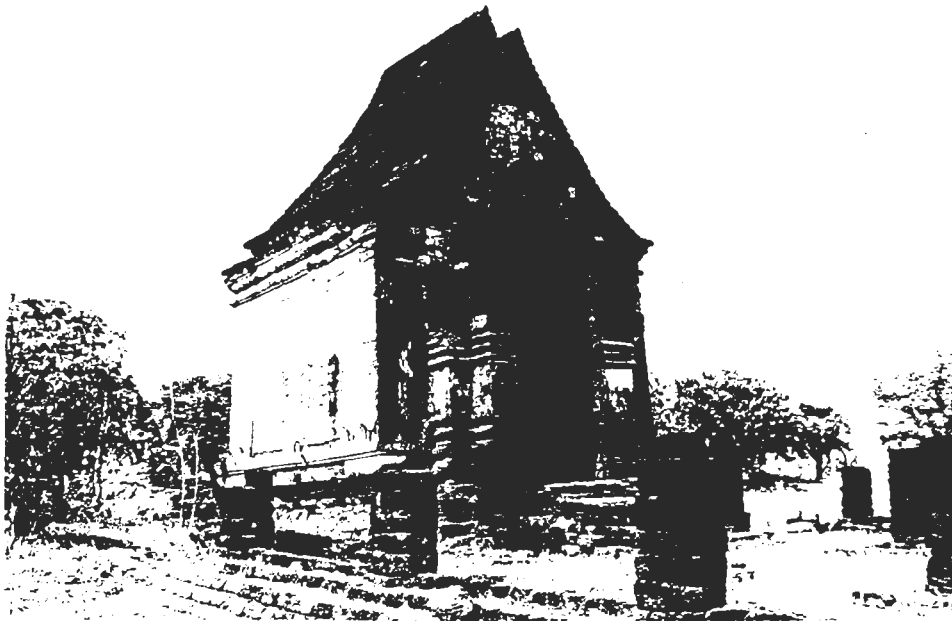

ภาพที่ 30 : การก่อแลงผนังด้านข้าง มณฑปวัดกุฎีราย 1

ภาพที่ 31 : หลังคาถรณ์ด้านหลัง มณฑปวัดกุฎีราย 1

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 32 : มณฑปวัดกุฎีราย 2

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 33 : รายละเอียดย่อม มณฑปวัดกุฎีราย 2

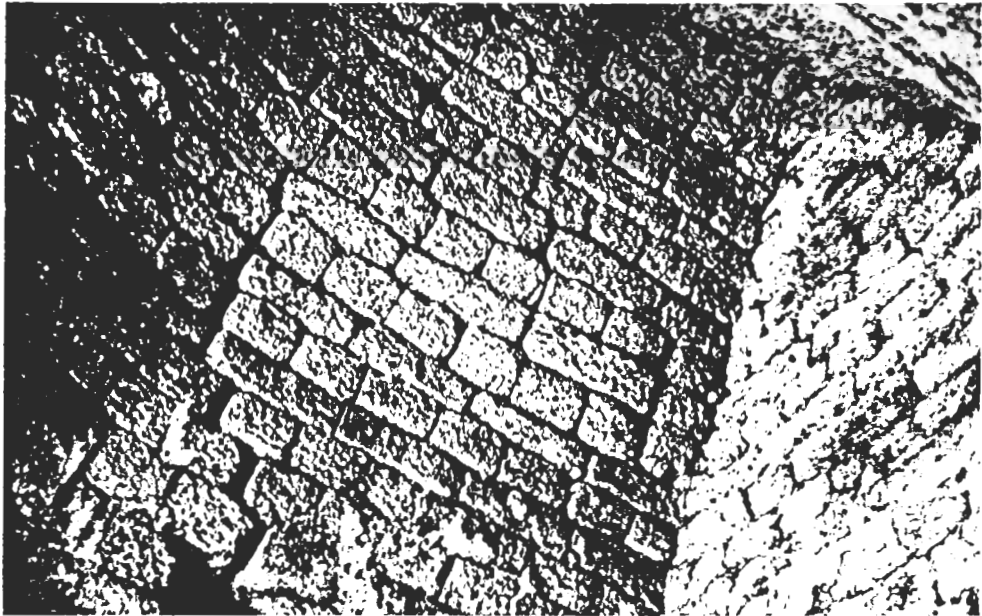

ภาพที่ 34 : รายละเอียดซุ้มและการประดับลูกแก้ว มณฑปวัดกุฎีราย 2

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

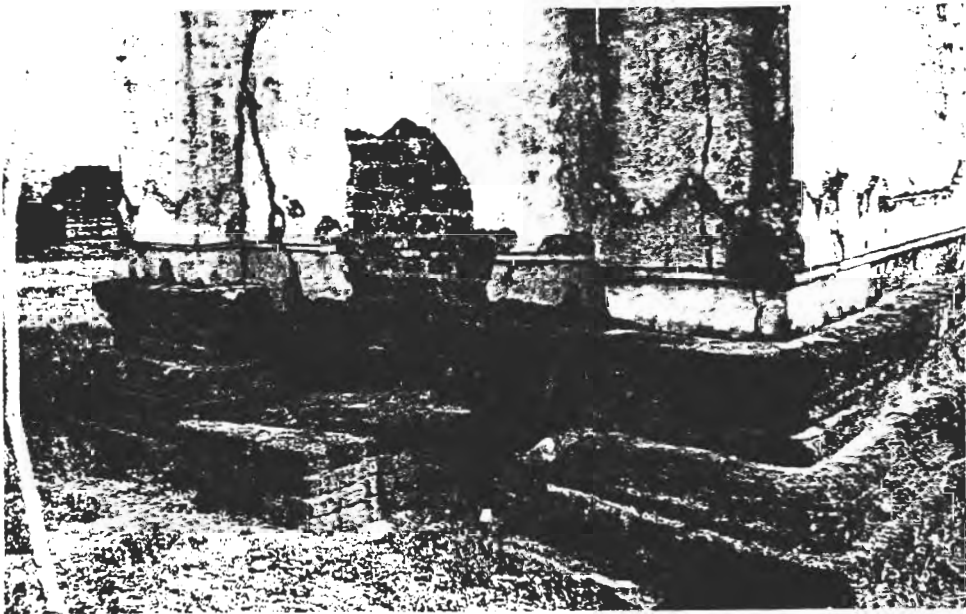

ภาพที่ 35 : รายละเอียดเชิงเสาซุ้ม มณฑปวัดกุฎีราย 2

ภาพที่ 36 : รายละเอียดการก่อแลงหลังคา มณฑปวัดกุฎีราย 2

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 37 : แท่นด้านหลัง และกระຈังประดับเชิงผนัง มณฑปวัดกุฎีราย 2

ภาพที่ 38 : การก่อแลงหลังคามณฑปวัดสระไข่น้ำ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 39 : ส่วนฐานและการขอมุด้านหลัง มณฑปวัดสระไข่น้ำ

ภาพที่ 40 : บัวเชิงหลังคา และบัวเสาซุ้ม มณฑปวัดสระไช้หน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

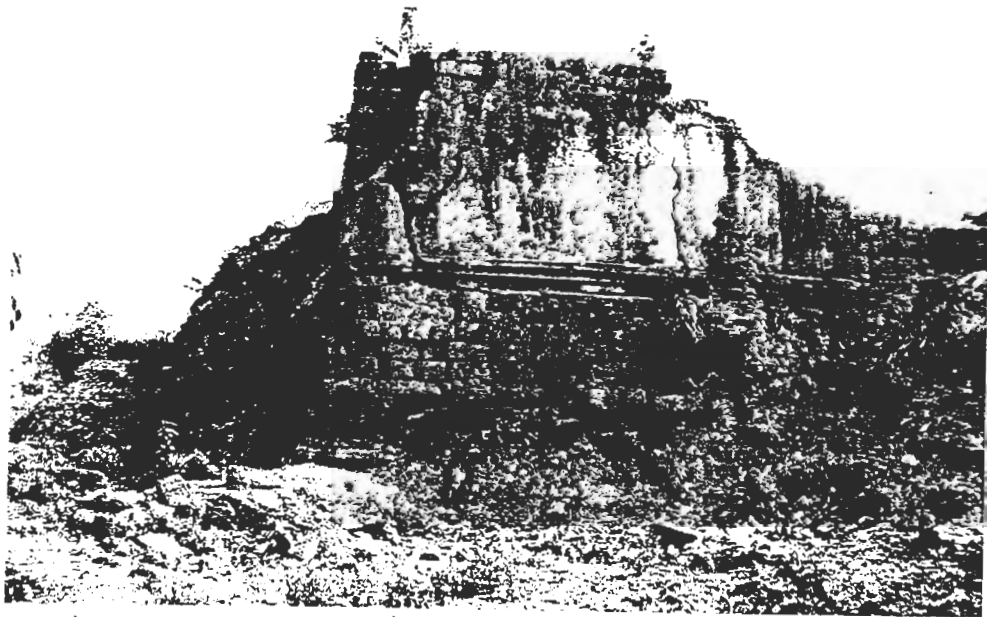

ภาพที่ 41 : รายละเอียดเชิงเสาซุ้ม (แทนค้ำหน้าก่อบางส่วน) มณฑปวัดสระไช้หน้า

ภาพที่ 42 : หลังคาและการย่อมุม มณฑปวัดสระไข่น้ำ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ภาพที่ 43 : ฐานมณฑปวัดพรหมสี่หน้า

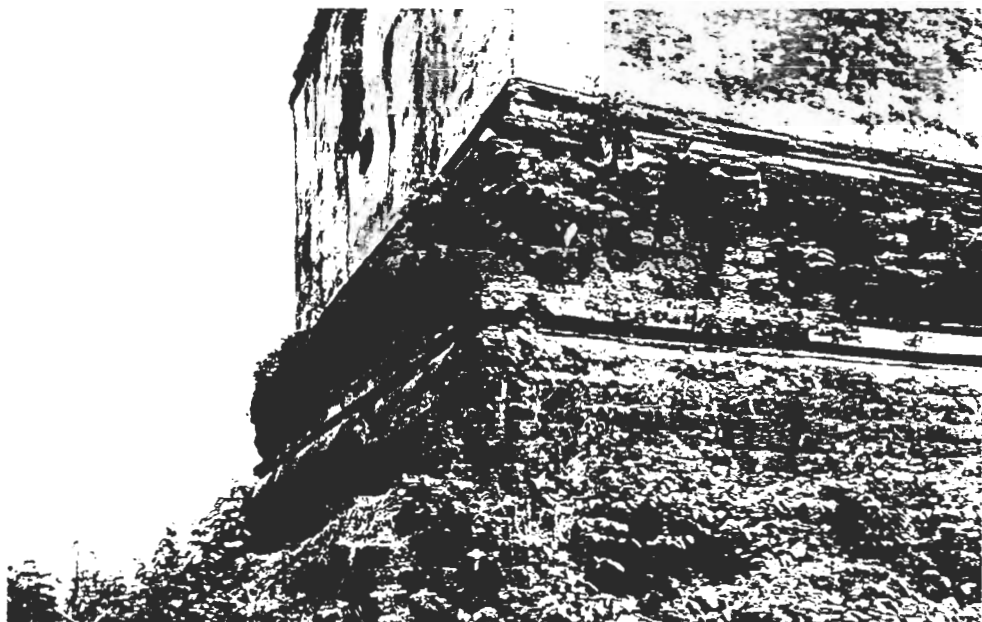

ภาพที่ 44 : รายละเอียดการก่อแลง มณฑปวัดพรหมสี่หน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

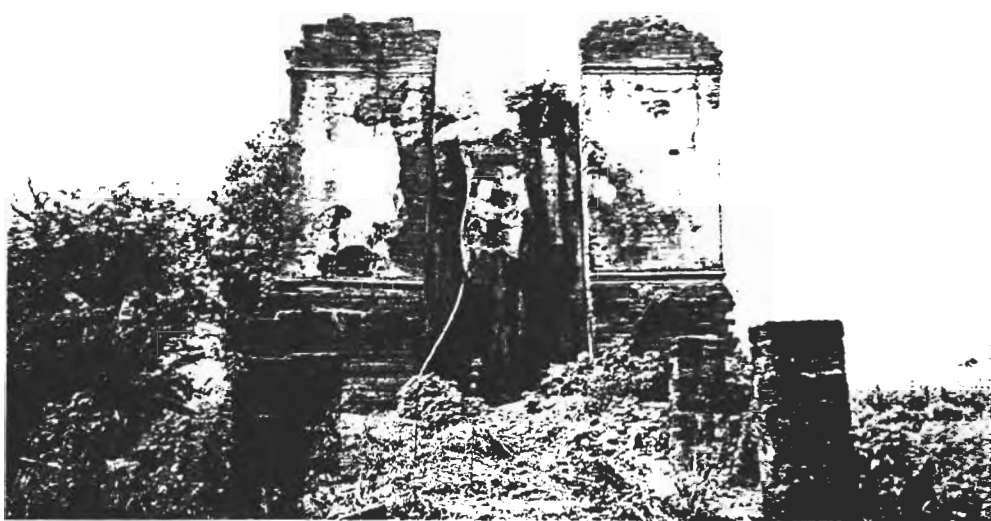

ภาพที่ 45 : มณฑปพระยืน 4 ทิศ ด้านทิศเหนือ วัดพรหมสี่หน้า

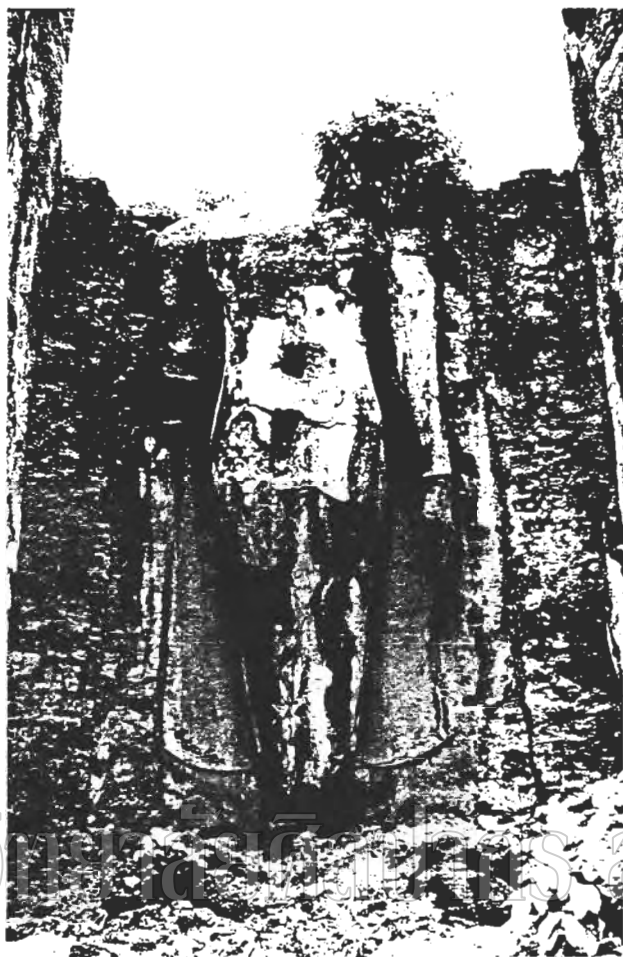

ภาพที่ 46 : ฐานมณฑปวัดหัวโขน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

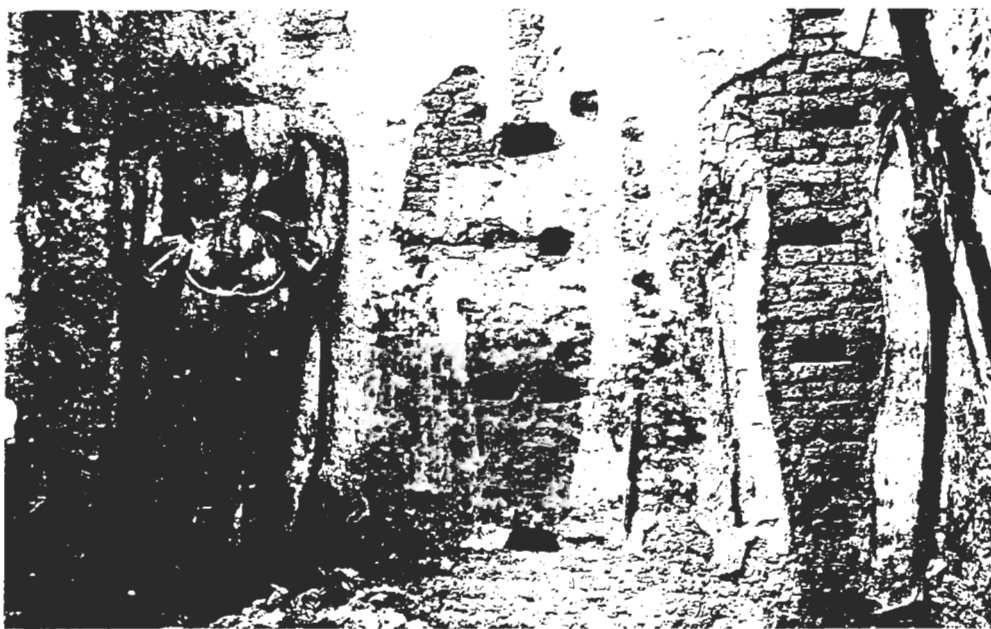

ภาพที่ 47 : ด้านหน้ามณฑปวัดหัวโขน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 48 : พระอัครารส ในมณฑปวัดหัวโขนและรอยแยกของผนังสองข้างองค์พระพุทธรูป

ภาพที่ 49 : ภาพปูนปั้นสาวก มณฑปวัดหัวโขน

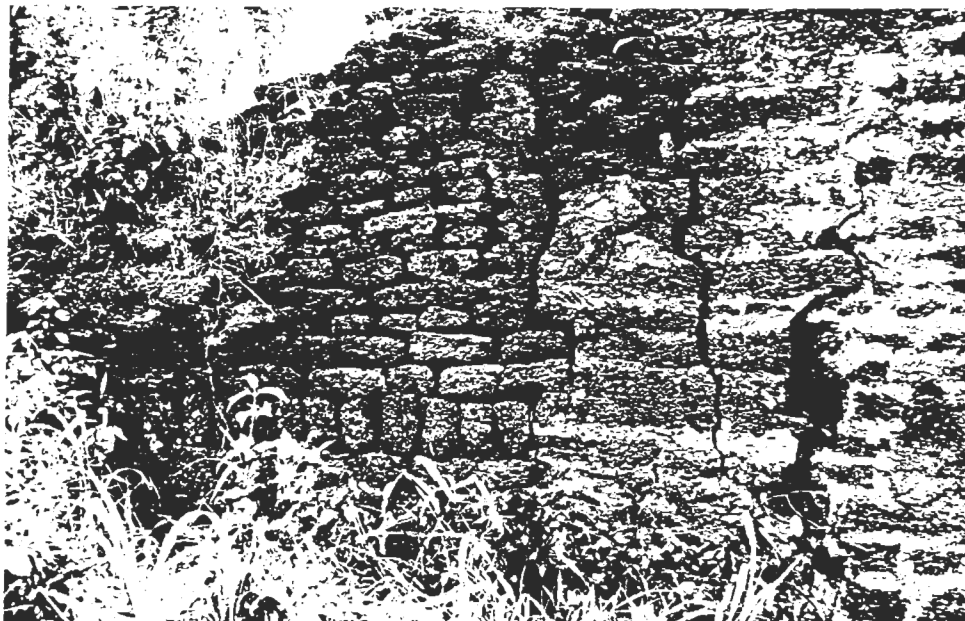
ภาพที่ 50 : มณฑปวัดยายตา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 51 : ผนังด้านหน้าซึ่งแยกออกจากเสา และร่องรอยของโครงสร้างไม้

มณฑปวัดยายตา

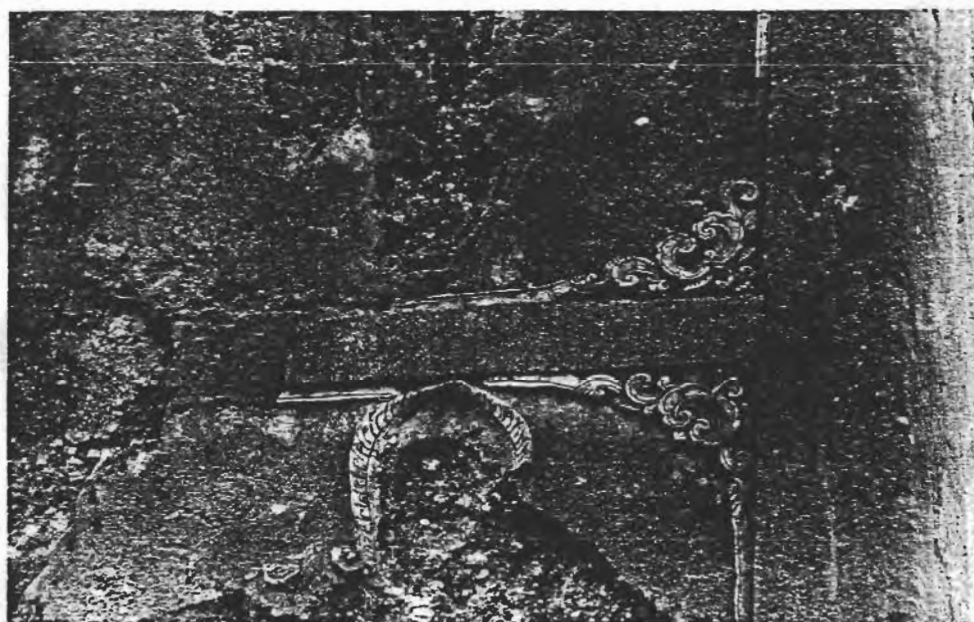

ภาพที่ 52 : รายละเอียดการก่อแลง มณฑปวัดยายตา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 53 : ผนังตอนบนซึ่งลดขนาดความหนาลง มณฑปวัดยายตา

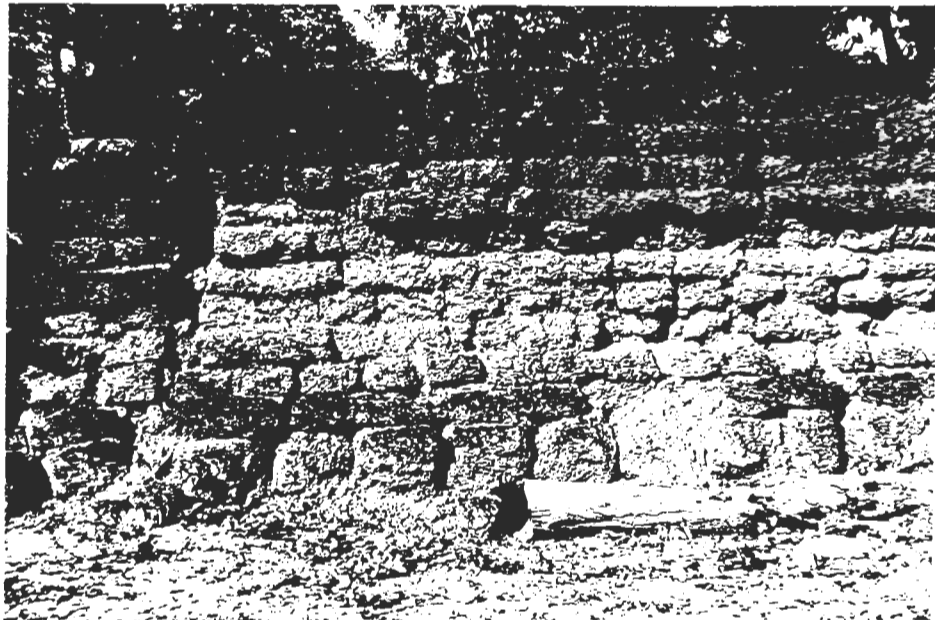

ภาพที่ 54 : ลายปูนปั้นบนเสาด้านหลังมณฑปวัดยายตา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

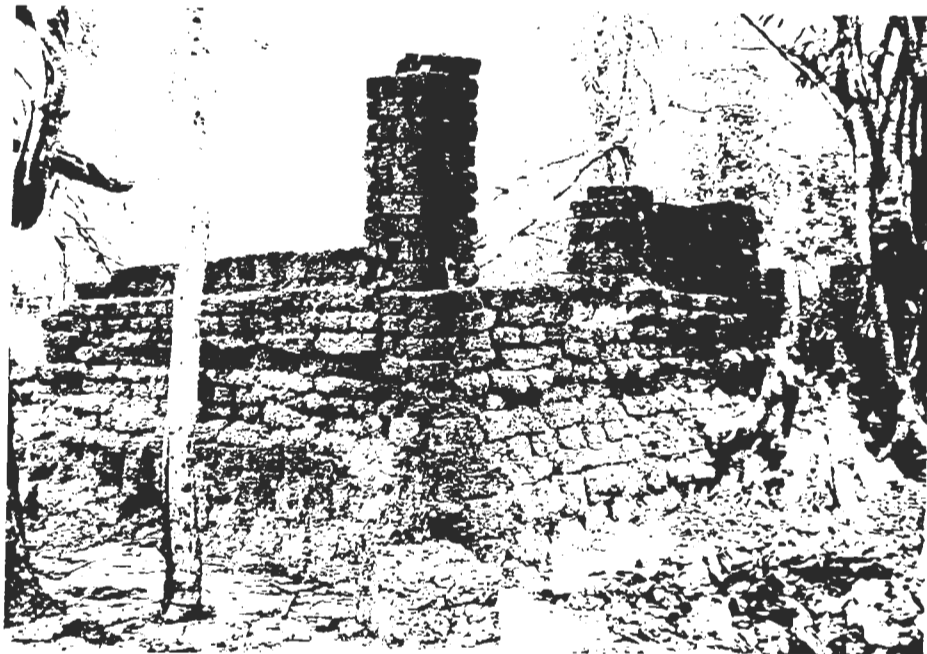

ภาพที่ 55 : ลายปูนปั้นบนผนังด้านหน้า มณฑปวัดยายตา

ภาพที่ 56 : การก่อสร้างส่วนฐานมณฑปวัด บ.น.11

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

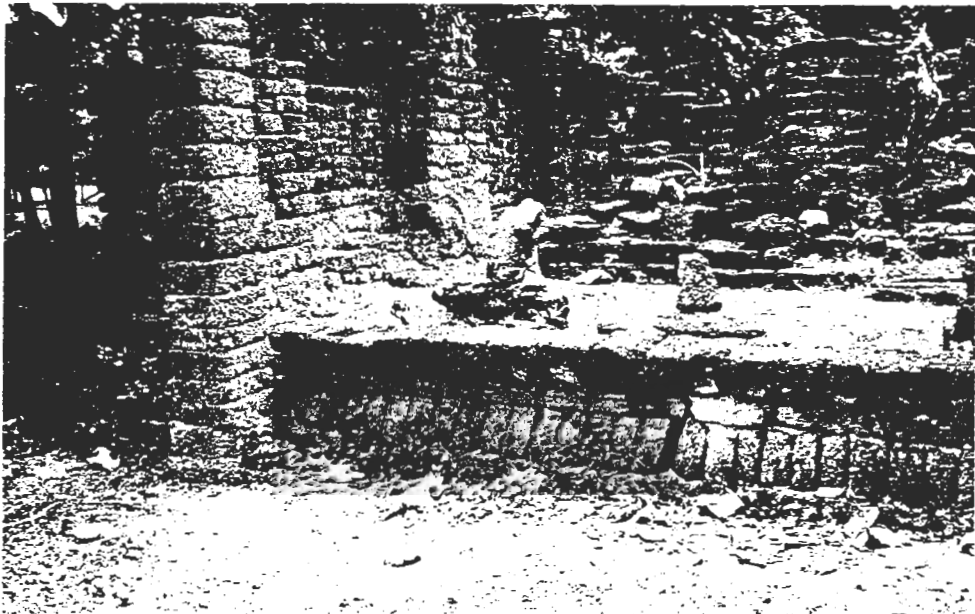

ภาพที่ 57 : ด้านหลังมณฑปวัด บ.น.11

ภาพที่ 58 : มณฑปพระยี่นในวัด บ.น.11

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 59 : การก่อแลงแบบตะแคงในมณฑปวัด บ.น.15

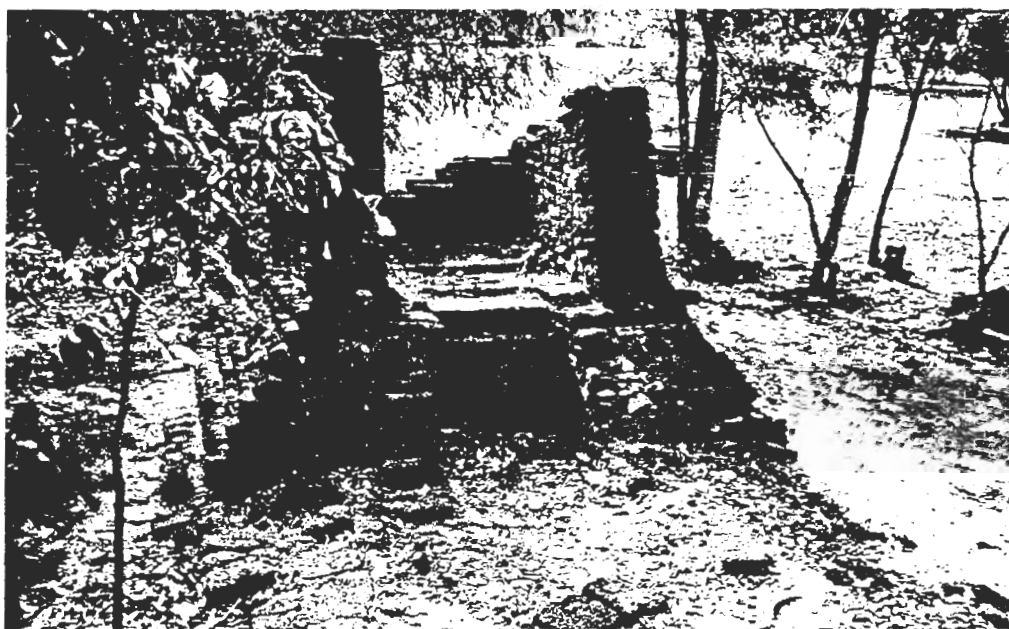

ภาพที่ 60 : การก่อเส้าและผนังด้านข้าง มณฑปวัด บ.น.15

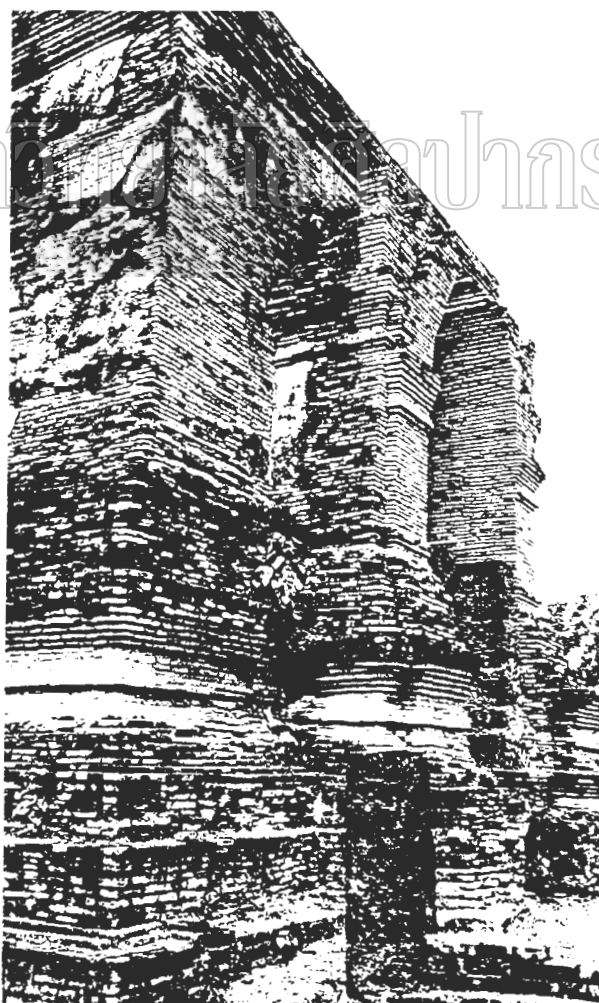
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 61 : รายละเอียดฐานมณฑปวัด บ.น.15

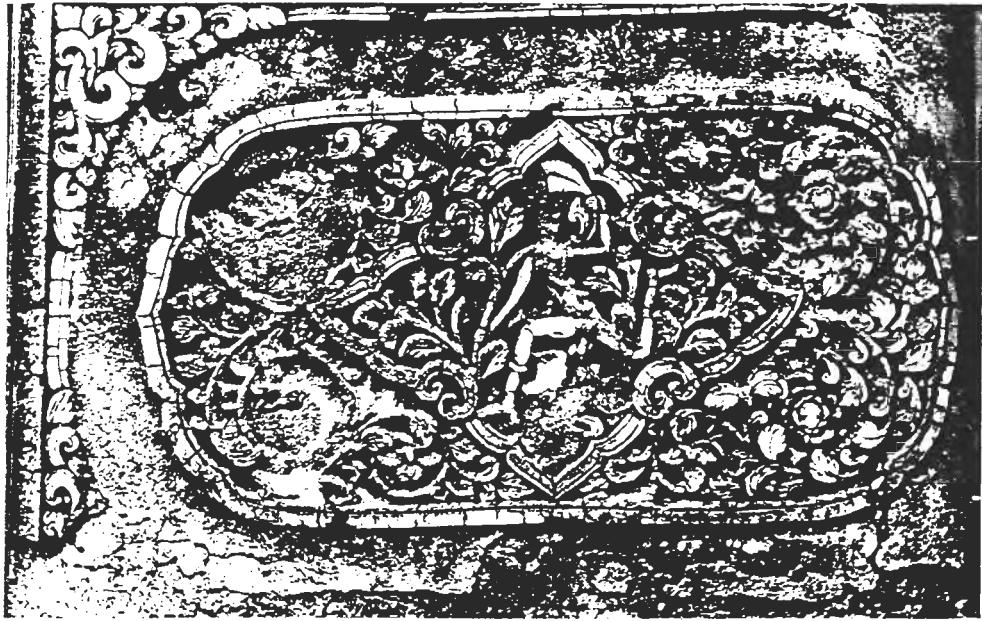

ภาพที่ 62 : มณฑปขนาดเล็กด้านหลัง มณฑปวัด บ.น.15

ภาพที่ 63 : มณฑปวัดระพีงทองกลาง สุโขทัย

มหาสารคาม ปากกระสังวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 64 : ลวดลายปูนปั้นผนังวิหารวัดนางพระยา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

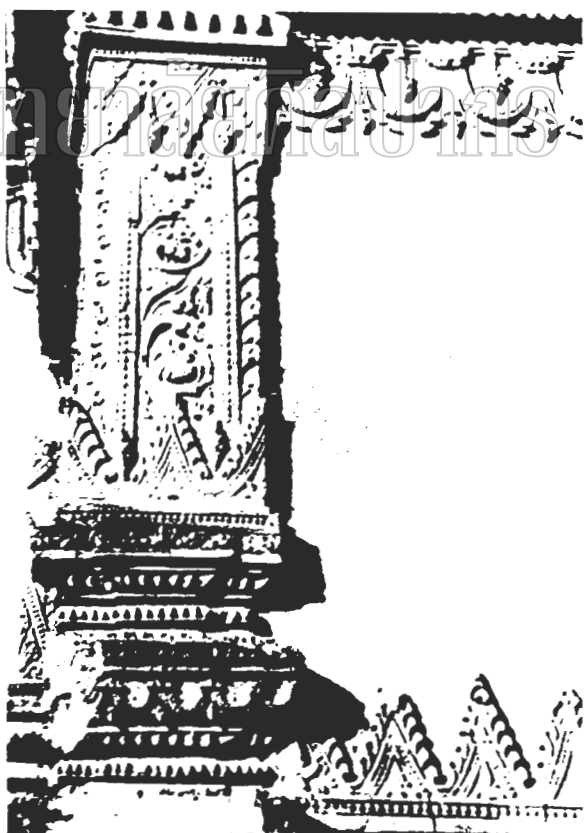

ภาพที่ 65 : มณฑปพระอัฐารส วัดมหาธาตุ สุโขทัย

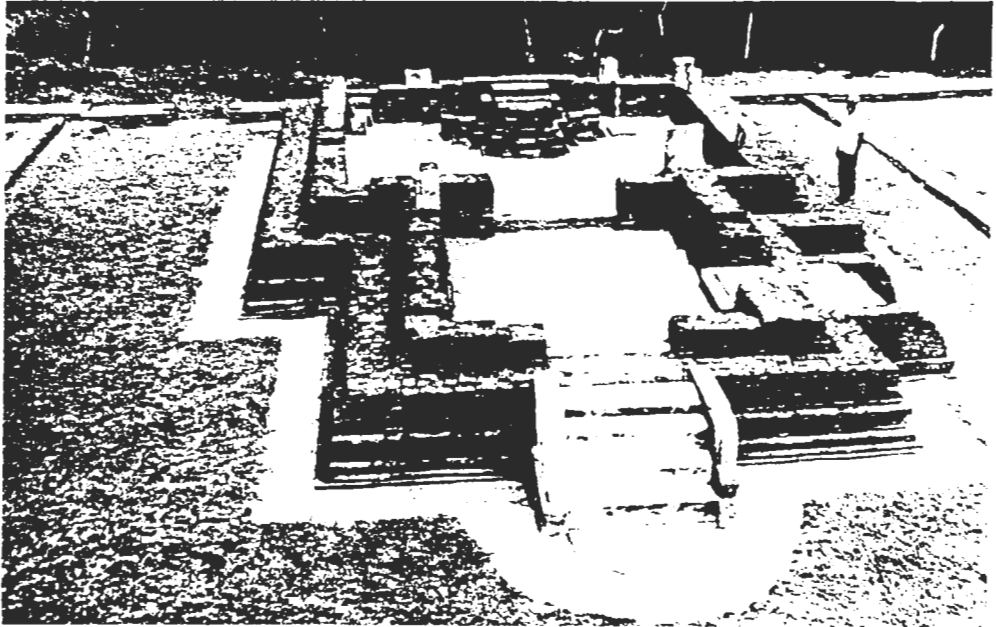
ภาพที่ 66 : มณฑปกู่พระร่วง

ที่มา : A.B.Griswold, Wat Pra Yun Reconsidered, Bangkok :
Prachandra Printing Press, 1975, Fig. 21a.

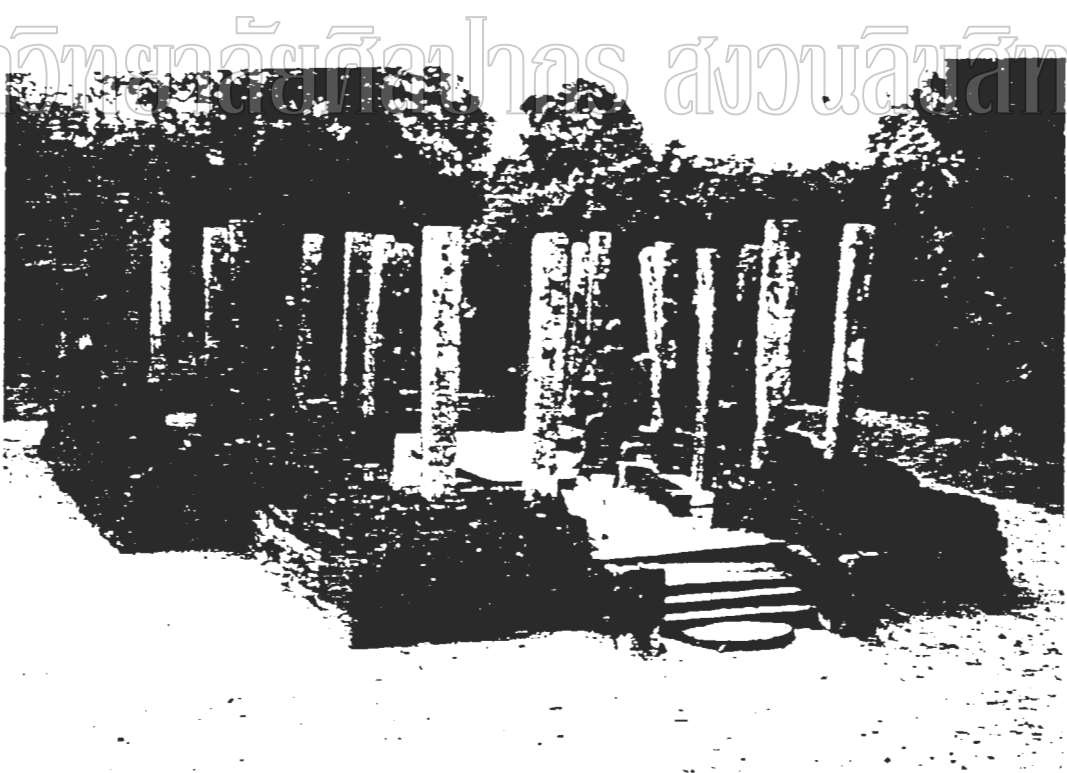
ภาพที่ 67 : ลวดลายประดับเส้า Kubyaukgyi ในพุกาม

ที่มา : G.H. Luce, Old Burma-Early Pagan. Vol.3. New York :
Columbia University Press, 1967, Pl. 340 b.

ภาพที่ 68 : ปฐมามะ Panduvasnuvara

ที่มา : Roland Silva, Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka, Druk : Krips Repro Meppel, 1988, Pl. 42.

ภาพที่ 69 : ปฐมามะ Madirigiriya

ที่มา : Senake Bandaranayake, Sinhalese Monastic Architecture : The Viharas of Anuradhapura, Leiden : E.J. Brill, 1974, Pl. XVII.

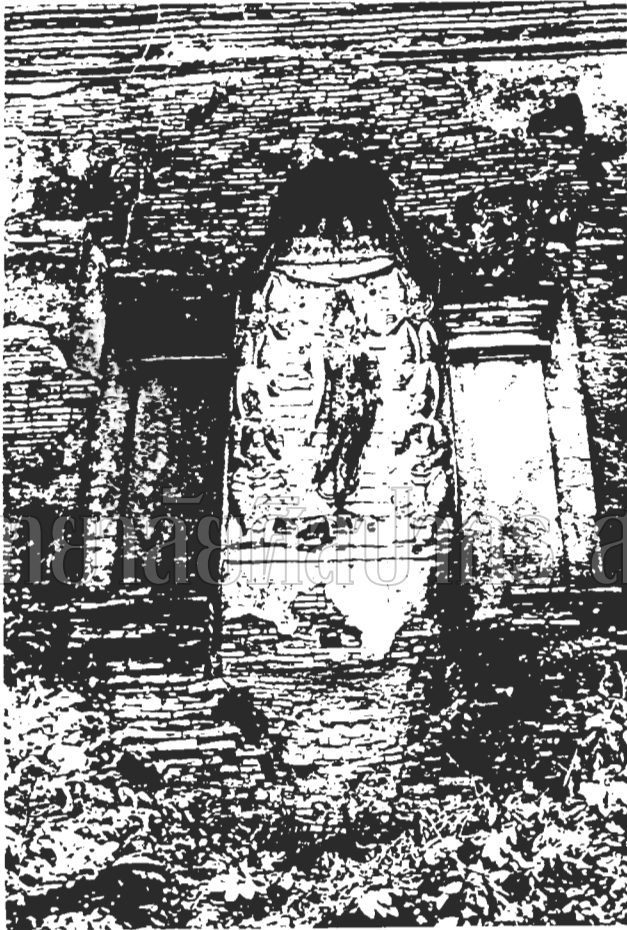
ภาพที่ 70 : ชุ่มปูนปั้นภาพพุทธประวัติ South Gu Ni No.769 พุกาม

ที่มา : Paul Strachan, Pagan : Art and Architecture of Old Burma,
Arran : Kiscadale Publication, 1989. No. 120.

ภาพที่ 72 : พระพิมพ์พุกามพบใกล้กับ Mingalazedi

ที่มา : G.H. Luce, Old Burma-Early Pagan. Vol.3. New York :
Columbia University Press, 1967. Pl.71 a.

ภาพที่ 73 : ชุ่มปูนปั้นเมณฑปวัดตระพังทองกลางด้านทิศใต้ ภาพพุทธประวัติตอนเสด็จ
จากดาวดึงส์

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ อสมท

ภาพที่ 74 : ชุ่มปูนปั้นเมธาวัดตระพังทองกลางด้านทิศตะวันตก ภาพพุทธประวัติ
ตอนยมกปาฏิหาริย์

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ประวัติการศึกษา

นายทรงยศ วีระทวีมาศ

2527 สถาบันศึกษาระดับมัธยมศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปัจจุบัน อาจารย์ประจำ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

ที่ทำงาน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต 52/347 หมู่ 7 ตำบลหลักหก
พหลโยธิน ปทุมธานี 12000

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์